

Оксана Керч

**ТАКИЙ
ДОВГИЙ
РІК**

OKSANA KERCH

SUCH A LONG YEAR

1971

**Published by "Homin Ukrainy" (Ukrainian Echo)
Publ. Co. Ltd., 140 Bathurst St., Toronto 133, Ont.
Canada.**

ОКСАНА КЕРЧ

ТАКИЙ ДОВГИЙ РІК

diasporiana.org.ua

1971

Накладом Видавництва „Гомін України”
Торонто, Онт., Канада.

Бібліотека Видавництва „Гомін України”

ч. 38

Мовний редактор

Д-р Б. Романенчук

Обкладинка роботи мистця

Володимира Ласовського

Всі права застережені

Copyright

Моїм синам — Яркові та Миколі

СПИСОК

головніших осіб, життя яких змальовано в цій книжці:

Учитель Богуславець і його тітка пані Римаренко
Вікторія Кучерява і її батьки
Маркіян Бучук з дружиною Лесею
Зоя Гук --- співачка
Маргарита Весела з донькою Марією
Василина Корній
Поет Геленій
Поет Млявий
Пані Підпольська
Софія Стеблянко
Ляриса Русанівська
Рід Ромашів
Літники в пансіоні Цибуляка
Члени управи будинку „Україна” і
гості на іменинах у директора Якимовича

Долю всіх тих видуманих авторкою персонажів віддаємо
в руки нашого читача.

Видавництво

Пан Котик увійшов у хату і з порога гукнув жінці. Не роздягався, тримав в руках найновіше число „Всесвіту”. Пані Котик появилася в вирізі порт'єрів, наоспіх відщипаючи запаску та оглядаючи діловим оком накритий до вечери стіл. Котик підсунув їй газету.

— Що там таке? — стала шукати окулярів.

— Читай!

На першій сторінці під невиразною фотографією якоїсь групи стояв значущий підпис: „Небуденний гість в нашій редакції”... Була б без слова відклала газету на стіл, якби не надзвичайно радісний усміх на добродушному обличчі чоловіка.

— Матимеш для своєї Зої жениха...

— Хто ж це такий?

— Отже читай! — аж тоді став поволі скидати плаща й уважно завішувати його в стінній шафі. Пані Котик впівголоса читала: „Нашу редакцію відвідав небуденний...” Гм, відколи передплачуємо „Всесвіт” — не було випадку, щоб редакцію відвідав якийсь буденний гість... і продовжувала — з південної Америки... Послухали б ми того Підрогодецького в таборі, що вербував людей до Парагваю, то й ми приїхали б колись сюди небуденними...

— Ет! Це зовсім інша справа, це власне той молодий чоловік, за якого ми клопотали в консуляті, пам'ятаєш, виробляли йому папери, і врешті...

— І що врешті?

— Врешті він приїхав!

— Ага! І ти хочеш йому закрутити голову Зоєю? Не знаю...

Навіть за столом, забуваючи похвалити улюблені

капустяні вареники, пан Котик вдесьте перечитував вістку, якби не вірив власним очам.

— В чому ця надзвичайність? — з нотками нетерпіння обізвалась, сівши поруч з чоловіком, пані Котик, — хтось подумав би, що це твій перший студент і ти радієш ним як мала дитина.

— Не тільки я тішуся, — відповів трохи вражений, — вся громада радіє! — І, розхолоджений жінчиною байдужністю, почав кидати в рот вареники, щедро вимачані в сметану, та дбайливо витирав серветкою вуси. Що його відповіді дружині на таке питання? Правду казавши, йому самому не зовсім ясно, звідки взялася та слава про прибулого з Парагваю молодця, якого з такими труднощами вдалося витягнути з того дикого Півдня. Не міг собі теж пояснити надзвичайного засідання ради директорів у справі того... того... І те, що допомогвий комітет з власної спонуки зайнявся його паперами та й шкільна рада настоювала, бажаючи мати в управі саме цього пана Богуславця.

— Нічого, нічого собі, славний молодий чоловік, — відповів дружині, а чи собі і, покінчивши з останнім вареником, повернувся до другої сторінки газети, з якої звичайно починав читання. Сковзнувши очима по двох великих статтях, зупинився на оголошенні весняного равту „Братньої допомоги” й несміливо запропонував:

— Що б ти сказала, Галю, якби я тебе запросив... коли це, двадцять першого — на весняний равт, га?

— Ти серйозно, чи жартуєш? — перестала їсти.

— Серйозно. Ми з тобою давненько не бували на балю, а треба колись вийти між людей, що ти на це? — і повернувся до газети.

Пані Галя залишила недоїдений десерт і зачитаного чоловіка — без слова й метнулася сходами до спальні. Там, впавши на ліжку, набрала телефонне число вірної приятельки.

— Ти розумієш? Ми йдемо на равт! Ні, ні! Він сам вихопився з тим равтом. Очевидно триматиму за слово.

Вже що б і не сталося, пропало. Хто, кажеш, буде? Кого запросили? Атож і Василь з тим прийшов. Захоплений, каже, що це хтось надзвичайний. Але в чому ця надзвичайність, ніхто мабуть і не знає. Ага! Каже, що, може, з Зоєю його спаруємо... значить не такий уже молодий... і я не знаю скільки Зої років... Та певно не молода. В Німеччині вчилася; ну, добре. Покищо все!

Вибігла зі спальні, спотикнулася і трохи не злетіла стрімголов, але поруччя виручило, і задихана спішила до чоловіка, щоб не забути тількищо почуте.

— Уяви! Ївга те саме чула, що...

Але пан Котик поринув у цікавий репортаж з Африки і йому вже зовсім не хотілося розмови, навіть про такого цікавого приїжджого.

— Але ж Вака! Вислухай мене!

Як тут не кинути газету, коли жінка згадала пестливе ім'я, здавалось, давним-давно спочиле у скрині неживаних речей. Усміхнувшись з-над окулярів убік дружини, поклав газету на коліна.

— Я тебе слухаю, люба... то й вона чула вже про Богуславця, цікаво, цікаво, значить все місто вже про нього знає... І що вона каже про нього? Що оригінал? Уяви собі, Якимович ледве що переглянувkonto пані Римаренко — його тітки і виписав посвідку, як Богуславець вже наступного дня з'явився у нього, дякував і хотів заплатити. Якась небувала у нас чемність. Ніколи б я не подумав, що в Південній Америці водяться такі джентлмени, та ще й свояк якоїсь старої емігрантки, якоїсь — як ти їх називаєш — мисис Параски.

Пані Галя мала теж певні інформації з тількищо переведеного інтерв'ю і вияснила, що пані Римаренко — дружина царського офіцера.

— А ти думав!

— Ага, то це кидає трохи світла на цілу справу, — зрадів пан Котик і додав по хвилині: — Мені здається, що бідна Зоя і тим разом не зможе рахувати на сподіваного жениха.

— Чому ж? — аж образилася пані Галя, — може думаєш, що він православний і не захоче католички? А хіба це може стати на перешкоді для шлюбу, коли двоє молодих кохаються і...

— Кохаються? Знаменито! А ти краще скажи мені, скільки цій нареченій років, га?

— Або я знаю... але не думаю, що більше сорока... а може трохи більше...

— Ба!

І пані Галя вмовкла, скривившись. Бідна дівчина ніяк собі щастя не знайде... Та вмить заспокоїлась, бо надія побувати на равті і, може, побачити там надзвичайного приїжджого вмить відсунула думки, що могли згірчити гарний настрій.

Коли всім стало відомо, що той дивний „парагваець” і справді такий милий та сам його приїзд розколив мертве плесо культурного життя в місті, Лесин чоловік злорадно засміявся, відповідаючи поетові Млявому на його розпачливе запитання в телефоні, що зробити з літературним клубом, на якого вечори вже нікого не заманиш.

— Я маю ідею!

— Вам їх ніколи не бракувало, — спокійно зауважив Млявий, — ви діловий секретар. Ідея прекрасна річ, але реалізація — ось що головне!

— Ми влаштуємо вечір Південної Америки. Коли наші сноби довідаються в яких умовах живуть українці під тропіками, тоді, може належно оцінять...

— Браво! — вигукнув Млявий, — це справді може внести в завмираюче життя свіжий подих! Не одна доповідь, а цикл... цілий цикл! Я хапаюсь за вашу ідею як за соломинку! Ми ж тонемо, це факт.

Бучук і сам захопився своєю ідеєю.

— Екзотика, нові обрії, це, милий друже, мандрівка до Кап Зюду! Це вам не копірвання в жіночих проבלемах, це вам не переливання з порожнього в пусте!

Ще ця розмова не завершилась конкретною постановою, як вельми шанований у місті пан Котик попердив телефоном Бучуків про своє бажання відвідати їх найближчим часом.

— Це зовсім не від речі, — погодилася Леся, — я й так не знаю, що робити з тим горіховим тортом. Він і досі лежить у ледівничці... ще від твоїх невдачних іменин. Нам його удвох з'їсти зовсім неможливо.

— Виглядає, що ти ніколи не думаєш про людей, а лише про шлунки! Може Котиків до нас приводить якась невідкладна справа? Якщо я не помиляюсь, то вони нам не віддали ще досить давньої візити...

Леся заперечила, як кожного разу точно пригадуючи дату.

— Ми були в них три тижні перед приїздом того, як там його, Богуславця. Це було тридцятого березня. Якщо вони прийдуть обидвоє до нас цього тижня — то буде видно, що вони знають етикету. Довше відкладати ревізиту було б таки незручно. І хай прийдуть обидвоє, бо коли він сам, тоді що з ним робити? У нього тільки одна тема...

На худе обличчя Лесиною чоловіка виповзла ехидна усмішка. Він вже хотів пострікнути дружину „жіночими темами”, але замовчав. Сам не долюблював Котика. Але ж вони були заможні, їх шанувало ціле місто. А те, що вони не цурались молодших від себе Бучуків, та ще й тоді, коли Лесин чоловік знову втратив роботу і довгий час перебував на становищі „люфтінспектора” — як сам про себе з сарказмом повторяв, дуже прихилило його до університетського професора та опікуна українських шкіл.

— Це правдивий патріот! — признав з переконанням, але Леся вже не слухала. Вона хотіла встигнути на випродаж суконок, про що вперто голосила телевізія.

— Ти кудись ідеш?

— Я вернуся за годинку-дві. Тільки гляну, що там

таке. До нас нині й так ніхто не прийде. Котики придуть в суботу. Па, дорогий, я поїхала.

Він залишився сам і стояв нерішуче серед хати, дивлячись на перечитані газети. Наразі не міг придумати нічого цікавого до роботи. Якась думка, якої ще якслід не схопив, моталася в голові, неясна й неоформлена.

Про що це я хотів подумати? — розсердився раптом на „дурну пам'ять”. Як це могло мені вилетіти з голови? А все через Леську! Мало їй суконок? Як тим жінкам мало потрібно до щастя? Але що це я маю на думці? — повернувся до свого. Ага! Богуславець! Атож! — і витягнув записну книжечку. Глянувши на стінний календар, записав у книжечці під датою тридцятого червоним олівцем: „Богуславець: вечір Південної Америки”. Але подумавши хвилинку, закреслив „Південну Америку” і дописав: „по той бік світу”... Та ні, це з книжки Оксани Драгоманової, письменниці з Аргентини, не можна красти! Краще вже „під південним хрестом”, але ні, і ця назва видалася надто банальною. Тоді підкреслив двічі слово „Богуславець”, сів у фотель і задумався. Він міг зателефонувати до того Богуславця й запросити його від клубу, або написати листа від управи з запрошенням. Одне й друге було зовсім доречне і голова клубу, Млявий, радий був би, щоб його виручили, але раптом якісь сумніви й непевність сколихнули думки. Хто ж власне той Богуславець? А хіба він, Бучук, сам не може написати цікавої доповіді? Чого поспішати? І вже підняв слухавку телефону, щоб переконати Млявого в чомусь протилежному до того, що сам тільки-що пропонував, коли згадав, що це післяобідня пора і Млявий те пер спить, а дружина не захоче стягати його з канапи.

Відійшов від стола з телефоном і раптом згадав, що треба змінити дещо в хаті — принести із спальні традиційні образи, а модерні приховати від старомодного Котика. І так нас обзивають „бітніками”, бо в хаті немає ніодної трипільської вази, ніодної вишивки.

— Ох, яка відсталість! — зідхнув і повів важким поглядом по вітальні. Кімната була йому до смаку. Тут уже й сліду не було від „приданого” — тих меблів, що дісталися їм від Лесиних батьків, які їх купили разом з хатою, і, переїхавши до іншого міста, залишили все дітям. Він власними руками ламав, рубав і викидав на сміття міцні з біса столики, шафи, всякі там комоди, секретарики, щоб очистити хату від сецесійного хламу, від тих амурчиків та букетиків, позолочень та завітчаних дзеркал. Коли позбулися старомодного побутового накипу, Леся заламала руки.

— На чому ж тепер сидітимемо?

Бучук не мав праці, а Лесі на початок дуже небагато платили. І не мали на чому сидіти. Обходились якимось так без тих плюшевих, повних порошу фотелів, без тих потворно величезних ламп, що то стоять день і ніч горіючи, у вікнах похоронних заведень. Без буфетів із скляним дріб'язком, без перських килимів. Жили як спартанці, спали на матрацах, до обіду сідали на маленькі, тверді крісла по три долари з немальованого дерева і стукали черевиками по голому, але гарному, в золоту кістку, паркеті. Згодом, коли вже трохи розжилися, йому вдалося купити в антикваря ковану міддю еспанську скриню. Вони поставили її в їдальні, звідки її видно було з усіх боків хати, тому вона робила помітне враження на знайомих.

— Це скриня з шістнадцятого століття... дерева ніщо не чіпляється! — Скриню накрили рядниною з Севілі, яку один студент, що вчився медицини в Іспанії, привіз батькам на пам'ятку. Але батьки не злюбили чужого, вони мали ще з дому косівські ліжники й відступили Бучукам „чуже” за невеликі гроші. Вибравшись якимось до Нью-Йорку, Бучуки аж ахнули, побачивши крамниці із скринями, шафами, параванами та стародавніми кріслами. Вони й купили там дивовижно високу шафу з дірками, крісла „старого” чорного дерева, цяцьковані мідяними цвяхами і дуже раділи, бо це разом із

важкою скринею творило стилеву єдність. Ще недоставало їм для ідальні мисок, глеків, сковородок, та при найближчій нагоді придбали і цей, як клявся крамар, античний еспанський крам. Тепер обідали сидячи просто на твердих кріслах, оббиваючи коліна до стін важкої скрині. На стіні висіла маленька копія Ель Греко і все було як слід. Тепер можна було братися за вітальню.

— Я все таки постелила б на підлогу килим — піддала несміливу думку Леся, — я бачила такий великий, пухнастий килим на вулиці Мейн, лиш трохи диковинного кольору...

— Якого кольору? — запитав чоловік.

— Дуже-дуже синього. Я ще ніколи такого синього килима не бачила, але може вони мають інший колір...

— Ти не бачила? — І я також не бачив, — задумався, — і я в нікого з наших знайомих не бачив такого килима. Дуже добре! Ми його купимо.

До синього килима дуже добре підходив чорний фортепіан. Бучуки раділи, як діти. Якось на Лесині іменини знайомий різьбар приніс невеличку різьбу. Це була ніби мадонна, а, може, дерево, якась видовжена в гарному овалі композиція.

— Як би вона була більша! Велика, така в ріст людини! — захопився Бучук. Приятель виконав замовлення. Якась постать, що сплела над головою руки, виглядала, як жінка, як дерево, як птах і мала назву „Пісня”. Це Бучукові дуже подобалося. Воно стануло за фортепіаном і жахало на тлі чорної гладі інструменту постійною присутністю якогось духа, що ніби з’явився з того світу, щоб несамовито, хоч і чаруюче, контрастувати з волошковим килимом та чорнотою інструменту. Стіни довелось перемалювати на сірий колір, і вітальня вийшла справді „як не в людей”, мовляв тєсть. Лесин чоловік сидів собі під вікном на лавочці й дивився на вулицю. „Пісня” здавалося, захопилася, як і господар, листяними ажуррами, що танцювали за вікном перед очима задуманого Бучука.

— Почекаю пів години і сам зайду до нього, або до парку, куди Млявий водить свого Сноба...

Тихе передвечір'я було дуже пригоже для такої прогулянки. З парку вже відійшли денні завсідники — молоді матері з дітьми та пенсіонери. Парк був порожній, чистий, прибраний, якби святковий, для нової хвилі відвідувачів — закоханих, мрійливих самотників та поважних панів, що відбували щоденний, приписаний лікарем, прохід. З травників линув ледве чутний запах, на тлі голубого неба вимальовувалися конкретними, якби вирізаними з паперу, контурами дерева. Бучук любив таку весняну творчу радість. В таку пору могли творитися поеми, яких в переповненій візіями душі поета було так багато.

— Будемо писати, писати, писати! Такий стан, така охота! Який це був стан — він не знав гаразд і сам. Неясно, самими натяками, трохи підступно лізла думка про розчарування тим новим життям, про щось, що відійшло і навіки пропало. Ось у такому „стані” він перебуває вже довгі роки. Ще з тої пори, як він тут, на чужині, кинувся в життя, ціллю якого було матеріяльне забезпечення і востання в новий, вільний світ. Надхнення не з'являлося. Прийшло отупіння й знеохота. Він не міг ніколи вийти з такого стану, хоч оптимістична Леся називала такий стан переходовим. Він чекав, колись умів терпеливо чекати і, не бачивши кінця, вірити, що кінець прийде. Та коли кінець того стану не приходив, він переконав себе, що так буде й далі, нічого не зміниться, бо так має бути.

— Я вірю в призначення, — бадьорився перед приятелями, — коли мені призначено виплинути, то, певно, це колись станеться. Я вірю в призначення поета!

Млявий відповідав трохи глумливо.

— Очевидно, легше вірити, як творити.

— Млявий такий же нездара як і я! — розсердився, згадавши, і вирішив не йти в парк. — Коли такий розумний, хай сам запросить „парагвайця” до нас

доповідати! Він же голова. Виявіть, будь ласка, самі ініціативу, пане голово! Бодай раз в житті виявіть! Чому це я мушу вас виручати? Я — лінюх, цинік, жовчник, злобник?

Він з поспіхом скинув гарну, модну блязку, в якій думав вийти, і розстебнув комірць. Це був знак, що він таки залишиться дома. Пробіг ще пару разів вітально, їдально аж до кухні і спинився знову біля вікна. Гарна, зелена, з низькими будинками вулиця спокійно дрімала, заколисана солодкими пахощами. Коли це почувся дзвінок.

— Я вірю в призначення, — проказав собі тихенько, — я не повинен був виходити з дому, це ясно! — і зраділий кинувся відчиняти входові двері.

— Добрий вечір... мое ім'я... — гість не доказав, як Бучук в особі прибулого з особливою втіхою пізнав того „парагвайця”, про якого в місті стільки говорилося. Він трохи нехтує формами — подумав і завважив ясне, що в темнуватій вітальні виглядало як біле, вбрання прибулого і, немов освітлене голубими очима, обличчя.

— Променисті очі! — оглянувся поза себе і подумав, що в його темній хаті засвітилося раптом світло. — Я галюциную...

— Дуже добре, що ви прийшли. Я хотів вас просити зайти... уже двічі збирався телефонувати, але пильні справи... наш голова... ми хотіли б, якби це можливо...

Богуславець мовчав усміхаючись. Тоді Бучук помітив свою балакучість і, витягаючи руку до гостя, вибачився:

— Розповідайте про себе і про ті краї, з яких приходите до нас! Ми чули дещо, але небагато. — І знову мав охоту говорити, говорити. Проте стримався. Мовчали хвилину обидва, приглядаючись з зацікавленням, а потім обізався Богуславець:

— Мені казали, пане Бучук, що ви заступаєте найживіше, найенергійніше середовище, що ставиться байдуже до особистих матеріальних успіхів та що ви мотор

молодого, свіжого, неконформістичного товариства, тому я хотів з вами познайомитись. Я такий як ви. Я думаю, що життя вимагає змін і що лише змінами можна будувати життя. Нове життя, бо ми ввійшли в нову, дуже нову епоху.

Бучук подумав, що може, це він, Богуславець, входив у нову епоху, для нього вона вже була старою.

— Ви мене мусите зрозуміти! Я не думаю про своє особисте життя. Воно пливе бурхливими дорогами, але я не про себе. Я приїхав, можливо на постійне життя в цій великій скупченості українців, але я не можу сидіти склавши руки. Не приймати участі в житті громади. Наскільки стане мені сил, я внесу зміни в життя громади, бо я хочу щось для неї зробити.

— Щастя вам, Боже!

— Спасибі! — щиро подякував Богуславець не помічаючи іронії в цьому нібито прихильному бажанню.— Коли ви співчуваєте моїм намірам, то я відчую вашу допомогу, відчуватиму, що ви мій спільник... я чув про вас...

— Серйозно? — злякався Бучук, але в Богуславцевих променистих очах було стільки щирости.

Якби я був жінкою, то закохався б у тих очах — подумав Бучук і відчув що й не будучи жінкою, він здавався в їхній полон. За блиском тих променистих очей поплили слова. Ніодне слово не було тією колючкою, якими звикли обкидати себе взаємно члени клубу, ба, навіть знайомі в цьому місті люди, що спряглися в добровільні перегони. З розмови, що поплила свобідно й невимушено, стало ясно що щось відбудеться в Бучуковому житті у зв'язку з приїздом Богуславця. Гість був говіркий а Бучук п'ялив гострі, допитливі очі й прислухався до слів, хотів збагнути в чому те щось, що має скоїтися з ними обидвома, що має пов'язати його життя з життям незнайомого досі земляка, того чужинця-нечужинця.

Праця для народу, освідомлення, перетворення маси

в громаду, — такі слова доводилось чути на всіх зборах, читати в усіх газетах. Але в устах „парагвайця” вони звучали свіжо, по-новому. Може це були ілюзії, але чи все інше не було ілюзією? І Бучук, здавалося, пливе на хвилях з течією, і було гарно так плисти, знаючи, що течія несе у незвідане, прекрасне завтра.

— Господи! Та це тип, якого я шукав, з ним можна кашу зварити! — радів, захлинаючись повними віри в свою правоту словами гостя. Жовте Бучукове обличчя покрилося вишневими плямами, в голові шуміло як після доброї чарки. Проти нього сидів випростований в аскетичній позі партнер, а його розважливі слова зовсім не сходились з гарячим блиском молодих очей. Гість був надзвичайний! Бучук не мусів нічого в'яснювати, він усе знав, нічого повторяти, він розумів усе вмить.

— Виглядає, що ви приїхали з конкретними плямами і вивчали нашу громаду ще до приїзду сюди? Тут же зовсім інші відносини як у південній Америці!

— Українці всюди однакові, — спокійно відповів Богуславець, — і методи збереження еміграції, будьте певні, не вигадали ми.

Неможливо було сперечатись. Вже аж нетерпиться Бучукові так у всьому погоджуватись. Хоч би яка мала відхиленість, можна б собі видумати щось нове, невідоме, незвичайне. А то ні! Коли дійшли до того, що зветься крапкою над і, господар вискочив до ідальні й повернувся звідтіля з пляшкою коньяку. Гість чемно відмовився.

— Абстиненція?

— О, зовсім ні, але я тількищо напився з титкою вина. І це забагато. Трохи болить голова, не звик до ваших сильних вин.

Не знаючи, що робити, Бучук згадав дружину. Все таки могла обійтись без тих дешевих суконок! Подумаеш — гола! Розмова проте і без традиційного прийняття плила на радість розмовцям дуже жваво.

— Я завжди думав, що творити гетто, це самогуб-

ство, але в нашому випадку це спасення. Наша екстериторіяльність, наш осередок — конечність, щоб здобути пошану для нашої відрубности. Ви не уявляєте, чим є еспанські центри в Південній Америці, де все виросло на еспанській культурі, але еманципувалося, оновилося, відчужилося і стало ворожим... Вислів „мадре Еспанія”, це тільки вислів. А центри — це джерело старої культури, яка в наш час не може бути лише музеєм.

— Дозвольте — зрадів Бучук — ми не можемо бути музеєм!

— Дозвольте не погодитись з вами. Навіть коли наш осередок буде музеєм, то й це не буде погано для земляків, що мають пошану для культури. Проте я вас запевняю, — він не буде музеєм доки ми будемо почуватись українцями. І ще додам — він матиме куди більше значення, як багато клубів та домівок окремих товариств. Туди заходять усі, всі матимуть право на нього, всі шукатимуть того, що висублімували в своїх партіях, організаціях: загальности, масовости, сили — ілюзії батьківщини. І... може нам удасться зробити з нього те, чого вам потрібно, підкреслюю вам — поетам.

Слухаючи таких слів Бучук відчував, що справи Богуславця можуть стати його власними справами. Він повірив йому так, як вірив тільки своєму передчуттю, яке веліло того вечора залишитись дома і що заставило Лесю шукати дешевих суконок. Він щераз перевіряв обличчя, оцінив підборіддя, трохи вистаюче вперед, і особливо очі. І перекидав у думках його слова. В тих словах не було нічого зайвого.

— Ви, може, інженер? — злякався, що в гостя може взагалі немає професії. До громадської праці бралися звичайно, життєві невдахи, люди без окресленої професії, вільні мистці, або випадкові люди, що раз зайшовши в неполений город громадських обов'язків, застрявали там силою обставин на все життя.

— Я вчитель — відповів скромно, — не професор, я вчив у середній школі. І тут шукатиму такої праці.

— Ми вже думали... у нас були пропозиції... ви не мусите журитись роботою, для вас завжди щось знайдеться...

— І я так думаю. Америка — країна необмежених можливостей.

Богуславець підвівся, ступив кілька кроків по м'якому килимі і зупинився перед тими образами абстрактного стилю, яких господар не встиг винести з кімнати. Бучук пояснив, що вони належать не нашому століттю. Вони стояли під такою понурою картиною, тло якої було зовсім чорне і лиш червоний трикутник вгорі освітлений білим відводив увагу від настрою жажної розпачі. Бучук усміхнувся. Ось чим він міг здивувати гостя.

— Вас вразив наш смак, наші образи? Ми не купуємо їх так, як це роблять сноби, по моді. Ми їх любимо і розуміємо.

— Чи образи треба розуміти? — кинув неухважно гість і, не дослухавши відповіді, взяв з полиці малу статуетку, заслонену китицею засушених трав. — Цей маленький Мухин теж ладен викликати настрої, хоч він маленький і не такий гнітючий...

— Ми дуже любимо цей маленький шедевр! Він нагадує нам незабутнього майстра. Талановитий різьбар, хоч може й не багато розумів з того, що творив.

— Оце і є! Коли сам творець не розуміє для чого творить так, чи інкаше, то й глядач може сприймати твір по своєму — кинув Богуславець, перейшовши до ідальні.

— Господарі люблять чорний кольор, всюди чорне, — ствердив, кинувши оком на довгу скриню, накриту вишневою скатертю, на якій чорними трикутниками відбивали складені рівненько серветки.

— Це вже смак моєї дружини „прапор червоно-чорний” — це її пристрасть. А може маєте охоту подивитись на мою бібліотеку? Мій кабінет на поверсі.

Пішли сходами м'яко встеленими чорно-голубим килимом. Заглянувши в відчинені двері спалень, завважив

у одній велику ляльку, що розкинула руки над сріблястою постільлю. В Бучуковому кабінеті височіли полиці на всіх трьох стінах. Багато книжок були дбайливо обгорнуті в квітчасті оправки з полотна. Тут люблять книжки — і Богуславець глянув на господаря з неприхованою прихильністю. Бучук відчув щирість у цьому погляді і запросив сісти на своє за столом місце.

— Оце моя кухня, — посміхнувся гірко, — нажаль, немає чим вас погостити.

— А я саме дуже хотів би послухати ваших поезій. Я люблю поезію, — додав спостерігаючи хмару на Бучуковому обличчі.

— Поезія! Я давно перестав писати — забундючився — в мене немає вже енергії видавати стару, з-перед п'ятнадцяти років збірку, а назбиралося, слава Богу, не-мало.

— Це погано! Збірка — свідоцтво творчості, для автора — критерій часу. Не вірю, не вірю, щоб ви не писали!

Бучук пішов до стола, де в педантному порядку ховав повирізувані з газет уривки творчості, принагідні віршики для свят, статейки. Він хотів знайти щось, що засвідчило б про його талант, його живучість, якої не закриє і брак виданих творів, але ніщо не підпадало під категорію цікавого, важливого. Інколи перечитував розкинені по таборових виданнях свої поезії, й вони подобались йому, їх не могла знищити бациля самокритики, але тепер відчув дрібність, нікчемність тих „справді гарних віршів”, як казала Леся. Ні, ні, вони не були для того парагвайця — напевно прихильника патріотичного патосу!

— Не знайшов нічого... маю під рукою лише старі речі...

— Я волів би, звичайно почути нові, недруковані, я певний, що друковані поезії не минули моєї уваги. Хотілось би послухати ваших теперішніх творів, пізнати в них майбутнього спілняка в роботі...

— О, запевняю вас щодо моєї співпраці, лише за висліди не можу ручитись... І ми тут працювали, але висліди нашої роботи більш як мізерні. Ви ще не знаєте нашого хворобливого амбіціонерства.. Добре буде як воно вас і ваших святих намірів не покладе в могилу! От поживете, приглянетесь і сторопієте над тією безоднею забріхання, самозакохання, зарозумілості й глупоти... І ви не можете дивуватись, що я не пишу. Добре, що ви не поет! Для поета тут немає місця! І я зрікся, п'ятнадцять років не беру пера в руки. Ха ха ха!, мені перо непотрібне. Я маю писальну машину, електричну! Я можу розмножувати свої твори в двадцять примірників, сто, тисячу... але я не написав ні рядка! Ви розумієте? І не тільки я!

— А Геленій пише.

Бучук зайшовся скрипучим сміхом, аж закашлявся.

— Геленій? Він не пише. Все, що деклямують на академіях, його давня ще з Європи творчість. Знаєте, що він робить? Читає лекції!

Богуславець завважив, що лекції корисна річ. Він слухав одну з тих лекцій в Нью-Йорку. Гостра, розумна і піднесена.

— Коли хочете знати, Геленій такий історик як ми з вами. Він дилетант і ніякий науковець не бере його поважно.

— Може не науковець, але я зачарувався.

— Голосом, виглядом, здоровими рум'яними щоками того діда! О, він зачаровує публіку, особливо жіночу. Але це пародія на науку! Ох, як мало нам потрібно! — і злякався свого язика. — Може я помиляюся, це мій особистий погляд, моя приватна справа. Я Геленія ніколи не любив. Він твердий, залізний... От Млявий — це поет. Тільки він дуже, дуже скромний.

Богуславець, нажаль, не чув про Млявого. Певно, це не Млявого вина, а обставин.

— Чи він щось друкував?

— Отож, власне, правдивому поетові наче біблійно-

му верблюдові, важко пролізти крізь вушко нашої відсталості, нашої некультурності. Млявого не розумітимуть і наші діти. Він дуже нелегкий поет.

— Можливо, можливо, — погодився Богуславець. Йому було ніяково, що не чув про Млявого.

— Ерудит і філософ, а тоді вже поет. Він — голова нашого клубу. Саме я й мав намір просити вас зробити доповідь про Південну Америку. Чи ви погодитесь?

Бучук не сумнівався, що гість погодиться. Досі доповідачі самі напрошувались з доповідями. Правда, їх не завжди цікаво було слухати і публіка зовсім не спішилася до клубу. Але цей новий, з новою темою...

— Вас, можливо відмовлятимуть. Про нас говорять, що ми бунтуємося проти усталених норм. Але коли прийдете до нас, самі побачите, що ми чогось варті, чогось добилися.

— Я помічаю на кожному кроці ваші успіхи, не лиш матеріальні — відповів з запалом Богуславець, — кожна організація, що існує, має свою доцільність.

— Навіть, коли в неї критичне наставлення до загалу?

— Можливо має на те причини.

— І коли всі проти неї?

— Це буває іноді несправедливо.

— Тоді я офіційно запрошую вас з доповіддю на тридцять наступного місяця. Ви читаете, чи виголошуете! — Бучукові очі гойдалися, як маятник.

— Я вчитель і звик говорити. Коли вам залежить, я можу без папірчиків.

Леся барилася, рекляма очевидно не обдурила, але Бучукові було байдуже. Дуже безпретенсійний був цей учитель, може й неварто було собі морочити з ним головою... Певно, там на півдні, в диких краях бідні земляки не звикли гоститися... Одного лиш було шкода — Леся забрала авто, а то підвіз би гостя додому. Шкода, тим більше шкода, що сьогодні ще й носа не виставив

поза хату. Варто було проїхатись. Їй тільки одяги в голові — згадав дружину, коли Богуславець вже був біля дверей і як останній промінь заходячого сонця, повернув обличчя з променистими очима вбік темнуватої ідальні. Бучук аж відступився, щоб спостерігати цю ясну постать, таку неподібну до інших.

Вони потиснули один одному руки і мовчки попрощались. З відкритих дверей війнуло запахом парного повітря і в цей вологий туман поплила ясна постать „парагвайця”. Бучук задоволено затер руки.

**

Кучерява скинула фартух, помила руки й схилилася на бильце м'якого крісла. Застигла, ніби задрімала. Не допомгла аспірина, що її заживаєш щоразу, й абсолютна тиша в холодженій хаті не віджене неспокою й журби. Чоловік приготував вечерю, йдучи на нічну працю, вихолодив воду для пиття, зробив усе, що треба, як кожного дня. І пішов як кожного вечора не бачивши її, не попрощавшись з донькою. Ах! Вікторія!

Приплющивши очі, бачить свою чорнокосу радість осьде, у вітальні, вона пораяється біля патефону, наспіває чудернацькі пісеньки, або слухає їх в ручному радіо, читаючи книжку, або вторує кольоровому співакові, але негослосно, мама не любить тих вересків. Телевізії мама теж не любить, особливо пізніх програм, коли дочці треба вчитись, або спати, або хоч читати. Вікторія була така добра учениця, на папері самі похвали, найкращі оцінки, але в голові у неї що? Особливо важко було загнати її до рідної книжки. Не віриться. В Кучерявої, якби час, ніхто б її не відірвав від книжки. Молодою прочитала все, що було в читальні і тепер читає, коли час і робота дозволить. А коли Вікторія читала, то товаришки сміялися.

На город паде тінь. Сусідка поливає квіти. Поливає й їхню гаряче-червону стіну мальв, чорнобривців, майорів. В Кучерявої нема сил подякувати, але сусідка ма-

буть чекає. Їй немає чого робити й вона рада б погуторити. Віджила призначений на землі вік, дітей поодружувала, чоловіка поховала, живе сама. Не дочекалась Кучерявої, сама подзвонила до дверей. Принесла листа. І Кучеряву здавило в горлі. Швидко пробігла очима.

— Це може від...

— Та ні! Запрошення...

— Ага, запрошення... а я думала, що може, ваша обізвалась...

Кучерява не чує останніх слів, не бачить, що сусідка пішла геть. Обперлася об стіл і зайшла глухим плачем.

Вечір упав непомітно. Тихо й темно в кухні, лише величезна ледівниця світить блискучими боками. На годиннику, що простягнув павучі промені на всю стіну продзвонило пізню годину, той час, коли вона виходить з купелі з волоссям вкрученим у пластиківі припинки, в квітчастому халаті й береться сходами до своєї спальні, бо звідти чути звук телефону. Це Йван, як кожної ночі маючи перерву в роботі і вітається і прощається з дружиною. Тепер не чути дзвінка, бо що скаже на добраніч стурбований чоловік, якому волосся якби хто посилав вапном, а спину аж пригнуло від горя. Полізла нагору й спинилась на порозі доччиної спальні. Неможливо, щоб це була правда! Як у королеви під бальдахимом, біле в китицях фіялок ліжко, розкинута пухова ковдра, шовкова піжама на кушетці, а на столику під дзеркалом пахоці, мастила та пудри, в шкатулці намиста, брошки та годинники... така розкіш.. але Вікторії нема! Невперше не застала дочки, повернувшись з роботи. То в товаришки вчиться, то на лекції фортепіяну, то в бібліотеці забарилася, то вийшла трохи погуляти — марніє ж дитина за навчанням... Немов би грім ударив в очманілу голову, кинулась до столика, до листа: „Ми любимось, хочемо звінчатись. Виясни татові. Я інакше не могла. Твоя щаслива Вікторія”... Виясни татові! Як це зробити, коли й словом з ним не перекинешся. Че-

кала телефону і чогось то боялася. Чи тієї розмови на віддаль, у нього хворе серце, пам'ятає ж останню розмову про „проклятого чужинця”... „Уб'ю! Власними руками задушу щеня і піду до криміналу” Йому й досі не віриться, що Вікторія і справді не послухає батьків, не відв'яже від себе шмаркача та не скінчить школи!

З такими думками, занедбала геть всі звичні порядки. Дверей на вулицю не зачинила, не погасила світла, не прийняла крапель проти алергії, не роздягнулася до сну. Може сповістить Івана, викличе додому? Колись радились, найменшими дрібницями ділилися, обоє разом вирішували найблагішу справу. І вже простягнула руку коли вуха пронизав зойк телефону.

— Це ти, Іване? Що таке? Де він? В якому шпиталі? Ох, Боже, мій Боже!

Не знать коли й одягнулася, коли завела сильного „даджа” і помчала тихими вулицями на північ, де височів над площею комплекс шпиталю „Ісусового Серця”. В коридорі наткнулась на Іванового майстра. Він потиснув за плече, щоб мовчки її потішити. Кучерява була спокійна. По дорозі в шпиталь перепитала своє передчуття (все життя йому вірила)

— Серце? — і відповіла, — ні!

— Розрізав руку і втратив трохи крові. От і баба ж він у вас. Мліє як панна, а лікарів не хоче. Насилу повіз сюди. В Америці треба лікарів. На те нема ради.

— Слава Богу! — заспокоїлась і з веселим вигуком привітала чоловіка — Я думала, хто зна що сталось, а то бубу нагуляв, ваву!

От за цю веселість так любить її Іван! Сіріло, коли Кучерява покидала шпиталь. Дома колодою впала на ліжку. Проспала шосту годину, не поїхала на роботу. Це вперше в Америці вона виспалась уволю, як колись, ще в таборах. Десять годин спала. І снилося їй, що танцює з своїм Іваном на весіллі Вікторії, а зять у них молодий професор, що приїхав до сусідки навпроти, і так чемно

кожного разу скидає перед нею капелюха. Вікторія, як квіточка, а що вже Іван своєї надзбручанської коломийки витупує... Спала, спала, а коли прокинулась, спогади виринули, як навісні непрохані гості. Не плакала, а своїм звичаєм надіялася, що ці справи виясняться самі так знечев'я як Іванове поранення. І згадала пані Підпольську, що всім помагала в плутаних справах. Поїхала туди.

Це було на тому кінці міста, на Френкліні. Пані мала там хату, в якій жила з онукою, шкільною товаришкою Вікторії. Коли подзвонила у вхідні двері, їй довго не відчиняли. Вже хотіла відійти з-під дверей, як вони помалу відхилилась і на порозі появилася жінка з обвислими щоками та нечесаним сивим волоссям. Кучерява аж відступилась від порога, але було пізно. Не була задоволена пані Підпольська некликаною гостею, все таки запросила її до неприбраної вітальні.

— Вибачте мені, але...

— Не шкодить, не шкодить, вас певно привела важлива потреба, без того ви б не прийшли так рано до... ох не дивіться на наш балаган, дівчисько як вилетить з хати то залишить по собі побоевище, ех з тими дівчатами...

— Я прийшла, бо моя Вікторія, товаришка вашої внучки...

— Тільки не нав'язуйте своєї дочки моїй Стефці! Тільки всього, що були в одній клясі. Мало їх там учиться!

Кучерява злякалася. Не чекала такого грізного тону від гаданої добродійки, що всім помагала. Але прийшла і мусить довести справу до кінця.

— Може ви не знаєте, але ж вони обидві завжди разом всюди ходили, до бібліотеки, на лекції фортеп'яну... може ваша Стефця щось знає... ах я вже не можу.. — і сльози самі потекли по лиці.

— Ой та не журіться дорога пані! Не плачте! Щось ми зробимо, порадимо. Може вип'ете кави, ви певно не

снідали... і я ще не пила. Найважливіше! — крикнула і піднесла вгору палець — треба за всяку ціну не допустити до шлюбу! Бо коли звінчаються, тоді... — і не закінчила, бо Кучерява вхопилася за серце й закрила очі. — Вам може, слабо? Та не будьте дитиною! Все буде гаразд! Все ми влаштуємо. Я зараз потелефоную до мого зятя, він правник, чи маєте з собою листа? Або зачекайте! Я знаю одного пана, про нього йде слава, що він кожна справу виведе на чисті води! Не скажу вам прізвища, тут усі називають його „парагвайцем”, чому так, не знаю, мабуть тому, що приїхав з Парагваю, але то не має значення. Він десь живе на Півночі, я чула цікаві історії про нього... Ви не чули? О, його скоро кожна дитина знатиме — сказала Підпольська і з смаком сьорбала гарячу каву.

**

Богуславець живе на Дванадцятій вулиці з густими деревами, з букетами квітів на пішоходах, з старшими дамами, що поливають пишну зелень городчиків, і порівнює їх з вулицями інших міст, які переміряв своїми ногами. Вулиця запашна, якби парфумована, чиста, контрастує з тими бльоками розпеченого каміння без балконів і квітів, рядами понуро-червоних будинків-казарм інших кварталів американських міст. Восьмикімнатний будинок гармонійно пов'язаний з виглядом вулиці. Букетики на шпалерах, квітчасті завіски в вікнах, рустикального стилю меблі й безліч порцеляни. Між хламом гарні есенські та севрські тарілки, вази. Всюди штучні квіти, різьблені золочені рами замикають ідилічні картини з життя усміхнених пейзажів. І серед того золотисто-порцелянового раю, в мереживах і шовках, напахчена французькими парфумами, хворіюча на коліт аристократична лейді з Таврії, щаслива, що на самотню старість впала ласка Божа — з далеких країн благословенна скитальська прибулуда-небіж.

Увечері повечерявши, і як колись дома, закусивши

холодним кавуном, сядуть рядком на лежанках, і тітка обов'язково зверне очі на будинок навпроти.

— Ти б завів знайомство з он-тими, що живуть через вулицю, дівчина в них гарна — і сміється. Тітка лиш так, їй зовсім не по нутру скитальці. Вони нагадують їй гірку колишню біду в цій країні. Мови не знали, роботи не могли знайти, туга за батьківщиною...

— Я пожартувала, звичайно. Хоч як працювати, до надриву, то до майна важко дійти. Тобі добре було б з американкою. З наших, але американкою. За пару років і ти американцем станеш. Знайдеш тоді відповідну.

Зразу було цікаво, бо це перші американці, що зустрілися. Автом їздять, завжди кудись поспішають, у великому будинку життя, здається, й зовсім немає. Ні тобі співів, ні розмов. Одним-одна донька в школі, автобусом туди їздить, а як порине в кімнатах, якби під землю провалилася. Батько лягає спати вранці, коли мати на роботі, а донька в школі. Тихо скрадається, стомлений після нічної зміни, в гарний будинок. А жінка ще молода, вертка. Тітка каже, що доганяє старих емігрантів, робить доляри. Батько, як нічний птах, мати рухається за всіх, а донька... Для тітки немає кращої дівчини, як Вікторія, очі в неї, як зорі, але й малює їх, безбожно малює.

Богуславцеві таке самотнє, тихе життя незрозуміле, дарма, що виростав він сиротою на чужині. Товаришів не знайшов, переїжджаючи з міста в місто, з країни в країну, але дівчина... як без неї жити?

— Де там пані Римаренко дозволить небожеві одружитись. Натішитись хоче хлопцем! — міркує пані Гулька. — Матиме біля кого очі закрити, не мусітиме йти на старість у старечий дім. — З тією Гулькою їздять вони в гори на вишні, разом і наливками запасуються та компотами на зиму. Гулька й хотіла забігти до сусідньої хати, та побачила на ганку Богуславця й зупинилася.

— Заходьте, пані Гулька, може вип'єте кави з нами?

Або ні! Вгощу вас варениками з вишнями... певно забули вже старокрайові страви, та й важкі вони, не спиться після них...

По сусідчиному обличчі пробігло торнадо. Але вона заховала образу в чорних, як ягоди, очах, бо мала важливіші справи на язиці, ніж дурне „забула”. Стільки років, що й Римаренчиха на американській землі, таксамо, поховавши чоловіка, не важилась вдруге одружитись. Похилила гарно причесану сиву головку й манірно дякувала за каву й вареники. Вона після шостої не бере й тріски в рот, хоч і не тримає, як інші діти.

— Я прийшла з такими новинами, з такими новинами! Наша сусідка Кучерява в такій біді, в такій біді... може й хвора...

— Що кажете? — спурхнула, як дівчинка, пані Римаренко. — То, може, нашого Русанівського покличемо?

— Ой не треба їй лікаря, а доброї поради треба.

— То кажіть — може, стала „крейзі”? — злякалася.

— Хто б там і не став „крейзі”, як донька знайшла собі „чужого” і, замість учитись, звіялася десь у інші стейти вінчатись, а чоловіка на роботі поранило...

Богуславець пригасив цигарку і поміг тітці зійти із сходів, так вона поспішала з добрим словом до тих скитальців. Ледве її пані Ґулька вгамувала.

— Може краще не йти отак усім гурмою в хату? Думаю, що паничеві найлегше домовитись з тими... — хотіла сказати скитальцями, але прикусила язика... Богуславець теж був скиталець.

— Та що ви, пані Ґулька! Що більше нас буде, то швидше якусь пораду знайдемо. Вона сердечна сама...

Проте Кучерява не була сама. В вітальні було багато жінок, якісь пані сиділи на канапі, молоді матері з дітьми крутилися по кімнатах, за столом у їдальні, також розсівшись, про щось сперечалися інші, раз-у-раз викликаючи з кухні господиню.

Коли трое добродійців побачили збіговище у нібито самотньої жінки, стали на порозі і вже хотіли верта-

тись, то якась старша дама в високому капелюсі, на якому хиталося одчайдушно зелене перо, підскочила до пані Гульки і вхопила за руки. Та сторопіла. Ох, це була та стара скиталка, що її так гірко осмішила колись перед людьми! То було давно, тільки починали скитальці приїжджати до Америки, пані Гулька, як і інші, посилала папери та виклики на працю різним людям. Однією з тих, яким пані Гулька допомогла приїхати сюди, і була пані Підпольська з зеленим пером. То вона так гарно віддячилась Гульці за афідавіт. Стала намовляти, щоб Гулька записалася до якогось товариства і довго її мучила, а тоді обізвала дикункою!

І зараз загукала оглушливим голосом, від якого тремтіло зелене перо на високому капелюсі:

— Кого я бачу! Пані Гулька кохана! Чи ви знаєте, дорогі пані, хто ця мисис? Ні, ви не знаєте! Це моя добродійка! Моя, ваша, наша, загальна добродійка. Вона половину нашої громади спровадила до Америки! Вона нас витягнула з таборних бараків! Від голодної смерти нас врятувала! Вона!... може я говорю неправду? Але до нашого товариства демократичних жінок не хоче записатись! Та ми б її зробили почесним членом, ми б її.. та що там казати! Що я напросилася, находилася а моя мисис ні та й ні! Каже, що зі скитальцями не хоче мати нічого спільного.!

Після тих слів настала така тиша, що здавалося, ніби ось-ось вдарить грім, щоб відповісти пані Підпольській. Навіть заклопотана господиня злякалася, побачивши побіліле обличчя сусідки. Обличчя в пані Римаренко потемніло, Богуславець кинувся до сусідки, коли не вірячи вухам, почув тітчин суворий голос:

— Пані, пані! Дозвольте й нам мати власну думку і волю. Я прошу вас залишіть пані Гульку тою ж добродійкою, як то ви її так гарно назвали. Не накидайте їй своєї волі, тут „фрі кантрі”, кожний робить, що йому подобається. Хай вона робить те що досі робила. Так буде краще...

Пані з пером кинулась якби в рукопашну боротьбу, але хтось сіпнувши її за рукав шепнув, що пані Римаренко теж стара емігрантка і теж багато зробила для скитальців. Тоді з її рота, повного рівненьких зубчиків, поплив потік солодких слів.

— Як ви чудово говорите нашою мовою! Я б ніколи не подумала, що ви тут стільки літ живете і, певно теж не належите до наших товариств. Вчіться, вчіться, молоді пані від цієї нашої скромної.. тихої.. такої..

Ніхто так і не довідався чого мають учитись, а пані Римаренко не зрозуміла чого хоче від неї пані з пером. Вона прийшла сюди зовсім не для того. Пошукала очима господиню і побачивши, що ця пішла до кухні, попрямувала за нею. До них долинула хвиля голосних розмов, що з новою силою оволоділи людною вітальнею.

— То якась кара Божа...

— Природний процес, ми живемо в Америці не рік і не два...

— Ми вже десятий рік — поскаржилась молода мати з дитиною на руках, а думалось що вернемось до дому...

— Тут і заміж повиходили, поженилися...

— І з ким? Як не привіз з собою німкені, то вхопила айришка...

Тітка поглянула на Кучеряву, що поралася біля чаю і витирала сльози, що текли по обличчі. Обидві мовчки слухали гомону розмов жіночих порадниць, що кидались словами, як важкими каменюками та влучали ними в неї, і від кожного вдару її серце обливалось кров'ю. Яке горе! Який сором! Оце вперше переступив поріг її хати той вродливий сусід, професор. Саме сьогодні, коли не було сили і на привітну усмішку. Мигцем доглянула, як він приглядався до доччиного портрету над ватраном. Ох, Вікторіє, Вікторіє — плакали материні очі, але ті з портрету не дивилися на неї. Вони дивилися на Богуславця, який у тій несусвітній метушні став з дівчиною на розмову. Він прикипів до темних, ніби пригашених очей, якби чекав відповіді на своє визивне питання.

Живі, пристрасні розмови не довели до ніякої розв'язки. Хтось нагадав випадок, коли двох хлопців утекло з дому, щоб поселитися в індіанських заповідниках. Той випадок викликав більше шуму, як оцей з дівчиною, що закохалася в футболіста з Бразилії. Хтось висловив розумну думку — залишити все часові. Але комусь цікаво було, що зробила б поліція, якби її викликати.

— Поліція? Не жартуйте! Ніхто вам не ловитиме дівчини, яка хоче звінчатись! Ще й допоможуть!

Пані Кучерява вже не чула тих слів, що плили голосним, шумливим потоком аж до кухні, аж до її серця. Вона запивала водою аспіріну. Пані Римаренко нахилилася до неї й тихо, оглянувшись на людну вітальню, пообіцяла:

— Я кину на карти. Все знатимемо і... а зараз ми пішли...

Ніхто не помітив, що господиня барилася в кухні, що дві сусідки з молодим чоловіком, які викликали своєю появою таку сензацію, покидали хату. Гості міняли десятку тему, вони заспокоювали діток, врешті самі похопилися, що дома чекають нетерплячі чоловіки, що на дворі вже зовсім темно.

Попрощавшись з Гулькою, тітка з Богуславцем пішли до себе. Тітка скупалася і, намастившись пахучими кремами, відпочивала, а Богуславець закурив і ще довго стояв у прочиненому вікні, очима звернений до того будинку, з якого тількищо вийшов. І повертався до тих темних очей з портрету, повних неможливих бажань і зовсім не таких, як зневажала їх тітка. Чи вони були помальовані, чи ні, вони манили й бентежили. Він згадав, що мав бажання вклонитися дівчині, але ніколи цього не робив. А тепер він поклонився б тим очам, хоч, може, вони зустріли б його із здивуванням або нехиттю. Та й вклонитись не було кому. Дівчина в'язала свою долю з чужинцем, і він цього не міг ніяк зрозуміти. Хто той, що для нього дівчина кинула батьків, школу, дім? Ех, як йому хотілося, щоб ті очі, глибокі й печальні, відкрили перед ним свою таємницю!

Якби ми повернулися до тієї хвилини, коли Вікторія вийшовши із школи, забігла в хату і в поспіху вхопила свою блакитну валізку, похапцем напхавши її суконкою, рушником, документами, бо за рогом Одинадцятої чекав її в своєму „ягуарі” Рей, ми помітили б її обличчя, звичайно ніби заспане, очі закриті важкими повіками та неквапливі рухи. Рей невміру рухливий, хотів її дорікнути за те, що спізняється, але пожалів дівчини, що приносила для нього таку жертву. Вихопив валізку, закурив, і, обнявши її оголеною по лікоть рукою, повіз у протилежну сторону від міста, в якому Вікторія прожила дитинство та з якого виїжджала лише з батьками на море в часі літніх ваканцій, або на ферму. Минали гладкі шляхи, що лягали під колеса доброго авта безконечним килимом, прорізували темні лісові хащі, минали ферми й циркулі, що заступали в містечках принципальні площі й їхали наче б не бачили ні себе, ні своєї пригоди. Цю пригоду Рей називав великим і вірним коханням, Вікторія — щастям. У Рея короткий їжакуватий, русявий чуб, вистаючі зайчиком зуби й високий голос. Він любить співати старі ірландські баллади. Коли Рей співає, для голосу Вікторії немає місця. Він її своїм сильним голосом завжди заглушить. Вікторія хоче йому щось сказати, але він, обнявши її одною рукою, взагалі не звертає на неї уваги. Він співає. Зразу Вікторія підтягала за ним, намагалася вторувати низьким альтом, але змудилася і зараз же злякалася. Нудно? Нудно з коханим „солодким серцем” — Реєм?

— Зачекай, Рею, я хочу...

— Ось тільки проїдемо світло, там містечко, — і ми знайдемо затишний мотель. Не журись, я все продумав... може ти голодна?

Вікторія не відчуває голоду, ні втоми, хоч ідуть ось уже три години однією і тією самою гладенькою дорогою, а обабіч завжди зелені поля й ліси, ніде не зупинишся (як сказала б мама — нема природи, а сама при-

ватна власність).. Або стоять у лісі хатки без огорожі, без звірят, зате з вигідним фотелем на ганку, або з басейном на „ярді”. Вікторія починає згадувати. Рей співає, а Вікторія згадує. Що робить зараз мама? А тато? Чого вона так несподівано, крадьки поїхала, не сказавши мамі ні слова? Мама може побила б, або й ні? Мама не повірила б, що Вікторія могла б таке вчинити. Чого б їй так поспішати заміж, коли їй треба ще вчитись? Мамі було рівно сімнадцять, коли віддалась, але то були інші часи. Мама не мала вибору. Вчитися не було де, бо війна і треба було тікати вже одруженою. Вони повінчалися наспіх, бабуня поблагословила старою іконою на далеку, незнану дорогу і на все життя.. На спільне життя. Та хіба мама з татом живуть спільно? Вони не бачать одне одного від п'ятниці до п'ятниці.

— Вікі! Ти моя, моя? — Рей раптом урвав спів, заїхав на площу біля мотелю й пустив дівчину з обіймів. Сорочка в нього на плечах пропітніла, він закурив і глянув на неї закоханими очима.

Вікторії було важко знайти відповідь. Вона таки ще не його. Але вони умовились, що напишуть мамі листа аж тоді, коли одружаться, щоб заскочити, бо вона ставала б перешкоди...

Пообідали „гембургером” і „мілкшейком” й поїхали в сторону міського уряду, щоб виповнити відповідні папери. Рей знав усе, що їм робити, Вікторія не мусить нічим журитись. Але Вікторія перервала довгу мовчанку і, звівши на хлопця свої темні очі під важкими повіками, якимось голосніше, як звичайно обізвалась до нареченого.

— Рею, ми не будемо зараз вінчатись. Я передумала. Ми вернемось до міста, підемо до твоєї мами й тоді до...

Рей не випускав цигарки з рота, лише перепитав, ніби здивувавшись:

— Справді?

— Так, я передумала — повторила покwapно, щоб не змінити постанови.

Він оглянувшись назад, повернув авто й поїхав. Вікторія остовпіла. Вона чекала іншої реакції. Навіть думала кинутись в його обійми й прошепотіти, уникаючи його погляду, що їй так боляче, що її батьки можуть не пережити її безглузлого, жорстокого вчинку. Вона мусіла вяснити йому все, все, бо він не знає „нашого життя”. Вона хотіла, якби це було можливе, привести його до свого дому, показати мамі... або піти на жертву й відвідати його маму. А тут такий байдужий жест. Він повернув авто і все.

Вони переїхали ще одно світло, а тоді Рей повернувся до заплаканої дівчини. Він зовсім не розумів чого вона плаче. Невже він не послухав її? Невже не зрозумів? Вона не хоче тепер вінчатися? Гаразд! Вони можуть це зробити пізніше. Це й справді не було добре, що він її вирвав від батьків, але чи не було й її участі в цій змові? Та коли вона хоче покерувати цими справами інакше... Він так і сказав „ці справи”... Вікторія подумала, що вона, мабуть, ніколи за нього заміж не піде. А що ж вона робить так далеко від хати? Що вона робить? І витираючи сльози запитала тихенько:

— Чому ти так помалу їдеш? Тут можна приспішити.

Вона навіть не притулилася до його щоки, вона вся втопилася в дорогу, таку далеку, таку довгу. Рей курив. Він теж їхав з почуттям деякої полегші, згадавши свою матір, тільки в цю хвилину, її саму одну в великому будинку. Пан Вінтерс не входив в рахунок.

Вже було пізно, коли приїхали в місто. До Вікторіної вулиці було зовсім недалеко. З кінця дороги було видно будинок, вулиця спала мертвим сном, тільки в спальні світилося маленьке світло. Мама давала знак злодіям, що не спить. Рей якби прокинувся із сну. Він попросив дівчину вернутися до авта, з якого вона вже була вискочила. Він не міг так розстатися з нею.

— Що ти хочеш робити? — Вікторія злякалася — куди ти хочеш їхати? Я втомлена.

— Хвилинку, Вікторіє, ми поїдемо до нас, до моєї мами. Можеш це для мене зробити? Ми мусли це давно зробити...

— Ах, ні! Як ти уявляєш зустріч з твоєю мамою? Я... неприготована...

— Вона знає про тебе, вона може тебе й зараз прийняти. Так буде краще. Ну, поїхали! І так багато часу витратили.

Пані Ноель давно не живе з чоловіком. Старший син в Каліфорнії, а молодший тільки кінчивши другий рік університету, задумав завести сім'ю. Вона не знала, що й порадити синові, тим більше, що вибрана його серця якась чужинка. Проте будши свободолюбною нікому не накидала своєї волі. І з інших міркувань одруження сина було досить вигідне. Вона оце надумала вдруге вийти заміж за давнього, ще з дівочих літ, приятеля. Він саме рік тому повдовів... Пан Ноель власник фабрики овочевих консервів платив їй та дітям гроші, за які вони досі проживали в своїй гарній, консервативного стилю, хаті за містом. Виходячи вдруге заміж, вона зрікалася всіх тих вигод, але серцю не накажеш.... Таку думку мала вона й про синову любов до якоїсь чужинки. Коли йому буде з нею добре, і як він цього так дуже бажає, то вона не буде противитись. Тим більше, що в молодості любила спорт та мала деякі відомості про українську дружину копаного мяча, що була чемпіоном її рідного міста. Це було гідне уваги. Може й непогано було Рееві зв'язатися з україркою? Ці люди мають славу сильних, зарадних... Не знаючи добре англійської мови, здобували собі важкою працею місце серед американців — це промовляло до переконання. Що батьки Реевої вибраної працювали десь на чорній роботі й може теж не знали англійської мови, її не турбувало. Вона й так не житиме з ними.

І вона спокійно чекала на свого молодшого улюбленого сина, аж він з'явиться із своєю дівчиною. Рей проте не з'являвся і пані зрозуміла, що молоде гаряче

бажання спалахнуло й погасло. Тоді — краще, Рей, може закінчить навчання. Це трохи мішало пляни й пані Ноель мусіла вже думати про нові пересушення на шахівниці свого життя з другим чоловіком.

Коли вона заглиблена в споглядання трохи піднищеного обличчя в короні пишного мідяного волосся, чекала вечірньої години на телефон пана Вінтерса, гострий дзвінок порушив приемну тишу затуленого великим парком будинку і в руках пані Ноель появилася телеграма: „Ми повінчалися, побажай нам щастя. Рей і Вікторія”. Телеграма вилетіла з рук, а задумані очі спинилися, здавалось без думки на виткій рослині протилежного будинку, на пишних квітах її саду, на рожевих хмаринках що мандрували по спокійному небі. Йї було досадно. Чого це так нагло, без її благословення, в такій таємниці? Невже не могли звінчатися з дружками та дружбами, з усіми церемоніями? Але стоїчна вдача і цю поквапність зуміла прийняти. А може так і краще?... Менше клопотів матиме з паном Вінтерсом, з яким збиралася виїхати в запізнений трохи медовий місяць. І ще раз кинула уважний погляд у дзеркало, студіюючи трохи піднищене обличчя, чи немає в ньому якихсь змін. Її радував блиск гарно закрашеного волосся, виплекані руки й струнка як у дівчини фігура. Вже бачила себе в білому спортовому костюмі та золотих сандалах що їх тількищо купила в Нью-Йорку.

— Хай собі робить, що хоче, — шепнула до себе, не намагаючись з'ясувати, до кого це відноситься — до Рея, чи до пана Вінтерса.

Як для Вікторії всі будинки на Дванадцятій вулиці мали свій окремий характер так і Рей орієнтувався в усіх вуличках Овклеynu. Всі ці „старого фасону” будинки ховалися в зарослях високих дерев. Рей з-поміж тих однакових вілл в однакових парках, вирізнув один високий, як середньовічний замок, з округлою вежею будинок, захований за стриженням живоплотом, оточе-

ний тополями та безмежжям трояндних кущів, що обдавали вулицю ніжним запахом. Знайшов місце, щоб поставити авто одним в'їздом, і відчинив двері. До нього вернулася попередня енергія, він почував себе на батьківщині і вмить забув непорозуміння, які викликали дівочі примхи. Він не забув про задне колесо, що виглядало, немов би трохи присіло й зовсім не журився Вікторією, яка оце має познайомитись з його матір'ю. Якби він був побачив Віктор'їні очі! Може був би спостеріг у них страх і жаль, і, може мусів би її заспокоїти якимсь теплим слівцем, щоб відхилити непевність. Чи любить його настільки, щоб нехтувати волею батьків... але він дуже зацікавився заднім колесом і аж переконавшись, що даремне непокоївся, простягнув руку своїй дівчині:

— Пішли!

Побравшись за руки стали підходити до високих сходів, до засклених дверей, за якими лунали голоси.

— Чи ж не „парті” в мами? — здогадався Рей, — але не шкодить. Я знаю маминих гостей, вони нам не заважатимуть ані трохи!

І вони ввійшли до вітальні. Там і справді сиділо декілька жінок, а панове стоячи на бальконі курили. На низькому столі світилися вчисті свічі в підсвічниках, а на золотистій долівці лежав малий торт з двома маленькими свічками. Рей зразу здогадався хто тут іменинник і зручно відвів Вікторію від торта до мами, що стояла серед вичепурених як сама, жінок і весело сміялась. Пані пили прохолодні напитки й дивились на одинокое накриття за яким сидів гидкий дог поруч з дамою, що намагалася підтримувати розмову з ювілятом. Пес крутив хвостом, і очевидно хотів скочити з свого вчистого місця, але підмальовані очі дами мабуть магнетизували його, бо він дивився в ті очі й тихо скавулів. Дами вибухали сміхом і заохочували чорнооку до розмови з собакою. Вона добирала найніжніших і, на її думку найрозумніших слів та своїм прокуреним, різким го-

лосом доводила собаку до щораз то голоснішого гавкання.

Панове не звертали уваги на жіночі розваги, їх було порівнююче мало. В одну мить, коли на порозі появилася Вікторія і Рей, пані Ноель звернула короткозорі в окулярах, очі на них і скривила уста в приемну усмішку. Реєве обличчя здавалося їй трохи розгубленим, вона простягнула пачку папіросів і запитала, чи він хоче закурити. Те, що в нього була вимнята й розхристана сорочка її нітрохи не бентежило й вона спокійно перевела очі на Вікторію. Дівчина не була красунею, але в товаристві старих, розмальованих жінок, одягнених в яскраві суконки, скромна молодість дівчини осяяла надзвичайним світлом понуру картину старости, що за всяку ціну хоче молодитись, і це пані Ноель таку привітну й звичайну, трохи насторожило. Повагавшись хвилину поки промовити до дівчини, оком досвідченої жінки зразу оцінила майбутню невістку й жіноче почуття подало сигнал небезпеки. Ця чужинка рішуче не була до пари її синові. Виглядала за проста, загарна, зарозумна.

Це було всім ясно. Вікторія спокійно відповідала на чемні запити.

— Ми з Реєм знайомі понад два роки. Важко сказати, хто кого більше любить. Хай він сам за себе відповідає... я теж не знаю, чи він говорить правду...

Її єдине бажання в ту хвилину було — втекти з цього дому і не бачити помальованих старечих очей, лисіючих голів, трохи розгубленого Рея, який так вільно почувався на тих собачих уродинах. Але як і куди тікати? Її вже запросили до столу, налили склянку якоїсь зеленої рідини, її випитували про школу, де вона вчиться, згадували як то вони самі ходили до тієї ж школи, згадували якісь веселі історії, бавились, як раніше, перед їхнім приходом, і хутко забули про дівчину.

— Вікі! Я хочу сказати пару слів моїй мамі, ти мені вибачиш, що на хвилинку вискочу до себе. І швидко повернусь. Ти що? Боїшся?

Вікторія заперечила рухом голови уникаючи його очей.

Чого їй боятись? Може собаки? Але собака не дивилась у її бік, будши прикованою до мальованих очей старої красуні. Вікторія повернулась до вікон і терпеливо чекала Реевого приходу. За Реем, що побіг сходами вгору, пронеслась шелестячи шовковим шлейфом пані Ноель. За плечима у дівчини скимлів гидкий бульдог. Пані, що забавляла іменинника, кинулась до патефону, інші почали танцювати. Вікторія постоявши хвилику, вийшла на веранду. Гарячий вітер наганяв пахощі на її розпалене обличчя. Згадався мамин квітник, на який вона не звикла звертати увагу. Він, певно пахне ще краще, бо мама насаджувала кожного року конвалії, м'яту, резеду й улюблені чорнобривці, що за її словами, пахнуть як мамина молодість. Мама народилася в малому містечку, що розкинулось на березі бистої річки. Напроти гора, а на горі — ліс. В лісі безліч квітів і пташок. Заходить сонце, а під лісом співи. Це мама згадує так зустрічі свої дівочькі з хлопцями. Все з піснями... В мамі і сьогодні гарний голос. Вона співала в хорі. Зміст маминих пісень якийсь однаковий. У полі верба... дівчина молода... Як вона гарно витягає оту вербу! Згадавши мамин голос, ніби почула його біля себе. Але мамі нема. З-за рогу висунувся автобус. Вікторія вибігла на вулицю і зупинила його. Вже в автобусі зникла. Дурна! Була ж з Реем під своєю хатою і послухала за прошення на... собачі уродини! Ху! Тато розказував про свою матуру. Закінчивши гімназію — з хлопця зразу став мужчиною... Вікторії здається, що вона цього вечора здала іспит зрілості. Скільки речей зрозуміла, якого змісту набрали незбагненні досі справи. Вона ніби вже знає все, як бути, що робити. З почуттям якоїсь розкритої таємниці, з переконанням, що вона щось перемогла, що далі вже все покотиться іншим, рівним шляхом, минає знайомі краєвиди, приглядається життю, що таки ворухнеться в спокійному на вигляд місті. Ось її вулиця. Вискочила з автобуса і біжить до дому. Якже далеко

цей дім! Пару бльоків здаються безконечними, автом не помічаєш, як це далеко. Коли тобі спішно притулитись до маминих теплих рук, як далеко! Тата немає дома — відмічає, глянувши на годинник, але мама мусить бути... мама!

Хата порожня. Ключ під килимком біля кухонного виходу лежить, як завжди. Побігла вгору сходами до своїх кімнат і вид розкинутої постелі у спальні засоромив дівчину більше, від маминих дорікань. Піжама на кріслі, заслони спущені, щоб сусіди не бачили, ліжко розкинуте. Аж тепер усвідомила, що пережили батьки від її недоречної записки. Але де мама?

Хата якась нова, якась дуже велика. Важко знайти місце для себе, для своїх думок. Коби швидше прийшла мама. В куті якомось сумно й стурбовано стоїть покинутий фортепіан. Вісім років училась і кинула. Скільки то вже часу не доторкалась до клявішів? Не помагали мамині просьби, татова гнівна заввага:

— Задобре тобі, дівко поводитьься.

Доторкнулась би зараз, спробувала б, чи не вийде ця мамина „верба”, але злякалась. Шо подумують сусіди? Пішла в кухню. Не їсти, бо не хотілось їсти, хоч у ледівничці були її улюблені холодні котлети. Напила води й сіла. Спати захотілося, але зачекає на маму. Як же ж так іти спати, не бачивши мами?

Нарешті! Мама зупинила авто. Вікторія пізнає звук мотору. Мама ніяк не навчиться поставити авто одним в'їздом, зразу. Хоч їздить добре, впевнено, уважно. Вікторія заховалась за порт'єрою, принишкла, зараз кинеться мамі на шию, хай тільки ввійде. Але входить мама не сама. За нею ступає обережно пан Яцко. Він так любить Вікторію, як була менша — приносив солодощі, іграшки. А за паном Яцком... входить тато! З перев'язаною рукою! Тепер бачить яка мама бліда, постаріла, незачесана! Вікторія хитнулася від несподіванки. Тато наблизився до завіски і кинув убік важкий, непривітний погляд. Спустивши вниз голову Вікторія вже не знає, що з собою робити.

— Вікторія! — крикнула мама і вже вона, як раніше молода, гарна. Але тато заціпив зуби й витягнув хвору руку до доньки.

— Геть, геть мені з хати!

Мама кинулась до нього, пан Яцко заспокоює, але він кричить, кашляє, харчить і все тою хворою рукою показує на двері. Скільки його коштує той крик, але він твердий. Вікторія знає свого тата. Вона не може підійти до нього, хоч як їй хочеться. Якби не своїми ногами сунеться до виходу. Без торбинки (валізка в Реевому авті) як п'яна, як глуха. Мама кидається до неї, але тато так голосно кричить, що мама вертається його втишити. Вікторія вже не чує крику, не знає, що діється в хаті. Вона на вулиці. Іде перед себе навмання тими вулицями, що здавалися такими безконечними. Тепер вони надиво кінчаються дуже швидко. Ось перейшла Дванадцятую й вже їй кінець і ця поперечна онде кінчається на бульварі. А з бульвару куди? Велике, велике місто, але яке тісне! Воно зовсім темне й безлюдне. Лиш авта мчать, але вони теж якісь безлюдні, за керівницею сидять не люди, а профілі й ті зникають перед новими й все новими профілями. Вернулася до парку, але злякалася поліції. Ніколи сама вечором не блукала парком. І згадала мамине оповідання про дівчину Василину, яку в фабриці, де мама працює назвали „американською легендою”.

**

... Перед самим від'їздом до Америки, Василина Корній пішла з тіткою до ворожки, щоб ця кинула карти:

— Багато в твоєму житті буде несподіваного, переживеш ти багато... Але не провістила, яка доля чекає дівчинку, що сама одна вибиралася в такий далекий світ. Вже мала квиток на корабель, паспорт, гарний одяг, їхала до мами. Довгих шіснадцять років не бачила матері. Ба, зовсім не знала гарної пані, що викликала заздрість у всіх тіток, сусідок у селі. Василина навіть

не уявляла, яка вона. Знала, що важко працювала, особливо після татової ненадійної смерти, але тепер у мами авто і гроші і все... Це вона, попрощавшись з тіткою, що відпроваджувала до залізниці, сіла до варшавського поїзду і прощається мовчки з тим містом, де зазнала стільки радості й горя. Завжди в пам'яті в неї перший день у Львові. Вона з тіткою, маленька в довгуватій новій сукенці, стоїть проти суворої матері Василю в шкільній канцелярії і витирає великою білою хусткою зашерхлі губи. Тітка небагато може допомогти, все поглядає на вузлик, в якому заховані гроші за навчання й станцію. Мати Василю виглядає сувора, але голос у неї лагідний, як спів у церкві.

— Гарне ім'я в тебе, дитино... таке, як в нашого патрона. Ну, що ж Василю, будеш здавати до першої кляси?

Тут десь зривається в дівчинки відвага і вона раптом голосно заявляє:

— Я буду здавати до другої, бо першу я вже пройшла з паном інструктором. Він каже, що мені нема чого робити в першій...

Мати Василю тихо дивується й каже про себе:

— До другої... побачимо...

Багато сестер-монахинь і пань та панів сиділи за довгим столом, але Василю вже сама. Ще в коридорі розлучилася з тіткою. Ох, як вона боялася й соромилася, але вже не мняла в руках хустини, а тримала книжки. Трохи ламався голос, коли відповідала на питання, але відповідала і все правильно. Вона знала все-все, що її навчив пан інструктор. Аж прийшло до польської мови, на чоло виступив піт. Вона не любила тієї мови, вона їй ніяк не давалась. Писала, правда під диктат без помилок, відчитала вірш, але кожне її слово викликало усміх на устах суворих і поважних вчителів. Ще й ще перепитували, казали переповідати перечитане своїми словами і, здавалося, сміються й сміються. Василю не стрималася і попросила:

— Чи можу вже дальше розповідати по-нашому?

Їй відповіли сміхом усі, усі. Майже в сльозах хотіла підвестись з місця й покинути залю, коли мати Василия підійшла до неї і погладила по лиці:

— Не журись Василюк, ти дуже добре здала всі предмети. Тільки з польською вимовою в тебе ще не зовсім гладко. Це півлиха, це виправиться.

Ніколи не виправила Василина вимови. На те склалися різні причини. Аж усміхнулася тепер оглядаючи з вікон бідну, польську землю. Не потребує зовсім тієї вимови, якою змалку не хотіла говорити, хоч примушували. Таки зовсім не потребує! — відмітила з радістю. Консулят і подорожне бюро були останніми прикрими епізодами, а за ними запалася Польща і зв'язані з нею прикри спогати.

На великому кораблі все це ставало менше й менше, аж зовсім невидне, як ота земля, яку тількищо закрили високі хвилі неспокійного моря. Думки відвернулися від маленької смужки на обрії й помчали туди, вперед до невідомої країни, невідомого життя і невідомої матері... Вона в думках кмітливої дівчини, що так гарно скандувала Овідія, що розв'язувала найскладніші рівняння, що німецькою мовою розмовляла, як рідною, раз з'являлася в образі підкарпатської селянки, в чорній хустині, чепурно пов'язаній довкола голови, в чорному каптані з дукачем на грудях, з любовою усмішкою в очах, журно обрисованими устами, як у тітки, то знову з чорно-білої фотографії якоюсь дуже вродливою панею в широкому капелюсі й вишитій пацьорками сукні. Хіба це мама? То знову в образі стомленої жінки з посрібленим волоссям, що вихилялося з-під теплої шапки. Яка вона? Що ближче до тієї Америки, то живіше б'ється Василючине серце на згадку про незнайому маму. Мама!

Призвичаена до порядку та правил гарної поведінки, Василина не може уявити зустрічі з незнайомою мамою. Чи припасти до маминої руки, чи просто промовити „Слава Ісусу Христу”, а тоді вже... Але чи знайде вона маму там, у порті, коли на кораблі пливе з нею стільки

людей! Умовилися в листі, що мама буде в білому полотняному костюмі (отже не в каптані) бо в Нью-Йорку гаряче, і слідкуватиме за золотистим волоссям Василюни. Хай вона не ховає його під капелюхом. „Автім, доню, я тебе пізнаю на краю світу”! Від останнього листа і від тих слів на очі набігають сльози. Весела, трохи гордовита Василюна мусить ховати їх від людей. Ой мамо, мамо! Чого ти мене маленькою залишила? Та нічого! Побачиш зараз, яка велика як „вивчилась наша потіха”. За нею плакало все село, провожаючи ген-ген аж до станції. Товаришки просилися: „Візьми мене з собою”. Василюна їхала до мами, ні про кого не думала. Хіба мала на це право, чекаючи стільки літ...

Нібито соколині очі в неї, але що вона бачить? Там людей на березі як комашні. Вже перейшла всі митарства, лікарів, поліцію, папери одні брали, другі давали. Вже спустили місток, починають сходити на берег перші пасажири, а Василюнині очі на березі. Волосся грається з вітром, скинула шапку, а мами не видно.

Мами не видно, але мене, мене певно видно! — вона піднімає вгору голову. Ось вони, американці — пані в довгих спідничках, крилатих капелюхах, панове в окулярах без рам, діти стоять біля батьків. Метушаться урядовці, дерев'яними, мокрими помостами проносяться авта. Де мама? Ніодна з тих пань, що шукають, що знайшли вже, вітаються, цілуються, кричать — не її мама. Де ж вона? Чи може її взагалі нема?... І враз ось в ясному вбранні пані, що прибігла до містка, щось питається урядовця — це мама! Василюна впізнала! Дарма, що вона не така як в душі, не така як на фотографіях, але дівчина знає — це мама! Крикнула голосно, скільки сил у неї:

— Мамо!

Мама, так це вона! Василюні ясно, підвела до неї голову, глянула в її бік, покинула урядовця й хоче бігти крізь натовп до неї. Але назустріч їй ідуть, плывуть вузьким і довгим потоком люди. Мама скидає з очей такі, як у всіх без рам окуляри й витягає хустинку. Вже

Василина не бачить нічого, сама пробивається до містка, туди вниз, де стоїть мама. За заслоною рясних сліз не бачить, не чує нічого. Лине в тому потоці вниз ген туди. де стоїть заплакана пані в ясному костюмі й кричить „мамо“! Коли ж то мама якось спіткнулася, незручно присідає, на когось падає і вже впала на землю. І лежить серед натовпу, що довкола зі своїми справами, не бачить цього.

— Матусю, мамцю золотенька, що з вами? Що сталося? Чого ви?

Але жінка в білому костюмі, в капелюшику, що зсунувся з малої чепурної головки, не відповідає. Вона закрила очі, вона обвисла безвладною купою на землі. Василина не може вимовити слова з затиснутого спазмом горла. Тут щось таке діється незрозуміле, чого вона не чекала. І сама впала на теплу пахучу сплячу маму. Коли очуняла, біля неї стояв священник і така як мама жінка. Жінка гладила її руку й потішала теплими словами, але Василина нічого не розуміла. Тільки згодом згадала, що говорили до неї, що багато наших земляків живе в тому страшному місті і Василина тут не пропаде.

— Над сиротою Бог з калитою! Житимеш доню, як ми всі живемо. Згодом то і біль минеться і щастя всміхнеться до тебе. Бо хоч горя багато, а щастя мало, все ж воно прийде до тебе й заступить горе, оте щастя...

**

Пані Підпольська їде в гори. Везе її наречений онуки. Це жахлива подорож! Він обганяє кожне авто навіть на закрутах, серце здається ось-ось вискочить. Замість приемности од гірського повітря, тільки ненастанний страх і біль у серці. Підпольська молиться, щоб молодий чортяка довів її живою до того бараку, названого пишно мотелем „Черемош“, що його пан Цибуляк відпускає пенсіонерам за дешеві гроші. А коли майбутній зятьок ніби навмисне гнався вузькою доріжкою, що

з одного боку примикала до стрімких, як стіни, скель, а другим повисла над глибочною прірвою, молилася, щоб дожити до хвилини, коли її онука стане з ним до вінця. А згодом молилася тільки за те, щоб доїхала чи не доїхала, а таки онука дісталася йому, а не Вікторія. Зараз важко зібрати думки, забула про бідну Кучеряву, могла ж її повідомити, що Вікторія жива і здорова, покинула цигаровню і знайшла собі на літо працю в якомусь „резорті”. Мала про все те ще учора повідомити, але забула, забула вибираючись на вакації, бо ж трапилась okazія. Ну і okazія, бий тебе сила Божа! Товста спина труситься, руки спітніли, ноги затиснула, ніби так певніше сидиться. Ох і як певніше, коли за кожним поворотом кидає тобою то в один бік то в другий, як пір'інкою! А як зупинив авто раптово на світлі, то таки полетіла й гримнула чолом до опертя! Але хай там! П'ять годин не вічність, минуться, а там і відпочине. Їде ж відпочивати. Кожного року відпочиває. Від самої згадки про відпочинок забуваються клопоти. Бодай на старість стала панею, що їздить на курорти. Панею тай годі. Сидить за одним столом з світочами науки, мистецтва, літератури. Як рівна з рівними, молодшим то й тикає і ніхто не протестує. З отими мистцями, поетами навіть легше нав'язати розмову, як з отими багачами — лікарями та інженерами. Вистачить признатись, що захоплена його книжкою, або що бачила виставу образів. Один поет, що сам продавав свої поезії, хотів їй продати, але вона пенсіонерка — не мала грошей. Але ж дуже-дуже любить поезію. То він подарував їй книжку та ще вдячний був за увагу! Вона всім показувала цю книжку, прихвалювала і навіть відпродала комусь, поет всеодно був дуже вдячний. Вона познайомилась з усіми поетами, мистцями, що бували в Черемоші. Згодом могла вже оцінювати, критикувати, хвалити. Її час-то залишали саму, не дослухавши до кінця, але вона ніби жартом сварила, що не шанують старої, як колись у Львові її шанували. І перечисляла імена письменників, правда покійників. Вони не заперечать. Але зараз їй не

до гонорів. Коли щасливо доведе її цей молодий чорт, то вона замовить у пана Цибуляка телефонічну розмову з Кучерявою і розкаже про все, очевидно на кошт Кучерявих!

Було вже зовсім під вечір, коли випакувавшись за словами нареченого з авта й багажника, розім'яла розпухлі ноги. Понесла розвішені на вішаках суконки й зайняла свій „апартамент”. В кімнатці, що пахла цвіллю, стояли два залізні ліжка та стародавній, з дзеркалом, буфет. Порозкладала свої речі й лягла. В їдальні, через доріжку, було гамірно, а світло з вікон падало на зрошену траву. Але їй не лежалося. Освітлені вікна їдальні манили до себе. Хоч лікар заборонив вечеряти, одягнулася й пішла туди в добрий час, бо вечеря скінчилася і можна було поготорити із знайомими. За неприбраними столами сиділи ті самі гості, що й минулого року. Підпольська знала всіх. Особливо приязнилася з двома співачками, що цікаво розказували про колишні успіхи. Спираючись на палицю шкутильгав поміж столами старий нотар, але Підпольська його не любила. То як почне нераз розповідати про свої аматорські вистави в галицьких містечках — ніколи закінчити не може. Він шукав за новими обличчями, яких міг би порадувати досвідом у театральних справах, але в пана Цибуляка нових облич не було.

Підпольській також хотілося іншого. Ще з минулого року не покидало її бажання познайомитись з поетом Геленієм. Для цього варто було теліпатися п'ять годин, терпіти надокучливе торохтіння невгамовного нотаря. Знайомство з Геленієм було б вершком її курортних благ. Проте справа була зовсім нелегка. Поет з ніким не знайомився. Але ж поганий той козак, що не хоче стати отаманом! Підпольська знала, що Геленій не поспішає до їдальні, звичайно, приходиться останнім, коли вже мало людей. Цього вечора його не було, хоч вечеря кінчалася. Невже зрадив звичку і повечеряв першим? З їдальні перейшли бувальці в бар, звідкіля йшли веселі розмови. А шум потока, що зникав у кам'яному ру-

слі гарячого літа й зовсім висихав, глушив ті веселі розмови й дзенькіт виделок. І ось від каміння, що творило малий каньйон, відірвалася висока постать Геленія. Він перейшов парк і тихо зайшов у їдальню. Той, кого так нетерпляче чекала Підпольська, знехтував і курортною етикеткою, і увагою товариства. На ньому була голуба, вилиняла піжама, а в руках заложена пальцем книжка, від якої певно тількищо відвів очі, щоб упевнитись, чи на його місці в куті під вікном ніхто не сидить. Усі помітили прихід незвичайного відвідувача. Співачки, як на команду, стали поправляти волосся, а молоде подружжя, що зараховувало себе до літературної родини, раптом відсунулося на край стола, роблячи місце біля себе.

Чоловік кинув їдко дружині:

— Ти думаєш, що він сяде поруч з нами? Ти застара для нього! Які б ти вірші й не писала, він читає лише свої.

— Ти ж писав про його збірку, він міг би тобі подякувати...

— Не будь смішна! Чи він просив мене писати?

Під дзеркалом сиділа героїня колишніх театрів, а тепер об'єкт безуспішних заходів старого нотаря, й випинала під людський осуд гарно загорілі плечі. Підпольська кинула ворожий погляд на артистку, вважаючи її єдиною суперницею. Артистка теж була діячкою. Як і Підпольська з потаємними намірами прибули сюди дві артистки. Їх нечасто вітала оселя пана Цибуляка. Вони мали мати перший виступ в найближчу суботу в їдальні „Черемошу” і їм дуже хотілося, щоб на ньому був поет Геленій! Крім артисток бували два підстаркуваті парубки, що мали славу найвеселіших письменників на них особливо скалила собі штучні зуби пані Підпольська. Без них не було б там весело. І взагалі вона була задоволена своїм відпочинком і головне знайомствами. Всі тут пили на „брудершафт”, називали себе здрібнілими іменами по дитячому, всі тут погоджувалися, що краще пити ніж їсти, що краще пити коньяк як лікер,

що цей тиждень в „Черемоші” мусить бути усім за відпочинок і розвагу. Один лише поет Геленій порушував порядок тих розваг. З розкритою книжкою на столі, низько похиливши голову над нею, він не бачив нікого і не чув нічого. А Підпольській власне дуже хотілося, щоб великий поет пригадав собі, як то вони колись у таборі разом підходили до віконця по горохову юшку в консервній банці, як то пані Підпольська позичила йому новий американський коц. Хіба він пам’ятає? Геленій не відводив очей від книжки і пані з жалем відклала нагоду відновити знайомство до завтра.

До поетового столика підійшла кельнерка, і змахнувши серветкою невидні кришки, поклала перед ним тарілку з запашною юшкою. Підпольську заскочило в носі. Згадала, що цілий день не мала нічого в роті. Забувши перестороги лікаря, замовила й собі. Дівчина принесла Геленієві м’ясо й пані Підпольська рішила цього вечора теж поласувати.

Порядкуючи на поетовому столі, подавальниця перекинула кошик з хлібом і тихо вибачилась. Геленій відвів очі від книжки і відклав її дивлячись на дівчину. Він запевнив її, що це ніяке лихо, і висловив здогад, що певно вона тут нова, бо не бачив її ніколи, а літує тут кожного року.

— Це мій перший день — призналася неголосно дівчина і зараз же звернула увагу пані Підпольської.

— Це ти, Вікторіє? Ти вже тут? А ми там за тобою...— та не було вже до кого звернутись, бо дівчина вибігла з їдальні. Треба було подавати. А ще зустріч з бабунею товаришки нагнала їй чимало страху. Вже пожалкувала, що не прийняла іншої роботи, але не було часу на роздуми. Коли наблизилася знову до столика під вікном, Геленій усміхнувшись, простягнув серветку, на якій великим, гострим письмом написав:

— Що ви робите по вечері?

Вона ковзнула очима по рядках, звела очі до пана з голубими очима й промовчала. Не втімила, чи відповісти просто, що нічого не робить, що навіть не дума-

ла про вечір коли за спиною почувся голос пані Підпольської. Цей голос ударив її як грім.

— Що ти тут робиш без мами, га? — Це товаришка моєї внучки, я мушу нею заопікуватись, воно ще зовсім зелене, — так пояснювала поетові, підійшовши до стола. За її обрахунком Геленій мусів би їй відповісти і знайомство стало б доконаним фактом, але він устав, комусь чи нікому поклонився і швидким кроком вийшов з їдальні.

І Вікторія хотіла теж відійти, але записана високим письмом серветка палила бажанням схопити її й заховати. Вже простягнула до неї руку, коли стара покляла на серветку свою.

— Я візьму собі, це автограф. Ти навіть не знаєш, що таке автограф. Я заховаю його, це вартісна річ! — зраділа ховаючи серветку до торби.

— Але ж пані Підпольська, це не ваше, — злякалася, — віддайте мені це!

— І не думаю. Тобі це непотрібне, і так викинеш. Я не бачу без окулярів, але це певно якийсь вірш.

— Ой, та це не ваше, — крізь сльози кинула за старою, що вже вибігла з їдальні до свого приміщення. Вікторія хотіла бігти за нею, але згадала гостей, що чекали на неї. Збентежена несподіваною пригодою повторяла розсіяно слова „що ви робите після вечері”... Трохи влестила її увага гордовитого пана, про якого тільки й мови було цілий вечір, і думала, що, може, йому чогось від неї було потрібно. Нехай! — запитає завтра. І забула пораючись біля посуду. Закінчивши щоденну роботу, вийшла з будинку, маючи намір іти до себе на гору, коли несподівано налетіла на Підпольську.

— Тепер, коли вже немає нікого, може, скажеш мені, що ти тут робиш, невдячне дівчинисько! Хто тебе аж сюди привіз? Мама за тобою очі виплакала, думає, що ти мучишся на важкій роботі в цигаровні, а ти собі тут шукаєш знайомств, чекаєш, що приїде сюди хтось незвичайний, славний, якась знаменитість! Га?

Страх перед енергійною бабунею спаралізував

язика і вона могла лише мовчки слухати страшного голосу.

— Та чого ти мовчиш? З ким ти приїхала? Я мушу маму про це сповістити!

— З Лідою, вона мене привезла своїм автом.

— З Лідою! — скочила стара, — ну й знайшла ти собі опікунку! Ти все собі вмієш підібрати товариство! Ти знаєш хто така Ліда?

— Хто? Моя і Стефіна товаришка, — здивувалася Вікторія, — донька пана Ровенка, того, що продає будинки.

— Аякже! Будинки продає! І це все? А те, що відбила моїй Стефі хлопця, ти не кажеш? Так що „сама не дам і другому не дам”, то хто це на твою думку? — ще щось мала сказати, але до залі входив якийсь чоловік і став чіпляти на стіну мальований афіш про свій та свого товариша виступ. Вікторія згадала:

— Віддайте мені той папір, що взяли із стола, — то не автограф, а рахунок.

— Рахунок? А я думала... ну, то бери собі, — і сягнула до торбинки, — ти певна, що то рахунок?

— А що ж я можу мати інше? Віддайте, бо матиму неприємності.

— Ах, чи я знайду це, не бачу добре... ось він, бери.

Папірчик опинився в Вікторіїних руках, і вона понесла його як безцінний скарб до себе наверх. Він був символом перемоги над грізною бабкою і над тим сумним настроєм, що привітав її першого вечора серед гарних гір та пахучих трав. В кімнаті, де вони з Лідою мали ночувати, не було нікого. Ліда барилася. Вікторія підвела під світло серветку й задумалася — що вона справді робитиме цього вечора. Досі муляла нещаслива пригода з Реєм, що потягнула за собою такі зміни і такий прикрий спогад татової образи й тих всіх неприємностей, що впали на голову. І обридливий собачий бенкет, і цигаровня і, головне, — почуття вини й жалю, що щось тепле, радісне відійшло ген від неї й залишило її зовсім новою й поновому нещасливою.

Внизу знову стало гамірно, якби людська хвиля, що відплила, повернулася з більшою силою й завзят-тям атакувати тищу гірського вечора. Парк, що виглядав порожнім, ожив людськими голосами, хтось голосно реготав, за тим реготом повторилися веселі голоси в десятиках варіантів, десь співали, а з голосника линула музика і грайлива людська хвиля плила на освітлену пляму відчинених дверей залі, з якої тількищо вийшли, по-вечерявши, курортні гості. Вікторія слухала гамору й дивувалась, що ні її мама, ні тато, ні пан Яцко ніколи так не реготали й не веселились. І вона не звикла й не розуміла, як ті люди, що виглядали такими суворими й гордовитими, вміють так веселитись. Цікаво, чи між тими веселими людьми є і той пан з голубими очима, що цікавився, що вона робитиме ввечері? Про кого не вмовкали розмови за столиками?

Геленій не був відлюдок. Він любив людей. Тільки він бажав не публіки, а відпочинку й спокою, тієї тихої розмови з природою, що сцілює творчі інстинкти, щоб вони не губилися в метушні „великого кенйону” — Нью-Йорку, міста його осідку. І шкода ж витратити дорогий час, а його вже так небагато залишилося! Його щораз то менше, час поспішає, час як і Геленій, вже не той, що колись. Колись — доженеш, успієш, перед тобою життя... Тепер не те. Розпочата книга есеїв займала стільки часу, вимагала праці і навіть не творчої, а технічної. Визбирати, вичистити, викинути, дописати... І нова збірка поезій чекала остаточної редакції. Взяв її з собою в гори, хоч не робив цього раніше. Але часу, часу мало. Збірка мала вийти осінню, але вона ще не готова. Минулого тижня просидів всю ніч над віршем. Написав його за одну ніч! Як колись, але тут лежала коректа й лякала поспіхом. Геленій усміхнувся. Згадався Хомюк: „Як стукнула шістдесятка — писати стало важче, нецікаво, непотрібно. „Властиво для кого писав Хомюк? Для жінок, яких кохав, або вони його? Що забували про кирпатий ніс письменника, зачитуючись його романами? А, може, для себе писав не думаючи про читачів? І було

цікаво... Геленій — не Хомюк. Стільки проблем ще не розв'язано, хоч розв'язка всіх проблем була для Геленія ясна. Він знав, чому пише. Лиш писати, писати! А часу так мало! Він мав свої погляди на літературні справи, але ніколи з ними не виходив на люди. І сьогодні писав, як колись давно бувши молодим, бо темою його творів не завжди були інтимні сповіді. Його почування були абсолютно здематеріялізовані, вони давно відірвалися від золотої Праги, де минула молодість, і від цього монструозного Бердичева, в якому доведеться либонь кінчати земну мандрівку. Але це зовсім не важно, де він живе, чи йому до душі чуже місто, люди. Він звик до чужини, а власне звик не звикати до неї. Він жив тільки рідним краєм.

— „Всі ми живемо Україною!” — кричав бувало Хомюк.

— Тоді в чому справа? — і більше ні слова. Все життя любив поезію, як люблять жінок, добре вино, цікавих людей. І досі не без приємності задивлявся на густе жіноче волосся, на припухлі губки, на очі, що стріляли бісиками... І все зворушення вмів кумулювати в настрою, що породжував поезію. Тоді, коли ще юнаком бувши притягав мрійні погляди гімназисток, або пізніше запалював дам мужньою вродою степовика, писав про те, що й сьогодні оживлює розум і серце і не допускає скепсису ні старечої апатії. Тому й досі не виписався, як той товстун Хомюк. Хомюкові хотілось би слави, і сьогодні він обурений, що на його місце лізуть інші, обурювався на критиків, виступав на з'їздах. А Геленій десятки років не читав критик, не бував на з'їздах. Не для нього писалися ті критичні статті, не його поезії стосувалися з'їзди. Він вистачав собі сам. Він пише те, що вважає за потрібне, він і зараз хвилюється не лише на вид гарної дівчини. До речі ця дівчина неабияка. Ці очі, очі України, карі Галоччині очі, що стільки вогню заховали за сповидною стриманістю! Він стояв на порозі своєї кімнати, як у вікні горішнього поверху появилася її голівка. Він бажав її викликати, закласти, щоб вий-

шла з готелю, зійшла на стежку, куди так незручно ходити, — тому вона й буває порожня — в тіні високих сосон, що захищають від життєвих сует. Бувши певним, що його заклинання вплинуло на дівчину, підійшов до білої стежки серед суцільної темряви і глянув на горішне вікно. Воно було темне. В дверях будинку станула дівчина. Вона йшла на нього, мов звір на мисливого. Усміхнувшись, якби знала, що її чекають, запитала зовсім доречно, що таке важливе хотів їй сказати незнайомий пан (так і назвала його), написавши на серветці оті слова.

Він міг видумати тисячі відповідних слів, мавши такий великий досвід. З другого боку, міг дозволити собі на щирість, подібну до тієї, що брєніла в словах дівчини.

— Мені цікаво, хто ви. Я вас тут ніколи не зустрічав. Ваше обличчя нагадало мені... не лякайтесь... наші музеї, наші ікони. І чомусь мені здалося, що я зможу перекинутись з вами зовсім небанальним, щирим словом. Чи я помиляюсь? І чи я не перебив вам плянів на сьогоднішній вечір?

— О, які в мене можуть бути пляни, коли я тут перший день? Я нікого тут не знаю, бо... — якось несподівано для себе самої додала зухвало: — я втекла з дому!

Геленій усміхнувся, але приглянувшись до дівчини, повірив. І запитав зо співчуттям:

— Чи треба було це робити? Як я міг сумніватися в тому, що ви так спроста могли прибути в цю оазу пенсіонерів! Утекла з дому! Це незвичайно.

Вікторія злякалась.

— Властиво мені не було чого тікати. Я одна в батьків. Ви мені вірите?

— Вірю, що ви неспроста. Неймовірно, щоб мусіли заробляти гроші, або...

— Мені зовсім непотрібні гроші! Я зробила помилку, але шкода про це говорити. Я мусіла виїхати з...

Геленій подивляв її потемнілі очі та так і похопився, що дівчина мовчить, якби чекала його осуду.

Перед ними раптом засяяли світла. Це хтось відчи-

нив дверей в вітальню навстіж і туди з усіх кінців саду, будинків та сусідніх готелів почали насувати люди. Геленій вловив дівочий погляд у напрямі освітлених вікон і запитав:

— Може хочете побути на літературному вечорі, що відбудеться в вашому готелі?

— А що там читають? — запитала щиро, але без охоти.

— Ви любите книжки?

Їй не хотілося такої розмови. Зовсім не того чекала від цього дивного пана. Не знала, чи він серйозно, чи, може, жартує, але глянувши на його обличчя, відповіла щиро:

— Трохи люблю, а трохи ні. Все, що мусіла читати в школі — читала насилу, а інше... особливо те, що мамі не подобається, читаю залюбки. Мама багато читає, вона не засне без книжки чи газети, а тато навпаки: ледве візьме в руки книжку, дивись, уже спить, — хотіла усміхнутись, згадавши тата, але злякалась поважного голосу дивного пана.

— Мама любить читати? А що читає?

— Звичайно, українські книжки. На англійські, каже, шкода часу. І так не перечитає всіх. А ви також любите українські книжки? — і злякалась, що не те запитала.

Він похилив вугласту голову і тоді їй видалось, що десь вона цю голову бачила. Чи не в маминих книжках? Щож, могла просто впевнитись, запитавши його, чи не його це портрет на тій гарній у твердій обкладинці книжці поезій, яку мама недавно купила й заховала до шафи, мовляв це ще не для тебе, дурна ще. Але не посміла. На стежку вийшли люди й вони обидвоє не змовляючись, пішли нею вгору, щоб уникнути небажаних зустрічей, власне тепер, коли треба було вияснити якісь важливі питання. Вікторія лиш оглянулась і побачила на дверях наклеєну афішу. Це про той вечір поета Пронька, про який говорили за вечерею. Геленій по-

вернувся до неї і може про себе, а може для неї, сказав:

— Єдине, що я роблю тепер, це читаю клясиків. Тих, яких ви мусіли читати в школі — Нечуя, Куліша, Квітку...

— Мені важко повірити! І вони вам подобаються?

— Все, що називаємо нашою клясикою, читаю залюбки, але ось це, що читатимуть там у їдальні, ті від пана Цибуляка — ніколи.

Вікторія не зрозуміла. Вона зовсім не знала тих „від пана Цибуляка”. А тут почула Лїдин голос. Подруга шукала її по всьому парку і врешті знайшла.

— Ти може забула, ми мали іти... — і замовкла, побачивши Геленія.

А він злякався, що весела Лїда і їхні дівочі справи відірвуть від нього цього оригінального розмовника, і він і цього вечора не розійдеться з самотністю. Йому хотілося продовжувати цю трохи нісенітну розмову з дівчиною, яка вражала чаром африканського дикуна. І він знову прийнявся за чаклування, шепнувши:

— Не йди! Не йди від мене! Не йди туди...

Дівчина, повівши по темній високій постаті, що перед нею, обернулася й гукнула вниз подрузі, що вона ще побуде трохи на повітрі й піде спати, втомилася. Лїда не настоювала, і вони залишилися вдвох. Вікторія зрозуміла, що зробила мабуть не те, що слід було зробити та рішуче, якби наперекір комусь, повернулася обличчям до Геленія.

— Я хочу знати, чому ви їх читаете, адже вас ніхто не змушує... — і раптом, якби просвітлівши, зрозуміла — я знаю хто ви — ви професор!

— Не вгадала! Я інженер. І поет. Знаєте кого називають поетом? Що таке поезія?

— Якже ж не знаю! — зраділа — я люблю Едґара По! Люблю його читати, і Шевченка люблю, — додала, глянувши на його незбагненне обличчя — В школі ніхто так не деклямував „Послання”.. лише не думайте, що я хвалюся..

— Нічого я не думаю.

— І досі пам'ятаю багато Шевченкових віршів, дуже багато. І англійські люблю. Я була в музеї Едгара По і плакала в його кімнаті, тій з поломаним ліжком. Я бачила фотографії, мені й досі іде мороз поза шкіру... Живого поета я уявляла якось інакше. Але ж Господи, як я не вгадала, що ви... що ви... та ж усі так багато про вас шепочуть...

— А про що шепочуть? Лають?

— Ні, не лають, хоч усі мають до вас якісь претенсії.

Та за ніяку ціну не повторила б те, що чула за столиками, їй було боляче, що такий приемний пан (він таки дуже приемний) і ще до того поет, а люди шанують його не так, як повинні. Як того бідного По! Але він не питав про ніщо. Наче забув, наче ніколи про це не було мови. Говорив такі речі, яких вона ніколи не чула. Говорив так, якби знав її з маленької дитини, вгадував, що вона не така погана, як думає про неї пані Підпольська, як думає тато! Він сказав, що вона поетична, вона, що так мало знає про поезію! Він навіть попросив її, щоб вона задеклямувала щось з свого улюбленого Едгара По. І вона відступивши пару кроків перед ним, як робила це в шкільній залі, почала:

„Из уот мені енд мені а їрс егов,
Ін а кінгдом бай де сі...
Дет а мейден дед лівд гоум ю мей ноу...
Бай де нейм оф Еннебел Лі...

При останніх словах її очі сйянули слізми, вона змахуючи їх рукавом, пригадала, що вже пізно, і вона мусить іти до себе. Що ж було робити! Він лише угумкнув про себе, що гаряче бажав би, щоб його поезії хтось читав так, як оце вона, та щоб вони викликали реакцію, але... не сльози, не сльози!

Вікторія знову не зрозуміла й побігла не попрощавшись до себе. Засвітила світло, сіла за стіл і підтягаючи ще носом, стала писати до мами листа. Лист виходив

повний сліз, а вона не могла такого листа посилати мамі. Порвала на дрібні кусники й лягла на ліжку. Сон біля відкритого вікна і чудовий ранок в горах вимазав з пам'яті всю вчорашню гіркоту. Свіжа виглянула в вікно і з якимсь незнаним досі почуттям вищости дивилась на афішу, що сповіщала про новий літературний вечір в вітальні. Коли запитала Ліду про вечір, то ця відповіла, позіхаючи, що мабуть, буде веселий, бо такі вечори мають назву „розвагових”. У вечорі зібравши із столів посуд та позсовуваши крісла, щоб було більше місця, Вікторія залишилася послухати поезії. Окрилений оплесками фейлетоніст парафіяльної газети підійшов до імпровізованої естради і підвищеним голосом дякував за оплески. Звівши руку, як батуту, перед задивленим у нього хором, почав читати.

Слухачів ще було не багато, вони проходилися ще в алеях саду, а дехто заходив, не перебиваючи збуджених розмов з новими знайомими, або старими, що з'являлися тут з усіх кінців Америки. Були такі, що зустрілися вперше за тридцять років...

— А де ж би я подумав, що ми ще зустрінемося і де? де?

— І я б тебе ніколи не пізнав, аж ти всміхнувся! До ста чортів, Славкові зуби!

— Це вже моя друга дружина...!

— А цей тобі Франкенштайн, ну, чисто Франкенштайн!

— Що то роки роблять з людини...

— А ти законсервувався здорово! Я б тебе пізнав на краю світу!

— Та тут таки край світу! То ж то й є! Де Рим, а де наш Крим?

Пані Підпольська, що сиділа просто самого фейлетоніста, повертала обтягнену горсетом товсту фігуру й громовим голосом просила:

— Та просимо тихіше там! Ми нічого не чуємо!

Артистка покиувала головою, мовляв, не можна так некультурно поводитись, і публіка переходила на

шепіт, але мовчати не могла. В залі гуділо як у млині. Цілі лантухи слів сипалися і від них ішов шорох, в якому голос фейлетоніста якби завис і гойдався на високій ноті. Він саме взяв на приціл якусь ближче неозначену некультурну публіку й щиро батожив її дріб'язковість.

„Щоб багатство, доляри здобути,
він шалів, він потів,
але книжку купити, в театрі побути
він не міг, не хотів.

Тоді розмови шепотом вмовкли, і ті, що, очевидно, „шаліли, але книжки купити не хотіли” забили шалене браво, здогадуючись, що слова фейлетоніста відносяться до їхніх знайомих. Вікторія зробила відкриття, що поет нібито розсмішуючи публіку своїми віршами, точно інформував де й коли відбудеться концерт, вечорниці, кому влаштовують ювілей, хто має яку крамницю й куди треба віддавати гроші. Про все від нього можна було довідатись. І вона з подивом глянула на поета Пронька. Він читав попиваючи час до часу воду з високої склянки, а біля нього горіла вогнями китиця троянд з городу пана Цибуляка. Пан Цибуляк з ввічливою усмішкою на симпатичному лиці підморгнув Вікторії, немов хотів сказати:

— Бачиш, як я дбаю про письменників?

Загубившись остаточно в тих віршованих інформаціях бравого фейлетоніста, вона стала пригадувати інші слова. Ті слова, що їх почула вчора на стежці. І задумалась. Але нагло шум порушив увагу публіки. То з перших рядів підвелася товста постать пані Підпольської. Пхнувши цілий ряд крісел, гупаючи важкими черевиками, понеслася до дверей, відчинених у парк. Помітивши Вікторію, шепотом, що пронісся по залі, як весняний грім, поучувала:

— Слухай пильно! Це для вас, молодих дуже цікаво. Багато можете навчитися від нашого славного... ну, не буду заважати...

І вийшла собі на свіже повітря і там ще зловивши на стежці якусь заблукану душу заохочувала слухати „цікавих віршиків”.

Вікторія теж недовго сиділа в залі. Всупереч порадам пані Підпольської, покинула їдальню і подалась до своєї кімнати на горищі. Понишпорила в валізці й стала писати. З очима повними сліз, що капали на папір заповнювала його дрібними рядками, з поспіхом, щоб не загубити думки, не урвати того, що густою хвилею колотилося в серці й ринуло на папір, як той потік, що шумів за парком поміж кам'яних берегів. Коли папір вже був списаний на обидвох боках, знайшла ще одне вільне місце і там закінчила:

... що я так тужу за вами, так тужу і вже ніколи, ніколи вас не покину. Ваша недобра і дурна Вікторія.

Написавши листа заклеїла його в тугу коверту, наліпила марку, маючи намір ранком віддати на пошту до пана Цибуляка, який їздив по нових гостей для свого готелю кожного ранку. Потім рівно й спокійно заснула, підклавши руку під стомлену головку. І не оглянувшись, як тут з'явився ранок, тихий і запашний, з чистим небом і тією насиченою зеленню гір що заступали небо, як у її місті високі будинки. Праця і веселе курортне життя повернули думки в бік тих справ, яким молоді дівчата присвячують занадто багато уваги. Від її очей не заховався засмаглий молодий пан з ракетною в руці, що зайшовши в їдальню всюди пильно розглядався. Він помітив Вікторію і обпалив її зухвалим поглядом. Але не затримався довше, бо з парку хтось його кликав і він вибіг вимахуючи ракетною.

— Це теж поет? — запитала Ліду, але довідалась, що він дивізійник і має славу небезпечного. Дівчата засміялися. Вони не боялися нічого. Вікторія працювала як автомат, бо її думки були там, на голубих верхах, або на тій спадистій доріжці, що бігла до річки. Тільки тепер вона відчула, що її серце відкрилося для якогось другого серця, яке заговорило б до неї мовою знайомого поета, що збагатить і прикрасить душу незвіданою сфе-

рою поезії. Поезія бриніла в тих голубих далях, поду-
вах вітру, що шумів поміж деревами, у звуках модної
пісні, при якій танцювали там в готелі. Чомусь згаду-
валося дитинство і було сумно, що воно не вернеться,
і до того суму прикипав жаль до тата й мами. Чому
вони ніколи не їздили сюди, де так гарно, де природа
промовляє так щиро до душі? Ніколи не бачили вони
тих голубих горбів, що тягнуться в якусь безконечну
далечінь. А що там за тими верхами зеленими? А там
ген за сіро-сизими і далі за тими фіялковими в ту-
мані?

Колись їздили на озеро. Свого авта не було, то
їздили з татовими товаришами з фабрики. Вони сиділи
на березі з пляшкою і в безконечність розводили полі-
тику. Мама вчила її плавати на гумовому обручі, на
березі кричали порторіканці, засмічували рожевий пісок
паперами, пляшками, а татові товариші все політику-
вали й все з пляшкою. Не любила Вікторія цього озера.
А їхати туди з паном Яцком, що боявся протягу і не
дозволяв відчинити вікна в авті! Як там було гаряче.
як нагрілися поки доїхали до лісу в Мілвіл! Нестерпна
їзда! Розмовляти не наважувались, бо пан Яцко ще дуже
непевно їздив, купивши вперше стару тарадайку.
Мама сиділа насуплена й починала дрімати, а тато не
відривав очей від піль, лісів. А коли побачив причеп-
лену до стовпа таблицю, тихенько питав Вікторію, що
там написано. Вікторія шептала татові на вухо, що про-
дається земля, чи то ліс. Тато зідхав, а мама прокинув-
шись сміялася з нього. Сміялася голосно й вільно вже
на березі, коли тато починав кожну розмову зідханням:

— Ех! Якби так кинути прокляте місто, купив би
фарму... — і до пана Яцка — ти пригадуєш, Петре які
в нашого тата були коні?

Йому завжди хотілося природи. Вікторія це розу-
міє. Тато любив ліс, траву, квіти, велику небесну pano-
раму, зелений берег річки. Вікторія також любить та-
кий зелений берег, незайману чисту течію. Вона як тато

душитись в кам'яних мурах, задихається без неба, простору. Мама витягала з пластикових торбинок хліб, огірки, сир, ковбасу, а великий баняк з льодом тачив з багажника пан Яцко і вони обидва з татом, сидючи в кристлатих капелюхах, щоб не загоріти, забували про світ Божий. Вікторію неможливо було витягнути з води. Ця ласкаво-тепла вода компенсувала дівчині і недостачу дитячого товариства і однотайність таких „вилазок” на природу. Аж згодом, коли мама купила авто і навчилась ним керувати скоріше від тата, виїзди на озеро з паном Яцком обірвались. Вони почали їздити на море. Тато зразу опинався. А як їхав, то сідав під мостом, тужно визираючи товаришів, що залишилися на мілвільському березі. Але мами не переконаєш. Вона зразу полюбила море, не могла без моря жити... Мама!

Пані Кучерява часто любила розказувати про містечко, де пройшло її дитинство. Під високою горою, що її звали Татарською плила мала за її пам'яті річка, Барішка. Все літо проводила дівчинкою на ріці і спомин її лїнивої прозорї води не затруть ні грізні хвилі океану, ні червоняві плеса штучних ставів, що виринають з непролазної ньюджерзької гуці, ні ці смарагдові басейни біля розкішних віл, як ласкаві очі дівчини-красуні. Суд на площі, дві церкви, маленькі домики в городах і далека з вибоїнами дорога до залізничної станції. Далі млин і гребля, а за греблею кінець міста, там починаються присілки й села, села. За лісом село, за рікою село, а як вилізти на Бабину гору, або ще вище, ген туди на Монастирище, то куди око сягне, серед свіжої зелені чепурні як коробочки з алябастру села в сізому тумані. В тих краях було так гарно як ніде в світі.

„А світу я вже трохи бачила власними очима”...

Старий американець Балко сперечається, хоч інколи сам згадає, що „в старому краю також було гарно, особливо весною”.

— Не бачили ви, як живуть мільйонери, ви б інакшої заспівали, мисис...

Як Кучерява купила авто — бо чоловік довго не хотів „другої хати”, бо клопоту з ним більше, а коштів... Але переконали її на роботі:

— Вам конечний той „клопіт”. Почекайте, розживетесь, без нього не обійдетесь. Кучерява запевняла, що вона вже розжилась, бо добре заробляє в цигаровні, вже не буде пішком гонити по довжелезних вулицях, бо не має на такі проходи часу, а проситись до чужого авта не дозволяє гордість. Купила старе, вживане, але мотор як звір і почала вчитись керувати. Вчила її „форледі” Анна, лемкиня з пітсбурзьких шахт.

Все згадує Кучерява, як вона попала на першу свою роботу в Америці. Одна гарна пані, голова жіночого товариства, сказала просто:

— Хочете працювати там, де я? Я вас туди повезу.

Була вдячна тій пані, але трохи боялася. Чи зможе вона працювати там, де ця чудова жінка, що так швидко розмовляє по англійськи, що керує таким гарним, новісеньким автом і так розмовляє зі всіми, якби кидала накази. Всі її слухали, ніхто не міг їй відмовити, це, певно була, якась важлива особа,— здогадувалась Кучерява. Умовились перед сьомою і поїхали до фабрики.

— А причепуртесь, — порадила пані — і не кажіть скільки вам років. Тридцятьп’ять — так всі говорять. Там люблять молодих.

Під’їхали під величезний старий будинок, а там уже повно жінок. Стоять в коридорі, чекають вінди. Пані замішалась з Кучерявою між робітниць, яким порт’єр сонно кивав головою. Вінда підскочила і Кучерява вже опинилась на шостому поверсі пропахченого тютюном будинку. При вході до великої залі стояло маленьке бюро, де сиділи „боси”. Один з них, присліпкуватими очима, яким уже й окуляри не помагали, сортував нових робітників і посилав до роботи.

— Оформлення на роботу — всміхнулася Кучерява — не тривало довго. Штовхнув в плече і промовив:

— Ну, чого стоїш? Іди, будеш класти листя... іди, не бійся...

Цей Джек кричав увесь час, підганяючи замислених чи розбалаканих. Але його ніхто не боявся. Кучерява була йому всмак. Молода, рум'яна, рухлива вона зразу збагнула секрет кладення листя, щоб машина вибивала подвійний такт, а не поодинокий чи потрійний. Кучерява зразу схопила міру, потрібну для туго набитої цигарки. Руки побігли за машиною, яка гуділа, шипіла, відзвонювала аж до десятої години, коли треба було припинити роботу, підмести листя і перекинутись словом з сусідкою. Тут працювали сотні жінок. Деякі вже старші, інші молоді, а всі спітнілі в запорошених жовтим тютюновим порохом запасках.

Не все в тій фабриці подобалося Кучерявій. Та гроші пили до неї кожної п'ятниці й думати про іншу роботу не доводилось. Обідня перерва тривала півгодини. Кучерява сідала за стіл побіч гарної пані й прислухалася до розмов, далеких від фабрики. В час обідньої перерви в фабричній їдальні обговорювалися всі знаменні події з громадського життя, особливо часто перемелювалися справи засідань, виступів та концертів, що відбувалися в місті, чи мали відбутись. Гарна пані як видно, була і головою жіночого товариства, і співала в хорі, належала до допомогових та інших організацій. До неї прибігали жінки з інших поверхів, щоб порадитись, повідомити про щось, або запитатись. Особливо широко обговорювались за столом відбуті концерти, театральні вистави, телевізійні програми та прочитані книжки. Кучерява не хотіла купувати телевізора, але пильно прислухалася, що воно таке. З розмов важко було збагнути, варто його купити, чи ні, бо одні жінки були захоплені тим домашнім кіном, а інші не могли знайти слів для осуду для тих, що нікуди не ходять, нічого не читають, лише лігши на підлогу, не відривають очей від екрану. І Кучерява вирішила не купувати, бо всі но-

вини вона чула своєчасно у своїй фабриці. Якось увечорі Вікторія збігла до кухні і почула сварку. Мама мішала в склянці якийсь порошок з водою і пила, а тато дорікав і сварив. Вікторія була ще мала і не розуміла, чого це тато вперше в житті висловився з такою насмішкою про маму:

— Наслухається від тих артисток про всякі витребеньки і сама захоче стати артисткою. Ось дивись, доню, мама замість вечері п'є крохмаль:

— Крохмаль? — скривилась Вікторія.

— Це не крохмаль, це желатина. Я мушу це пити, бо стала дуже товстіти.

— Ти ж не дівчинка, щоб бути тоненькою — завважив Кучерявий, але Вікторії було видно, що мати втратила свіжі рум'яні щоки, зате постать у неї була як у молодій дівчини. Пані, що мешкала тут напроти Кучерявих, сказала якось сусідці:

— Гляньте, ото іде Кучерява з донькою — ніхто не скаже, що то мати й донька. Мій небіж каже, що виглядають як дві сестри.

Сусідки кожного четверга зустрічаються в магазині. Римаренко купує лише свіжі овочі, городину, а Гулька все в пушках. Лікар заборонив сирове.

— Такі ми вже американці, що все нам шкодить. Змінила нас та земля. Та чи чули, що з Вікторією? Таже як пішла з хати то аж в цигаровні опинилась!

— В цигаровні? І не могла собі пошукати кращого місця.. в „офісі”.. молоде, письменне.

— Ба, коли не закінчила гайскулу, куди ж без школи приймуть? В цигаровні — згадує пані Гулька, — таки важко. Хто не махав граблями, або бодай мітлою, тому важко. Там треба руки пустити в рух так швидко, скільки можна. Нераз їй дорікав рудий Джек:

— Коров доїти можеш, але листя класти? Та хто так кладе?

Але Вікторію зараз прийняв, навіть не питав, де працювала, зараз видно, що ніде. Посадив за машину з якоюсь енергійною жінкою, життя Вікторії від неї немає. То

„стап машин” то „відкрий кнопку”. Кладе листя Вікторія, а енергійна командує, а після роботи загадала ще мити після себе її машину. Вікторії хоч плач, але затисне зуби мовчить. Що ж буде робити? Тато вигнав з хати, пані Підпольська знайшла кімнату в муринському кварталі, куди, на яку роботу підеш з того кварталу? Кладе листя Вікторія, а „боси” роблять денний обхід, обмацують листя, заглядають Вікторії в руки.

— Клади, клади, не бійся! Не своє волосся кладеш! Не жалуй!

А енергійна своє:

— Відкрий кнопку! В той час механік щось направляв, як Вікторія вклучила струм. Механік кричить:

— Ти що? Хочеш моєї смерти?

Але Вікторія працює, виробляє норму і ніде не заробить стільки грошей, що тут. Заробляє як старі робітниці, авжеж заробляє, хоч ніколи не махала граблями, не писала мітлою, а пером.

— Гей, Бразилія, котра година — понад грукіт машин.

— Та сама, що вчора. Ти, що, води захотіла?

— Іди, заступи мене, щось влізло в палець.

— Клади, клади, не оглядайся, не волосся своє кладеш..

— Гей, Бразилія, чи далеко ще до полудня?

Вікторія вже сама хотіла б щоб ця Венесуеля відповіла Бразилії. Як томить цей крик і шум машин! І сморід! Всі одяги, вся шафа в тютюновому запаху. Як сяде в підземку, то зараз від неї всі відсовуються. Всім ясно де працює. Чи жаль за школою? Товаришками? Ні! Не мала товаришок, коли переходила з кляси в клясу, а там все інші дівчата. Ніколи й подружити. На танці мама не пускала. Мала його одного, Рея, але сама бачить, що він не для неї. І досі не знає, чи любов, чи просто випадало мати дівчину, їздити автoм з нею.. Дівчата мали знайомих, ходили в кіно, Вікторії туди не пускали. Ех не второпала мама, що випадає дівчині в Америці, а що ні. Ні! Мама знає, але тато! І мамі гірко.

Що послухалась Підпольської, що Вікторія живе в му-ринському кварталі, що мовляв „вигнали дитину з хати” — пошіптують за плечима...

Богуславець повернувся з лекцій незвичайно збуджений. Ось яка трапилась йому допомога в особі пані Корній, що вчить в католицькому інституті, де Богуславець влаштувався в відділі еспанської літератури. Вона запевнила його, що можна було б організувати курс української. Така сучасна, така розумна стара емігрантка.

Катедра українознавства — це його мрія, він завжди носив її в душі. Вона до того зовсім не дивилась на нього з недовір'ям, тому що він екзотична птиця, що він приїхав з Південної Америки де ще досі люди ходять босі й зовсім не „знає тутешніх відносин”. З панною Корній він позбувся прикрого почуття прірви між старою і новою еміграцією. Такої прірви, що була безумовно тут, він не бачив там, на Півдні. Старі й нові дружньо працювали в „Відродженнях” та „Просвітах”, стрілецьких союзах та клубах, не помічаючи, як нові стають старими, а старі входять у ряди нових. Чого вартий був жест старих емігрантів для створення пластової організації, щоб наша молодь не пропадала в чужому! А тут оця Василина Корній, була, мабуть, першою і єдиною, що так відверто й щиро прийняла його пропозиції працювати для рідної громади, для свого народу, сьогодні розсіяного і на правах емігранта, а завтра повноцінного громадянина, що мусить у вільному світі виторговувати допомогу своїй батьківщині.

Скільки років оцій Корній? Важко вгадати. Дрібна постать, хвилясте волосся, блискучі очі за окулярами, модно одягнена і... незаміжня.

Тітка подала вечерю і здивувалася, коли її небіж не слухав новин про сусідську дівчину! Його зацікавила Василина Корній. Чи тітка може йому щось про

неї сказати? Почала пригадувати, але небагато пам'ятала. Чула, що сиротою попала на цей берег, що виховали чужі люди, може й місто. Але працювала й вчилася, покінчила якись школи, врешті має добру працю.

— Скільки їй літ, тіточко?

Пані Римаренко перекидає в пам'яті зачуті вістки і вражає небожа одним словом:

— Стара для тебе, Володю. Стара панна як кажуть. Богуславець засміявся.

— Не для мене тіточко, а так взагалі. Вона працює, тобто працюватиме зі мною. Недурна і нічого собі жінка.

— А хто каже, що дурна? Вона таки розумна, коли сама, своїм промыслом дійшла до такого становища. Але коли ти думаєш про неї, як про дівчину, то вона таки стара. Стара тай годі! — з острахом глянула на нього.

Якось Богуславець запросив панну Корній на каву. Вона відмовилась.

— Що ж тут поганого, коли товариш праці хоче трохи поготорити, а надто коли має деякі пляни спільної праці для нашого народу...

— Для нашого народу? — вихопилась Василина з недовірям, — ви забуваєте, що я американка, маю відповідальну працю і не можу розкидатись вільним часом, як деякі ваші новоприбулі, що вічно засідають, дискутують, витрачають час і нічого з того не мають. Я американка! — повторила твердо й навіть, здалося йому з погрозою в голосі.

— Під народом я розумію нас, американських українців, хіба можна інакше думати? — поспішив в'ясянити — американські жиди, американські італійці, ірландці, литовці — всі відчують своє особливе місце в колі американських громадян, а хіба ми не маємо на це права?

Василина ласкавіше глянула на нього, а може, йому тільки видалось, і запросила до себе на чай.

— Але не сьогодні! Прийдіть до мене в середу увечорі. Тоді я вільна, а ви?

— Для вас я не мав би вільного часу?

В середу він одягнувся вийнятково дбайливо і кинувши тітці, щоб не чекала з вечерею, вийшов окри- леним кроком з хати. Легке літнє „тропічне” вбрання — і те заважало в жажливу спеку, але він думав за- просити її до охолоджуваного ресторану, де було б, мо- же, найзручніше. В думках все була та імпонуюча діло- витість американки і надія, що саме з такою людиною можна багато дечого зробити, коли мається багато пля- нів, а в неї знання життя і розмах. Обережність нака- зувала, поки не було певности на успіхи, нікому про це не говорити, і він видимо сам збагнув, що входить з нею у певного роду конспірацію.

Будинок, в якому жила Василина, саме й був за- конспірований. Ніхто б не міг здогадатись, що в тем- ній напів розваленій вуличці порторіканського кварта- лу, в обідраній камениці є така затишна квартира, оче- видно, з охолоджуванням, обставлена розкішними меб- лями, затулена дорогими завісами. Він зараз на початку запитав, чого це вона забралась у такий район, що його вже покинули білі мешканці.

Ясно, вона чекала такого запитання, бо сміючись відповіла, що всі її питають, всім дивно, вона чекатиме, аж місто стане бурити цей район, тоді вона одержить значну суму грошей. Але це ще не скоро буде, дове- деться ще трохи тут пожити.

— В цьому відношенні я трохи консервативна, ще не зовсім американка. Звикаю до хати, як у старому краю. Живу тут уже досить довгенько і призвичаїлася. А до людей мені байдуже, вони міняються, пливуть. Одні приходять, інші відходять, а я триваю, витримую. І сусіди мені не заважають, мені зовсім байдуже до них. Це ж Америка, кожний живе, де хоче. І — додала, по- бачивши на його обличчі здивування — в мене до цієї квартири давній сантимент. Тут жили мої добродії, що пригорнули мене в лиху годину. Це їхня хата, фото- графії я зберігаю, як рідні, бо рідних у мене немає.

В невеликій їдальні було накрито до підвечірку,

але на буфеті стояла в льоді пляшка шампанського і на вогні грілися якісь м'ясні витребеньки, в китайському посуді лежали краби, гриби, вишукана городовина, смаковито понакладана на тарілках.

Еlegantна постать господині в притемненому світлі вмонтованих у стіни лямп могла здаватись молодою, навіть цікавою. Богуславець усміхнувся згадавши тітчин неспокій. Але вроджена скромність не дозволяла навіть на комплімент, щоб не насторожити товаришку праці, з якою думав так багато зробити. Він хотів негайно приступити до роботи.

— До роботи? — усміхнулась кутиком уст Васирина, — ми тількищо з роботи. Пора відпочити, підкріпитись.

А все таки її слова були нещирі. Васирина дуже цікаво було довідатись про „роботу” Богуславця, про ті пляни „для добра Америки і в тому „для нашого народу”.

— Як це ви так одним помахом, наче якийсь великий завойовник, включаєте наш нарід до Америки, — жартувала, — як ви собі це уявляєте — Україна, частина Америки? Вона тепер частина Росії.

— Поки ми ще не умовилися щодо нашої співпраці, я хочу вам вияснити свою ідею-фікс і перевірити, наскільки я можу рахувати на вас. Ви — реальна американка, напевно не приступите до чогось, чого не знаєте, правда?

Василина похилила голову і сховала від нього блиск зацікавлення в очах. Він продовжував.

— Наші політики шукали й шукають дороги як дістатись до серця західнього світу. Його важко здобути — це факт. Його можна купити. Воно на продаж, але за дуже високу ціну, і то лиш тоді, коли для цього прийде відповідний час. Покищо ми Заходові непотрібні, це ясно. Йому вигідно з великим спільником, або з великим ворогом, бо менше клопоту з одним, як з десятьма. Та не був би я українцем і сином вояка за волю нашого народу, якби я не вірив, що такий стан у світі

не вічний. А чи ви вірите так само як я? — впялив очі в темні, в бриліантовій оправі окуляри?

Вона відповіла по деякій павзі.

— Я тут ні при чому, ані моя віра. Ви поясніть мені, для чого вам потрібна моя співпраця, тоді я відповім конкретно. Не забувайте, що я перш за все американка...

Богуславець зрозумів, що вона не скаже більше нічого, то ж продовжував відважуючи кожне слово.

— Ми мусимо достосувати наші пляни до плянів нашого народу і до інтересів Америки. Без сильної Америки не буде рівноваги в вільному світі. Без сильної Америки не буде України, — додав фразу, яку вичитав недавно в популярному журналі.

Василина мовчала. Він продовжував.

— Ми не можемо сидіти заклавши руки, коли наша нова батьківщина наладнує тісні стосунки з нашим ворогом. Не можемо чекати, аж нас вони виторгують за якісь утопійні користі. Ці користі...

Василина перервала нетерпляче.

— Кого ви вважаєте нашими ворогами?

— Москалів.

— І комуністів?

— Не конче, хоч для мене москалі й комуністи — синонім.

— Як українці й націоналісти — усміхнулась Василина.

— Може й так.

— Ага!

Значить, ми уточнили погляди. А тепер плян праці.

— Вибачте — вкинула Василина — ви говорите від...

— Від себе. А, ви, може, запросили мене від імені якоїсь установи?

Вона похилила голову не відповівши. Аж по хвилині відповіла.

— У нас з вами будуть розбіжності...

— Тоді ми, очевидно не зможемо співпрацювати — відрізав Богуславець.

— Так, але ми мусимо їх якось узгіднити...

— Тоді подайте мені ваші пропозиції. Я вже багато говорив.

— Ви досі не виявили в чому полягає наша співпраця. Конкретно. Я, як знаєте..

— Знаю — холодно відповів Богуславець — ви підкреслюєте довге перебування в цій країні, що мусіло б змінити ваш характер. Я теж, коли вам цікаво, покинув Україну маючи дванадцять років. І мій світогляд формували чужі школи й чужі умовини. Але моє життя спрямоване на добро моєї батьківщини. Думаю, що наша батьківщина, Україна, не перестала бути і вашою батьківщиною. Ми з вами вчителі. Я вчу еспанської мови, ви — російської. Я не мушу вам пояснювати ваших завдань в ділянці вашої праці.

Василина підвела голову.

— А якщо ваші методи будуть проти мого „бизнесу“?

— Тоді ви зможете вчити іншої мови. І взагалі робити щось інше...

— Це правда, але — злукавила — коли я не зможу робити щось інше, ви мені допоможете?

— Тоді, коли ви не зможете.

— Гарзд! — погодилася і запросила гостя випити чарку вина.

— За нашу співпрацю!

— За Україну! — додав Богуславець і, поглянувши на господиню завважив в її очах новий блиск.

— Україна — такий далекий світ!

— Далекий? Сьогодні немає далекого світу. Ось з тієї далекої України має прилетіти донька однієї пані. Вона прилетить за пару годин.

— Чия донька? Яке її прізвище?

— Не знаю прізвища. Чув тільки, що має прилетіти. Цікаво було б її побачити.

— Цікаво — признала Василина і її обличчям прозміїлась гримаса.

Богуславець попрощався й вийшов.

— Який лет?

— Двадцять дев'ятий.

— Невелике запізнення.

Маргарита Весела споглядає летовище, за скляною стіною і не може уявити, що за тринадцять хвилин прилетить Маруся, за якою тужить двадцять років, перед якою відчуває безмірну як віддаль, що їх роз'єднала, провину. Останні роки, коли дочин приїзд став реальною подією, кожної ночі увісні бачить свою одиначку, своє нещасливе дитя, трагічною долею відірване від неї довге двадцятиліття. Наближається хвилина, коли вона привітає її на цій гостинній і справді вільній землі. Всі найніжніші слова, що їх за довгі роки зберігала для Марусі тиснуться на вуста. Вона ледве стримує себе, щоб не прорвалися диким потоком збережених слів, тією каскадою болю і щастя. А може не зуміє промовити й слова? Може заціпить її як тоді, коли покидала Львів в останню хвилину, даремне очікуючи хору з далекого Казахстану? Не пора на спогади! За скляною стіною раз-у-раз осідають легко як птахи літаки. Летовище лунає розподілами полетів рівномірним, посиленням голосом. Маргарита слухає кожне слово, але нічого вже не пам'ять. Слова поплуталися, звуки перемішалися. Одне, на що ще здібна — визорювання літаків в понурому затуманеному небі. І поруч тих образів — картина з-перед років. Як же виглядає її Маруся? Може така, як та дівчина в натовпі з китицею квітів? Біля Маргарити пасажири, що мають летіти, і люди, що як вона мають когось зустріти. Діти граються спокійно біля батьків, дівчина з квітами має на біло помальоване волосся. Воно звисає на спині як пасмо льону. Обличчя вузьке, суворе. Яка ж Маруся? Писала останніми роками, але ніколи не вислала фотографії. Все відмовлялася браком часу. „Ніколи й знятися на карточку” — писала. Маргарита знатиме, як тільки появиться на сходах літака! Їй було тоді заледве 18. Чорне блискуче во-

лосся, як розпустила то від блиску аж темніло в очах. Очі сірі, а шкіра біла, аж прозора. Хтось сказав, що в неї перська врода — біла шкіра і чорне, смолисте волосся. Моя персіяночка! Вона могла б бути красунею, але її краса зріла в такий жажливий час! Латані черевики, плащик ще з гімназії перешиваний і перешиваний. Суконку перешивали з плаща, а з суконки спідничку, камізельку, з капелюха черевики на дерев'яній підосві самі шили. Не те, що в Америці. Але тепер Маруся приїде в найкращому костюмі, який могла знайти в усьому місті. До прибуття літака залишилось п'ять хвилин. Маргарита схопилася й приплюснула обличчя до вікна. Біля неї спокійно чекають люди на своїх. Маргарита гризе рукавички, труситься і кутається в плащ, то розстібає його, на чолі крапельки поту.

Вже прилетів літак. Він помалу приземлюється, вже спустили колеса й він біжить доріжкою, вже зупинився, вже приставили до нього сходи, вже виходять летуни, стюардеси й перші пасажири. Можливо, хоч по плащі пізнаю мою дитину...

— Ось! — хтось скрикнув в Маргаритиному горлі, але воно стиснуте. Як у сні кричиш, але голосу не чути. Що з нею діється? Розступилися, розійшлися, Маргарита може підійти до своєї дитини, що ось тут зовсім близько стоїть у черзі, до митної контролю. Вона розглядається дискретно на боки. Біля неї дівчинка. Обидві спокійно дивляться в бік Маргарити. Маргарита махає обидвома руками.

— Марусю! — нарешті проривається голос і вона вже біля своєї доні. Маруся не ховає сліз і надзвичайного зворушення. Хтось подає валізку, хтось робить їм місце. Оглядаються на них. Вони заливаються спокійним, солодким плачем. Дівчинка тримається Марусиною спіднички і перелякано оглядає заплакану Маргариту. Але крім матері й бабуні тут стільки цікавого, небаченого.

Вже все добре. Маргарита веде їх до новенького форда, кидає плоченьку валізку й тільки тепер бачить,

що Маруся не в сподіваному плащіку, а в чомусь, що трудно назвати.

— Ви певно голодні, ось тут для вас „сендвічі” хлібчик з шинкою... Оксанко! бери шоколядку, а може хочеш банана? Можемо заїхати до „ланчонети”, випити гарячої кави.. Ні? — тоді скоріше будемо дома. Чи далеко? Ні, не так дуже за дві з половиною години, або може трохи більше, це залежить від руху... то може таки вступимо до ресторану... ой Боже! Боже! Яка я щаслива! Що ж подобається тобі баба, Оксанко? Чому баба? Бо мама — це моя доня, а ти — мамина доня. Твоя мама... але це не важливе...

Мала хитає заперечливо голівкою. Маруся нахилється до неї.

— Тут можеш уже говорити по нашому. Вона слабо говорить, нещасна польська мова.. ми ховалися з тим, що ми українки.. ах, багато розказувати. Але вже все поза нами... — Маруся закриває і враз розкриває очі... це не сон! Бачить якусь рівну дорогу, якісь будинки.

— Що це? Села?

— Ні, це ресторани, готелі, бензинові станції. Села, чи пак фарми ген в глибині, тут шляхи.

— Гарні шляхи.

— Оксано не спи! Баба тебе любить. Оксана не знала, що вона українка. Аж у літаку в Лондоні я їй сказала хто ми і чому будемо розмовляти іншою мовою. Вона тільки те й знала, що вона не Зося, а Оксана. І говоритимеш тепер так, як мама і баба. Я вже тебе в літаку вчила. Пам'ятаєш? Ну, скажи бабуню!

Оксана повагом, якось сумовито проказує — баба, бабуня.. — і з'ївши кусник шоколяди схиляється на маму й засипляє. Поклали її на ростелений плащ на задньому сидженні. Марусі подобається все, все. І те, як мама керує автом і її вигляд. Елегантність і гарно збережене обличчя. Чи вона мільйонерка? — і рівнеський шлях і привітний мостовий, що дякує за монету і шоколяда з горіхами й булочка, яку покинула мала. Авто мчить. До очей скачуть дорожні таблиці, реклами

й чиста гладь землі. Така вона, ця Америка! Маргарита ковтає сльози, вона тільки тепер бачить „молодість” своєї доні: жовте обличчя, спрацьовані руки, і якийсь байдужий погляд сірих очей.

— Ми змінилися за той час, великий час...

— Ти, мамо, ні. Ти може навіть краща стала, ніжніше, елегантніша... ти гарна й молода.

— Ти такою станеш, доню, все забудеш, відпочинеш...

Маруся хмурнішає, на губах з гіркою рисою вицвітає ніби усміх, роблений для неї. Маргарита одним оком бачить це, і їй стає гірко. Але все минеться, Маруся з нею. В думках ще настирливе, а де батько Оксанки, але боїться питати, хай мала кріпкіше засне. Оксанка заснула, але Маруся мовчить. Може, краще б все разом розкрити, раз пережити і заспокоїтись? Маргарита ніколи не відкладала невідкладних справ на пізніше. Але Маруся мовчить і, як тут запитати?

— Ти вдова, Марусю? — врешті — Оксанин батько...

— Він живий, — неохоче відповідає Маруся, — ми з ним розійшлися...

— Він був наш?

— Ннні....

Маргариті досить. Лише б глянути, чи боляче, що він там і не наш, але доччине обличчя незбагненне. Навіть риска біля уст, немов би зникла. Вона доїдає покинутий Оксанкою хлібчик — не слід викидати...

— Їдж дитино, тут маєш більше, скоро вже будемо в хатці... о, моя Марусе, яка я щаслива, що ти вже біля мене!

— І я, мамо, — але голос невеселий.

— Нічого дитино, відпочинеш, поправишся.

Ось вони вже на місці. Це палац, ця хатка! Але Маруся якась нерада. Навіть слова „це твоя, ваша хатка” не зганяють з її лица понурості. Вона трохи дивується, що мама „день і ніч” працює. Хіба мусить?

— Авже ж, що мушу працювати, щоб мати все, що потрібне.

— Чи людині потрібно так багато?

— Очевидно, одній людині „так багато” непотрібно, але хіба це багато? Це стандарт. Інші мають багато грошей у банку, по троє авт, доми, хутра, золото....

— А чи не можна без того всього жити?

Маргарита не може зрозуміти такої зневаги до матеріальних дібр. І там, де жила Маруся, людина безнастанно клопочеться про одяг, меблі, працює, щоб щось придбати, вистоює в чергах, підкупує кого треба, але Маруся вважає, що там мусять, але тут?

І з дитиною в перших днях було важко. Воно боялося зронити слово. І все лиш до матері і все лиш пошенки.

— Бідна, скалічена дитина! — махнула рукою Маргарита, коли їй ніяк не вдавалося прихилити внучку до себе. На все треба часу, й це минеться — потішала себе.

Коли вже якось Маруся почала звикати до нового життя, а в минуле відійшли понурі спогади, мати подумала про те, як ввести доньку в місцеве товариство. В місті жили ровесниці, навіть шкільні товаришки Марусині, то з ними легше їй буде вrostати в нове життя. Тут житиме і на це нема ради! В тому часі місцева громада переживала деякі зміни. Вона задумала купити гарний будинок на півночі міста, куди перебирались одні за одними земляки з інших призначених на розвалення діляниць. Душею цього задуму був якийсь молодий чоловік, що приїхав недавно з Парагваю, отже свіжий і повний запалу для громадських справ. Його руками звели до купи кілька товариств, що досі ворогували й за його спонукую вирішили об'єднаними силами купити великий, гарний будинок, що став би власністю всієї громади. Там могли б відбуватися концерти й балі, туди перенесли б центр діяльності з маленьких будиночків, що вміщали сальоники для засідань та бари.

Той парагваець, переказували Маргариті, вказував на приклад еспанців, що в кожній країні мають свої центри, які притягають увагу чужинців старою еспанською культурою, що ниділа б в таких „коршемках-домиках”,

якими ми можемо похвалитись в кожному місті і в кожній країні.

Маруся запитала хто це той чарівник, що вмів об'єднати роз'єднаних в одну згідливу громаду, українців. Маргарита не вмiла відповісти, вона не бачила його, хоч хотiла б дуже з ним познайомитись.

— Кажуть, що він миловидний і... неодружений.

Маруся всміхнулась. Маргарита запитала ніби ненароком.

— Чи не хотiла б ти, колись заспівати на якомусь концерті?

— Або я знаю? Стільки часу не співаю... я мусiла б спробувати...

— Попробуй моя дитино! — кинулась до неї — у тебе ж був гарний голос! В нашому місті перебуває одна співачка, Зоя Гук. Так само приїхала з Півдня... має співати на вечорі сучасної музики в клубі „невдоволених” чи як там їх... в нас мода на сучасність... Може підемо послухати, подивимось, а тоді ти, моя Марусино, заспiваєш... заспiваєш моя донечко?

Маруся глянула вбiк фортепіяну, зідхнула і...

— Заспiваю... Як я могла жити стільки літ, не співаючи?

**

Цього разу гостити співачку Зою Гук прийшлося вдові Софії Стеблянку, яка нікому не відмовляла своїх гостинних порогів. Софія була останньою в списку приятелів, що їх навіщала співачка, переїжджаючи з міста в місто. Не маючи ні родини, ні власного пристановища, мусiла великими зусиллями підтримувати свою опінію надзвичайного таланту, що його чекає кар'єра, та вимагала від приятелів та знайомих, а то й просто від земляків допомоги. На бiду знайомі та приятелі не мали ніякого відношення до світових опер і помагали їй лише співчуттям та порадами, в більшості зовсім непрактичними. Тож переважно гостили її в себе та одягали

в свої проношені одяги. Отак, перебуваючи в людей, що вірили її запевненням, могла тинятись по чужих кімнатах, вправляти на невживаних, розстроєних інструментах та співати до сходу, господарі майже без вийнятку працювали поза домом увесь день, а ввечері засідаючи з ними до вечері, обговорювати пляни для майбутніх мистецьких успіхів. Але як важко добитись тих успіхів, не маючи грошей, знайомств...

Софія була трохи інша від решти Зоїних приятелів. Вона не приносила ніяких цікавих новин з тієї бібліотеки, де працювала, виправдуючись перед цікавою Зоєю, що книжки не говорять, лиш навчають.

Ковтнувши пастильку проти болю голови, Софія лягла на канапу й чемно слухала добре розуміючи, що Зоя хоче виговоритись перед кимсь, отже й їй того не минути. Сама була самотня то й розуміла самотніх.

Зоя поквапилась похвалитися радісною вісткою, яку їй телефоном передала пані Котик, що для Зої мабуть, повів прихильний вітер, вона матиме врешті нагоду виступити на сцені з концертом.

— Це справді вістка! — аж підвелася з канапи Софія — Де той концерт має відбутись і хто його влаштовує?

Справа була в тому, що до міста приїхав якийсь надзвичайний організатор, імпресаріо чи що, прізвище — ах! вилетіло з голови, але це не важне, все місто знає про нього, можна зрештою запитати... він приїхав з Південної Америки, де він те й робив, що шукав зв'язків з концертними бюроми та операми і влаштовував талановитих співаків. В такий спосіб Зоя могла рахувати на... Софія аж сіла, хоч голова не переставала боліти, бо й до неї дійшла вістка про цього пана з Південної Америки. Вона дуже зраділа.

— Твоя справа, Зое, така! Негайно довідайся, хто він, де перебуває і, найважливіше, мусиш йому відразу закрутити голову, поки не отямився! Бо коли розглянеться по місті — може бути пізно. Отже не дай йому розглянутись! Не вилуплюй на мене очей! Це необхідне!

Але... може в нього дружина і пів копи дітей, або може, він не такий, щоб закохатись... про все мусиш розвідати! Це тобі завдання! —

Не чекаючи на відповідь Софія замовкла й залишила Зою самій обдумати стратегію. Навіть голова перестала враз боліти й вона схилившись на канапу задрімала. Зоя, якій таке завдання здалось дуже до речі, простила подрузі безцеремонну поведінку. Щоб чимсь заповнити час, взяла газету і почала читати. Але не прочитала й рядка, бо перед очима з'явився якийсь дуже цікавий мужчина, не такий уже молодий, але й не старий, якому до зарізу потрібна була співачка, що могла колись навіть стати дружиною... Звичайно, її співацькі успіхи були для нього корисні, бо вивівши Зою у широкий світ слави, він мав би з того безперечні користі... Але постать цікавого мужчины зникала, а в руках валялась газета з об'явами про засідання, наради, шкільні пописи та про політику. Ні, не для Зої ці газети друкувались, не для неї об'являли події, що були щоденним життям великої громади. Ненароком очі ковзнули по оголошенню літературного клубу, яке заповідало виступ поета Геленія. На вечір цього відомого поета вона охоче пішла б, але чи можна будити сп'ячу Софію? І раптом з'явилася певність, що на тому вечорі „скитського князя” буде той цікавий пан з Південної Америки... Очевидно буде на вечорі! І Зоя стала поспішно готуватись до виходу. Трохи схвильована здогадами, що він там буде та що слова про „прихильний вітер” таки мають якийсь сенс, вже одягнена до виходу спинилася перед господинею і не могла рішитись, чи вибігти чи таки розбудити. І якось ненароком таки розбудила.

— Я довго спала? — здивувалася, що заснула так під гомін Зоїних слів, так серед розмови. — Ти не сердись на мене? Ти кудись ідеш?

— О восьмій годині вечір поета Геленія, я хотіла б послухати. Ти, може теж пішла б?

— А то ще не пізно? — почала швидко одягатись — може нап'ємось кави?

— Нема часу на каву! Це далеко, на Френкліні!

— Встигнемо, не журися. Як це добре, що я маю тебе біля себе! А то проспала би! А ти про все пам'ятаєш. Ти любиш його поезію?

— Це мій улюблений поет! І взагалі я без поезії не можу жити...

Літературний клуб не має власного приміщення. Вечори відбуваються то в спортовому клубі, то в шкільній залі, то в жіночому будинку. Для Геленія найняли залю спортивного клубу з фортепіаном та великими лямпами, що кидали світло на здорові сентенції, порозписувані по стінах, наприклад „не курити”, „не смітити”. Коли Софія з Зоєю приїхали під будинок, там на хіднику вже стояло декілька осіб, а кілька старших пань зайняли перші ряди крісел, це були постійні бувальці. Голова клубу нараджувався з худим паном, що сидів за столиком при дверях і потирив стурбовано сивіючого чуба. Поет сидів проти стола, на якому багряніли розквітлі троянди. Ці квіти й були єдиним виявом святковості й незвичайности вечора, на якому мав виступити великий поет. Увага старших пань була вся на дверях, їм хотілося, щоб публіки було якнайбільше, і щоб вона прийшла вчасно, бо район був неспокійний, ніччю вертатися було не дуже безпечно. Минала означена година, але публіки зібралось ледве на половину залі.

Голова махнув знеохочено рукою і вибіг на підвищення. Надів на носа окуляри й високим голоском почав за звичкою вітати представників установ та церковних організацій, хоч їх цього вечора зовсім не було, і тоді поклонився поетові. Заля заплескала, а голова почав перегортати карточки, вчитував з них по одній фразі і розгортав їх в пишні барокові сплети слів, яких і так ніхто не слухав. Бувши незмінним головою клубу, маленький чоловічок, говорив одне і тесаме про поетів і прозаїків, про великих і невеликих, мав уста-

лену норму компліментів, яка не сміла забирати більше як десять хвилин „дорогого” часу.

Оглянувшись по залі, Зоя зрозуміла, що вже більше ніхто не прийде й їй не залишалось ніщо інше, як слідкувати за маленькими карточками, які голова перекидав з однієї купки на другу. І думала, скільки, ще їх треба перекинути до кінця. І не вона одна тим займалась. Інші совалися в кріслах, бентежачи сусідів, хтось розпитував когось тихим голосом про щось, хтось скинув на землю капелюха і важко постогнуючи, хилився до долу, хтось помагав знайти капелюх, якась пані закашлялась. Вже більше ніхто не входив, приявні вигідно всідалися і врешті заспокоїлися. Голова закінчив своє „коротке слово” і витягнув руку в сторону першого ряду. Високий, плечистий, без сивини в буйному волоссі, поет підвівся з крісла і рівним кроком вийшов на підвищення. Від його постаті на залу впала велетенська тінь. Зірвався зразу несмілий, а далі розгонистий сплеск долонь. І впала тиша. Дзвінкий сильний голос притягав усю увагу до тієї постаті, до слів, що не могли згаснути без відгомону. Після кожного передиху, коли поетова голова опускалася вниз, зривалися оплески. Слухачі як в зачадінні, пнялися до тих поетичних висот, що їх ніколи не досягнути маленькими скепсисами графоманів, дрібнотою щоденних римованих роздумвань. Публіка насторожувалась і, видно упивалася поетичною зливою, як упиваються вояки маршовою піснею перед атакою...

В Софіїних очах бриніли сльози, але Зоя вперто зорила по залі за постаттю незвичайного імпресарію, без якого й Геленіїв вечір був для неї лише гіркою пригадкою, що хтось інший, не вона, зумів захопити людську масу. Навіть у бувальців забилися тривожно серця від того голосу, тих поетичних заклинань, і їхні душі, що давно не знали зворушень, зімкнулися в якійсь страшній бурі, що спливала радісним об'явленням на них, на їхнє життя, та на той світ, що обгорнув їх щоденно-скупним обручем.

Ще під стінами, розмальованими фантастичними

квітами, петляли слова поета й тримали в нестерпній напрузі людей, а вже біля Геленієвої велетенської по-статі застовбичила жвава фігурка голови, і, він змах-нувши з залі чари, лише помахом руки та приемним го-лоском привів устійнений порядок вечора до звичайного кінця. А порядок виключав будь-які несподіванки: за-хоплення, завваги, непорозуміння, спротив. Порядок за-микав вечір заключним словом, що мало єдину функ-цію: запросини на чай.

Розсовувалися крісла, звідкись виринали столи і лава за лавою стали сунути учасники духової трапези до паперових чашечок, до крамничних тістечок і зви-чайних побутових розмов. Між поетом і публікою впала невидна, але важка завіса. Його вже не бачили. Його вже не було.

Тоді з якогось кута, з-посеред нерозсунутих ще крі-сел, підвівся чоловік, очевидно не з бувальців, бо ішов не бачивши нікого перед собою, штовхав крісла, що ле-жали як перешкоди на шляху, й зупинився аж ген на краю залі перед поетом, що стояв вже сам один в куті. Німіючи від зворушення перед поетом, вичавив глухим голосом:

„Там свист херсонського простору
там вітер з кришталевих хвиль,
а тут в вікні опустиш стору
і п'єш самотній, смертний біль.”

І вмовк, подивляючи спокійне, байдуже, трохи на-віть здивоване поетове обличчя. Богуславець зрозумів, що він не перший ішов до поета з розкритою душею. Ішли десятки, сотні, але поет був гордий у своїй саміт-ній поставі і, певно, не потребував його маленької щи-рости. Трохи засоромився свого піднесення.

— А все ж це мені буде свято на все життя — про-мовив тихим голосом.

Геленій витягнув руку і потиснувши мовчки подя-

кував. Хотів сказати, що тут щодень бувають свята, але глянувши в очі незнайомого, поцікавився:

— Звідки ви? У вас чорноморський тип, таврійський...

— З Голої Пристані.

— Значить угадав! — зрадів поет — земляк! По очах пізнав, зразу видно. З Голої Пристані — повторив замріяно — В мене була звідти товаришка в херсонській гімназії.

— Моя тітка там училася.

— Ваша тітка? А ваше прізвище?

— Богуславець.

— Гм, а як звати тітку? Може пригадаю...

— Матильда Римаренко.

— Матильда! Як не пам'ятати! Донька секретаря міської управи, красуня на всю гімназію. З чорними косами і очима такими як у вас.

— Дозвольте маленьке спростування — тітчині очі зовсім такі як у вас, це мене й вразило.

— Дякую — усміхнувся — то ви таврієць, а ваша тітка живе?

— Вона тут. Відшукала мене після війни і стягнула до себе. Вона давно в Америці.

— Ось яка новина! Так ви, значить, небіж Матильди. Ніхто й не думав би, що вона покине романтичний Херсон. Мабуть не сама? Певно одружилася з білогвардійцем...

— Ви вгадали. Дядя був у Врангеля, скитався по Європі аж приїхав у тридцятому році сюди. Тут і помер. Але тут, на диво, став щирим українцем...

Голова пішов до стола, на якому червоніли троянди, відсунув їх, щоб зробити місце мальованому чайникові. А тимчасом публіка, напившись чаю, розігріта й розохочена, пригадала поета і шаснула до нього, приносячи, хто цукорницю, хто куповані ласощі, хто паперові серветки, вибачаючись та кидаючи якісь практичні завваги. А коли стало ясно, що між молодим прибулим і поетом виник якийсь незрозумілий зв'язок,

почали лізти й до Богуславця, ще з повними тістечок ротами, витираючи від крему руки й називаючи свої прізвища, пригадували знайомих у Південній Америці, запитували й вимагали відповіді, штовхались і геть відсунули його від Геленія. Одним було страшенно цікаво, як міг такий гордий поет так живо розмовляти з „парагвайцем”, інші були розжалені, що не помітили його раніше, що прогавили нагоду побачити й почути, хто такий той „парагваець” і який він зблизька.

Геленій залишився сам один за столом і пив свій холодний чай, а перед ним хвилювала лава слухачів, як хвилі в Дніпровому лимані, коли пройшов туди, пливучи в Чорне Море, херсонський дубок. Він не бачив вже й тієї публіки, що не йому, а небожеві чорнокосої Матильди дякувала за приємно проведений вечір, і не дивився в той кут залі, де голова про щось сперечався з скарбником, вимахуючи руками. І не знайшлося нікого на залі, хто підійшов би до нього й запитав хочби про здоров'я, чи пожурився б, де він ночуватиме цю ніч.

Лише здаля дивилися на нього чорноморські очі милого земляка, очі його Матильди, й тих поетів-чумаків що ними повен був старий Херсон. Гордовита краса татарочки Матильди, вечори на березі, коли не вмовкали співи гімназистів, коли комарі бриніли, здавалось тією піснюю, що починалася на Дніпровому березі й кінчалася звуками фортепіяна на Грецькій вулиці.

На столику, за яким сидів скарбник, лежала не потрібною купою „Остання весна”. Невже остання? — злякався споглядаючи із свого ізольованого місця на захмілілу товпу, здалека якби з перспективи літ. І старе серце, що не піддавалося рокам, затужило важким, хоч неголосним схлипом за тією весною життя, неостанньою, Господи, ні!

Вже підскочив після важких боїв — це видно — із скарбником моторний голова і шелеснув зеленим папірцем, як символом прощання з громадою, з містом, з

людьми, що не зуміли навіть гідно попроситись. Це було невперше отак і, напевно, вже інакше не буде.

А після хвилини, що гірчить життя, приходиться інша, непізнана й невияснена. Впіймавши перерву в розмові поета з головою, особа, що сиділа осторонь і, наскільки дозволяла пристойність, не зводила очей з нього, покинула своє віддалене місце в кріслах і, ширяючи за-лею, стала наближатись до того місця, де стояв самотній поет. Це була Вікторія Кучерява, дівчина з такими очима, немов би в них бриніли сльози. Якби не своїми, а чужими ногами, петлялась поміж кріслами й тільки тоді, коли впевнилась, що поет і справді сам, підійшла до нього, простягаючи руку з книжкою.

— Чи можу, чи хотіли б ви підписати мені цю книжку? — пролебеділа збентеженим голосом, якого властиво важко було не пізнати, раз в житті почувши. Поет мусів примусити себе не виявляти того, що хотів заховати від дівчини. Він знав її, він її десь бачив, але де, хто вона? В пам'яті жило стільки привабливих постатей, стільки засмучених очей. Аж згодом пам'ять якби помолодшала, просвітлила всю до деталей зустріч з дівчиною, що зуміла окрасити короткий час курортної нудьги ілюзією пережитої радості.

І він, вписуючи присвяту на книжці, сповнився теплим спогадом. „Останній весні” — це буде забагато, „дорогій Вікторії” занадто звичайно... і враз вузьким стрімким письмом накреслив пам'ятні слова:

„Що ви робите цього вечора?”

Дівчина всміхнулася до спогаду того вечора і, сміло позбувшись нещирості, призналася, не уяснюючи як-слід, що говорить, про це об'явлення, що сплило на неї від його поезій. Купувала, позичала, переписувала все, що могла знайти, бо ті поезії стали для неї просвітленням життя темного й нецікавого.

— Може я блуджу словами, я не можу висловити всього, що хотіла б... я без них не можу жити... вони для мене щоденна молитва, вона мене збуджує до праці, до радості.

І хотіла вибачитись перед ним за тих бувальців і тих пань, що напилися чаю й готові були бігти додому, або... — оглянулась на залю і її погляд упав на молодого чоловіка, що його розбавлена громада не випускала з рук. Ось кого їм треба було на поетовому вечорі! Того професора, що так припав до серця мамі! Того Богуславця!

Тут урвалися бурхливі думки, бо її очі зустрілись з очима Богуславця, що видався якимсь дуже іншим від того, який так чемно скидає перед мамою капелюха. І вона прикипіла до його очей.

Поет, слідкуючи за дівчиною, підніс руку й помахав в його бік.

— Привіт для тітки! Для Матильди! — але його голос завмер, як меркне світло на нічній вулиці.

**

Млявий прокинувся з післяобіднього сну і збирався вийти з собакою до парку. Величезний Сноб приніс уже ремінь і стояв, вичікуюче дивлячись увічі. Коли Млявий застібав блюзку, пес махав хвостом і аж скімлів від радості.

— Почекай, почекай, бачиш, черевик розв'язався, не поспішай, встигнемо з козами на торг. Ну, не скаженій!

— З ким це ти розмовляєш? — вийшла з кухні пані Млява. — З собакусем? А тут до тебе телефонував Лесин чоловік...

Млявий скипів.

— Скільки разів просив тебе, називай людину її власним ім'ям, а ти якби навмисно, щоб мене дратувати! Що тобі завинив бідний Бучук? Га? Кара Божа!

Пані Млява аж хитнулася від несподіванки й кава вихлюпнулася на підставку.

— Та що ж я таке сказала, що ти зараз сердитися? — повернулася ображена до кухні, але чоловік зразу заспокоївся і пішов миритися. Він побачив у жінчи-

них очах такий щирий жаль і зрозумів, що не він, а вона мала рацію.

— Ну ну, Галю, не будемо, — хотів поцілувати жінку в руку, коли задзвонив телефон.

— Це, певно, він, обіцяв подзвонити за годину, — і додала поважно, — секретар клюбу.

— Ти вгадала! — кинув задоволений і повернувся до невидного розмовника. — Я дуже радий, пане Бучук! Я зовсім не серджусь, я ж чекав від вас вістки, Ви були вчора на... не були? І я був зайнятий... ні, ні, не те, я знаю приблизно, як там... голова з папірчиками й швиденько запросив усіх на чай... так так, по традиції... а хіба хтось бажав висловитись? Геленій бездискусійний... Богуславець? Що? Він був? Так, так він скрізь буває, це мені подобається... думаєте — вигорить? Ні, не думаю, я покладаю на нього великі надії. Ви теж? Був у вас? І що? Можна на нього рахувати? Та що ви? Серйозно? Здорово! Ото ж маєте оту знамениту зміну... що ж, помажемо йому голову і далі хай уже сам собі дає раду з тією громадою баранів. Ви запросили його, звичайно? Чудово, врешті матимемо публіку... прийдуть, прийдуть... нова людина, нове обличчя — екзотика! Гарне обличчя? Гаразд! Годжуся, годжуся, кладу свій підпис, може, виберемось до вас на — оглянувся на дружину — а може ви, молодші, загостите в наші скромні пороги? Чи я вже сьогодні гуляв? Але ж для таких милих гостей можна посвятити й прогулянку... Снобе! Ану, швиденько, підемо зустрічати гостей!

— Яких ще там гостей накликаєш під ніч?

— Та які там гості! Лесин чоловік з дружиною, а може й без неї, хто їх там знає. Він має мені щось важливе переказати про того Богуславця... Тобі нецікаво?

— І він про парагвайця? Усе місто про нього говорить.

— А все ж будь увічлива до мого секретаря і... друга.

— Ну, годі! Чи ж я не буваю ввічлива з усяким? —

кинула з кухні, — тоді, може, вже всі разом нап'ємося чаю?

Коли Леся з чоловіком відвідали Млявих, то на чаю не скінчилося. Крім чаю пили коньяк та „чисту”, бо це дуже здорове, а пані пили бенедиктинський лікер. В невеликій їдальні був заставлений пребагатий стіл. І ковбаса домашнього виробу, і такий селедець, що його так ніхто не вміє засолити, і для Лесі пиріг, і ікра з баклажанів, і таке м'ясо, і такий хліб, що Леся „ніколи не вміла купити”. Розмова між двома друзями протягнулася поза північ. Особливо Бучук був у радісному настрою. Він радів, як дитина, що його першого відвідав той, що не кажіть, а таки джентелмен, він і не чекав... Млявий теж висловлював вдовolenня про того надійного „чужинця” і розмова моталась весь час біля Богуславця, хотіли того жінки чи ні. Бо як же це може так бути, щоб публіка, напившись чаю — я маю на увазі вечір Геленія — гайнула з залі, залишаючи поета самого з головою, що торгувався, як звичайно, з скупим заступником. І лише Богуславець на щастя...

— Уявіть, кажуть, що Геленій довгенько розмовляв з тим прибульцем, щось згадував, про щось розпитував, десь ділася його олімпійська неприступність і він зовсім знизився до молодого, незнаного і...

— Може саме тому, бо якби був відомий, то Геленій цього не стерпів би, — зареготав голосно Бучук.

Жінки пригублювали солодку горілочку і знайшли для себе іншу цікаву тему, залишивши чоловіків з їхніми безконечними „справами”. Вони знали напам'ять, про що, випивши говоритимуть. А панове хилили конь'як і „просту” на переміну, в надії, що Леся зостанеться, як звичайно, твереза і повезе чоловіка до дому. Сьогодні було за що випити. Нахиливши голови, тишком складали плян завоювання того милого чоловіка, руками якого можна буде багато зробити...

— Це вже востаннє, бо як і цього разу не вийде нічого з нашого, — сумнівався Млявий, але молодший колега якось наперекір йому був дуже певний успіху.

— Вийде, вийде, будьте певні, тоді клюб мальконтентів покаже, чому він мальконтентний. О, ми їм покажемо!

Млявий заспокоївся і задоволено засміявся.

— А він що, погодився?

— Ну і прізвище у нього! Чи він часом не приїхав визволяти бранців з неволі? — Бучук покотив дрібненьким смішком. Млявому це не сподобалось.

— Вже до прізвища, вибачайте, не прискіпуймось! Воно гарне, старовинне! А який він собою, то вже побачимо, чуеш, побачимо!

— Оце як вип'є понад міру, то зараз і тикається, — звирялася Млява Лесі, кинувши неспокійний погляд на чоловіка. Та, не ви турбуйтесь, ваш тверезий.

— Ох, в мого чоловіка голова не дуже сильна, — шепнула Леся, відмовляючись від горілки. Вона знала, що автомат керуватиме вона, Бучук був уже зовсім п'яний. Млява розуміла Лесин острах, тому й не наливала більше. Леся, глянувши на годинник підвелася й почала прощатись.

Бучук викотив на неї здивовані очі, але здався, як звичайно. Сіли в авто й Леся, що тільки на вулиці відчула легкий хміль, почала дуже обережно їхати. Бучукові хотілося розмови.

— Пані Підпольська твердить, що жінки краще керують ніж мужчини, ану докажи! Докажи! — почав приставати до жінки, — докажи, що ти не верблюд... ти мене слухаєш?

— Сиди тихо! Дома поговоримо.

— А я маю саме тепер охоту з тобою поговорити, ми ніколи з тобою не... я хочу говорити, говорити...

— Дома, дома.

— Хто це сказав, що Богуславець месія, га? — провадив своєї.

— Багато дечого говорять випивши, — відповіла Леся, — твій Млявий таке вигідає... він майстер вигадувати!

— Ба ні! Кажуть, що це Геленій на тому вечорі...

— А коли Геленій, то в тому щось мусить бути, — тихо відказала, але зразу прикусила язика.

— Геленій та й Геленій! Носитесь з ним, як з писаною торбою! Але Бог з вами! Хочете мати ідола, то й майте! Жіноче товариство імені... Був Геленій, а тепер ще другий прийшов! Кандидат на ідола — Богуславець! Ха, ха, ха, — Бучук реготав, аж кашляв, а тоді зовсім тверезо звернувся до дружини:

— Можеш мені сказати, що таке з ним, чого ви так до нього пристати? Що він таке зробив?

— Що ж міг зробити, коли ще добре не встиг розглянутись по Америці? А що ми робили, тільки ступивши на цю землю?

Ах, Леся мала особливий талант розхолоджувати чоловікове піднесення! Такі слова після приємної гостини були дуже не всмак. Ех, якби Леся була хоч трішки подібна до нього, а то... математик!

Приємний хміль, що здавалось, розбудив у ньому заснули життєві сили почав уступати місце прикрим настроям. Вже насувалась звичайна хандра, що об'являлася наступного ранку, коли він сам дома дурих себе надією на прихід творчої снаги. Тоді замість „похмурого мистецтва” шарпалися нерви в безсилій люті супроти всього, супроти світу що був не таким, як хотілося! Леся задовільнялась „тією крайною можливістю”, вона, а не він!

Леся замовкла. Вона любила плисти в спортовому авті по гладких аж блискучих дорогах, коли над нею осипалися зорі, а перед нею лежав безконечний простір. Навіть коли в товаристві, для годиться, хильнула чарку, її спортова вдача не підводила. Сповнена довіря до себе, ніколи не мала сумнівів, задоволена була собою, світом... Щаслива з біса, Леся! Дивлячись на її профіль з жіночим кирпатим носиком, на її спокійні рухи, Бучук шепоче кудись углиб настороженої душі: щаслива гуска... гуска та й годі, а той Богуславець — хай я не буду поганим пророком, одна поверховність, приємна повер-

ховність... дай Боже, щоб я помилюся, але... і раптом до дружини:

— Самі переконаються, як мало їм потрібно! Млявий захоплений, як дитина! „Освіжить, мовляв, затупілий, залитий салом організм. Ми почнемо роботу, як починали двадцять років тому, лише, будь ласка, не перебивай, тоді, каже, ми мали охоту і запал, тільки грошей не мали. Сьогодні ж маємо одне й друге. Можемо перевертати гори... можемо... згадаєш мої слова. — Він підвівся, якби хотів вискочити, відкривши двері, але Леся затримала його рукою, і він впав на подушку.

— Ти згадаєш мої слова, ми перевернемо й його — не мигнувши оком. — Лесин чоловік кинувся відчиняти двері наново. Авто зупинилось під хатою.

**

Василина познайомилася з Зоєю на концерті славного тенора Росалльо. Це було справжнє мистецьке свято, публіка, особливо та із східнього Поділля, засипала квітами всю сцену. Таким захопленням вітанням, — писали музичні репортери, — не багато співаків сьогодні можуть похвалитись. Стихійна овація, яку влаштували прекрасному тенорові на схилі його кар'єри земляки, була справді небуденна. Не маючи власних сцен, знамениті співаки, яких видала українська земля, найкращі свої роки віддавали чужим і, маючи незнищенну любов до байдужих, а чи несвідомих земляків, в розквіті слави поверталися до своїх, вибачаючи некультурність, байдужість та непорядність. Так і Росалльо, якому закидали колись, що змінив батьківське ім'я на заграничне, приїхав до Америки, щоб віддати прихід з концерту на будову запланованого будинку, в якому бажав, „колись заспівати для вас”...

— Це наш Падеревський! — розпалився якийсь мельоман і радив назвати будинок іменем співака.

— Але яким саме іменем — Росалльо, чи Сальський? — зразу погасили ентузіяста.

— Правда, і так і так незручно, — погодилися і рішили зачекати з назвою будинку.

Зоя оце вперше чула й бачила власними очима славного тенора, що співав у всіх європейських та американських операх, а в театрі Кольон у далекій Аргентині прекрасні креолки подарували йому величезне з квітів серце. Всі ці історії про успіхи артиста Зоя знала від пані Підпольської, в якої спинилася на нічліг, і та, завівши її на концерт, і тепер під час перерви не забула вилити трохи холодної води на розпалену захопленням голову майбутньої співачки. Це вона нагадала, що всі славні співаки лише старими дідами, коли їх чужинці вже не хочуть слухати, вертаються до своєї країни й великодушно знижуються до примітивних сцен, без акустики, без оркестри, вважаючи, що так має бути.

Слухаючи хрипоту пані Підпольської, Зоя гамувала злобу і жаль до всіх і навіть до чудового співака, який доводив публіку до істерії. Якби він хотів, міг би їй допомогти досягнути трохи тієї слави. Аджеж і йому помагали вийти в світ інші, що в цьому світі успіхів і слави були як у себе дома. Але до нього дібратися було важко. Егоїст та й годі, навіть не глянув на неї, коли підійшла до нього за кулісами в перерві. І слухала тепер злорадісно, як стара обдирала листочок за листочком розквітлу галузку найвищої слави, аж залишились у пам'яті слова „не той уже голос і п'ятдесятка на карку”...

Зої до п'ятдесятки далеко, але й до кар'єри не близько. Те, що вона заспівала на „академії”, в темній, холодній залі Народного Дому, що запросить її жіночий клуб на загальні збори до „мистецької частини” і те, що вона заспіває якусь малу роллю в опереті на виїздах підприємчивого баса, все те не задовільняє дівчину і її нестаре обличчя з'їдає потрохи гіркота. А гіркота відстрашує від неї не лише мужчин! Особливо жінки їй неприхильні, вони її зовсім не розуміють. Ті щасливі, заміжні, що не знають зовсім, як важко жити самотою, і що таке „не знайшла долі”. Бо доля — це зовсім не егоїст-чоловік, що вважає себе пупом світу!

Коли пані Підпольська, виливши останню краплю іді на кучеряву голову чудового Росалля, покинула вкрай зажурену Зою, щоб ще „з другими поговорити”, до звільненого побіч Зої місця підсіла якась жінка в чорних окулярах і запитала, чи дуже спізнилася на концерт та чи може сісти на це вільне місце.

— Ох! Та ви пропустили першу частину концерту, зараз має починатися друга частина — українські композитори. В першій частині він співав італійські опери.

— Не шкодить! Я з радістю послухаю наших композиторів, нашу музику... я чула, це незвичайний співак. В Метрополітені не кожному усміхнеться щастя, а цей, кажуть, там співав...

Про співака, що мав таке щастя, й пішла розмова зі старою емігранткою, як зробила висновок кмітлива Зоя. Стара емігрантка жила довгі роки в Нью-Йорку, і музичний світ, як виглядало, не був їй чужий. В розмові, що якось так невимушено нав'язалася, пані в чорних окулярах запевнила Зою, що вона постарается щось зробити для неї, коли та успіла поділитися з „музикальною старою емігранткою” з своїми аспіраціями. Очевидно, що зробить для неї все, що можливе. коли вона справді така талановита, як оцей Росалльо. Концерт закінчився, розмови урвалися і стара музикальна емігрантка пірнула, як в океан у публіку, проте Зоя пам'ятала її слова та обіцянки. Згодом слова стали забуватися, а з нею й „говоруха”. Аж ось на нарадах у справі відкриття нового будинку вони зустрілися несподівано знову і стара емігрантка підтримала вибір її, Зої, для „мистецької частини”, очевидно, пам'ятаючи свої слова. Не такої допомоги чекала Зоя, але й це було щось. І Зоя була вдячна, вона вважала старих емігрантів поступовішими від нових та прихильнішими. І, очевидно, мають більше зрозуміння для таланту. Власне, Зоїне прізвище назвав на цьому зібранні пан Богуславець, стара емігрантка лише після нього стала вихваляти Зоїн талант, дарма, що про нього знала лише з її власних слів. Яка ж у неї була пам'ять і яка добра воля! Було ж ясно, що й

запрошення на цю нараду походить від старої пам'ятливої емігрантки. Зоя переконалася в цьому на одному інтимному концерті в парафії, коли співала там новий советський романс „Підківочку”. Тоді той Богуславець вийшов з половини куплету і простояв її виступ у коридорі, потягнувши за собою половину залі. Зої хотілося розірвати на шматки цього профана! Тепер вона простила йому образу, бо, кажуть, не було б Богуславця, не було б і заходів для того українського дому, а де виступити з власним концертом? Все в житті якось так закучерявлюється і добрі приятелі виявляються непридатними, а вороги іноді стають у пригоді. Проживши молодість в Німеччині та Південній Америці, Зоя зуміла власною наполегливістю придбати собі ім'я талановитої співачки, яку чекало незвичайне майбутнє, для чого вона й приїхала в це відстале, примітивне українське середовище в північній Америці, де не було ні опери, ні музичного товариства, ні акомпаньатора, який би хотів безплатно супроводити! Навіть дбайлива реклама, яку їй робили численні родичі та приятелі, постійні дописи про неї в пресі не помагали, бо середовище, яке її зустріло не було ніяким середовищем.

Вона вийшла на пусту вулицю неприязного міста і пішла в сторону парку. Згадуючи парки, де проводила свої гігієнічні ранки, не бажаючи поступитися звичками, що їх набула в житті, стомлена вправами співу, йшла подихати зеленню, бо це дуже добре впливало на настрій, а настрої — це все. До парку було досить далеко. Перед нею простяглась довга, червона вулиця, обсіпана облетілими листками клена. Не поспішала, бо вкінці вулиці, на ліво, був уже парк. Але ввійшовши до нього, спинилась обурена. Цей захвалюваний приятелькою парк був гірким насміхом над природою. Переорана бульдозерами трава, нещадно всихала, старі дерева лежали вирубані, серединою прокладено шосе, все в русі від безлічі авт, а пару лавочок потойбіч „гайвею” зайняли муринки з метушливою діворою. Невдала виправа для гігієни тільки поглибила невдоволення з нового

прибіжища в цій околиці і вроджена зневага до всього викликала невтишні сльози.

— Нічого, нічого! — шепнула до себе, витерши носа, — я сьогодні занадто збуджена, це добре, співатиму з душею! Значить, в мене багато темпераменту, вогню. О, я покажу, як співати! Я їм покажу.

Згадавши „їх”, завжди на коротку мить спинялася на особі того неможливого Богуславця. Чого ж він якось невияснено і без її участі, в'язався з нею в житті. І доля, і життя в них плило подібними шляхами. І Зоя, і Богуславець рано втратили батьків. Богуславцеві згинули в лемківських лісах у боротьбі, Зоя втратила батька втікаючи з України. Мама залишилась у Львові в своїй камениці, а тато останнього дня дістав дозвіл покинути місто — він працював інженером у міській управі. Прими́стив свою доню на вантажне авто, призначене для жінок і дітей німецьких службовців і авто поїхало. Сам мусів доганяти авто на ровері. Зоя пригадує ту болючу хвилину, коли повернула тільки один раз голову від тата, і втратила його з очей. Може їхав, може затримався, може зловили большевицькі партизани, вона не знала, але то був кінець. Вже його не побачила ніколи в житті. Все, що діялося пізніше, Зоя не хоче згадувати. Поневіряння по таборах, голод і самота. Туга за батьком, переїзд з табору в табір, бомби, втеча до маленького села, кінець війни в осоружному польсько-німецькому таборі, знову втеча, зустріч з українцями, навчання в українській гімназії, розшуки за батьком, зустріч з тітками, вістка про маму, яку вивезли на Сибір, пластовий табір, німецький університет, переїзд за море, життя в Буенос-Айресі, добра пані Омельченко, професор Сорсі, спів і оце Північна Америка. Не зоглянулась, як полетіли літа, за метушнею, за вічними переїздами. Ніде не загріла місця, котилася перекотиполем по світу, нікому не потрібна. Але те, що все життя хтось нею опікувався, покладав надії на її талант, поручав увазі інших — виробили в неї переконання, що вона чогось варта, що мусить чогось добитись. „Чогось” — слави, достатків.

Але вони не приходили. На світі було стільки низької заздрости, стільки злоби. А головне, їй не вірили, її не доцінювали. Тоді пригадала тіток, що були в північній Америці, і з тією країною стала в'язати свою незвичайну долю. Тут мала звершитися кар'єра співачки, тут було вікно у світ. Життя і слава Сальського додавали їй відваги й завзяття, може, й вона досягне тієї слави, що великий тенор світових опер. О, з якою надією чекала вона нагоди виступити перед, нехай і своєю, публікою, але це був би крок до дальших виступів, до слави. З якою надією чекала вона висліду тих нарад, коли не хто інший, а той таки парагваець погодився на її виступ! Поруч парагвайця скромно в останніх рядах маячила постать пані в чорних окулярах і блукало серед інших — прізвище — Васи́лини Корній! Це були її клопотання, що нікого іншого, а лише її, Зою Гук, запросили співати на відкритті великого українського дому... безсумніву, її клопотання!

Повернувшись раніше, як гадалось, з парку до мешкання товаришки, застала хату порожньою, але прибраною, привітною, і стала думати, що їй робити, поки господина не вернеться з праці. Відчуваючи вдячність до особи в темних окулярах, якимось не думаючи, витягнула телефонну книжку й вишуквала число телефону.

— Як ви знайшли мене вдома? — почула невдоволений голос Васи́лини Корній, — на п'ять хвилин заскочила і вже телефон.

Це трошки пригнобило Зою, і вона вибачилась охотою подякувати за запрошення співати на концерті. Хотіла ще щось сказати, може просити знайти для неї тимчасово якусь працю на пару годин, але голос у телефоні звучав так непривітно й невдоволено, що Зоя попрощалася і тільки запам'ятала різку фразу, мовляв, немає навіщо дякувати, аджеж не я запросила вас, а ваш земляк, Богуславець.

Оце так! Але їй цього не хотілось! Не хотілося нічого приймати від того профана! І про працю забула, власне, навіщо їй працювати, коли в товаришки може

пожити до концерту, а тоді віддасть Лесі за все. Віддасть або й не віддасть. Леся багата, має добру працю, чоловіка... Зоя не жила б з таким чоловіком, як Лесин. Яка прикра людина той Бучук! Тільки й розмови з ним, що про його геніяльність, якою він, немов тараном, хотів розбити окуви примітивізму. Зразу Зоя погоджувалася з ним. І їй доводиться пробиватись у житті, повному примітивів. Це дуже добре окреслення того оточення, яке вона зустріла тут, у гаданій культурній країні, до якої так поспішала з дикого півдня. Це оточення навіть не розуміє, кого має в Зоїній особі. Бучук може й непоганий собою. Як запустив бороду виглядає на святого з образу Ель Греко. Кому тут сказати про того чудесного маляра? Тут знають ту „паню, що малює українські образи”... в вишитих рукавах, козак коня напував, мальви під хатою! Ось що заспокоює естетично-патріотичні смаки публіки!

Лесин чоловік завжди обурюється на загальний примітивізм громади і радить утікати з того болота ген туди... Зоя не зрозуміла куди „туди”? Туди, де залишилася мама? В Сибір? Він піддає думку, що мама, певно, повернулася вже з Сибіру, бо була амнесія і всі повертаються додому. Навіть ті, що мали улькуси, вернулися здоровими, наче б приїхали з санаторії, що в Сибірі повітря — це природна одма! Що гам люди краще й молодше виглядають, ніж тут... Але куди Зої тікати? Вона тількищо приїхала в це ельдорадо втікачів. У неї край — це війна, бомби, німці, бараки, горохова юшка тричі вдень, десь там тато, мама, але де? Ні, не для неї!

— Маю тієї Європи по шию! — крикнула до Лесиного чоловіка.

— Ви нічого не знаєте! — відповів спокійно бородань, — ви не бачили України! Вона, не зважаючи на німців і большевиків, не перестала бути країною перемін! А тут що? Закони з-перед століть! Не думайте, що Україна сьогодні така, як нас учили по таборах політики: солом'яні стріхи, болотяні дороги і понура, як обличчя у в'язнів, пісня: кайдани кувати, кайдани!...

— Ця пісня зовсім не понура, — пробує заперечити Зоя, — вона, я б сказала, соняшна, хоч і написана в мінорному ключі... перша частина, друга мажорна... але ви не розумієтеся на музиці...

— Признаюсь, я немuzикальний, але ось „Підківочку” люблю! Це чудова пісня. Там тепер взагалі прекрасні композитори.

Зоя прослухавши платівку з „Підківочкою”, вивчила її зразу. І заспівала. А який успіх?

І Лєся оце вперше подумала, що чоловік не даром так обурювався на громадянство. Воно його і справді недоцінювало. Бо самій дивно: чому це не йому бути редактором щоденника? Не захотіли старі поступитись місцем молодшому, а їх же теж колись старші виручили... Так усюди буває в житті, що на місце старого приходять молодий. Страх як не любить Лєсин чоловік, коли на нього кажуть „молодий журналіст”. Він поперше не такий молодий, подруге вже десять років пише, друкує, виступає, але що з того? Він давно би повинен сидіти в редакції і друкувати статті молодших від себе, зовсім молодих, а не чекати аж його статтю потримає в шухлядці старий дуб, аж вона стане неактуальна і видрукує, коли вже немає потреби, або видрукує половину, або й зовсім не „використає”... Страх як ті старі не мають почуття актуальности! А ти, молодий таланте, чекай погожого дня і за той час іди до фабрики, або сиди жінці на шії. Ось і сидить, вже звук і погодився з речами, які колись його так дратували. Забулися всі образи, навіть ім'я його починає забуватись. Лєсин чоловік та й все. Аж ось...

Кожного третього четверга збиралися члени клубу невдоволених в наймленій залі старої німецької дільниці, трохи на бриджа, трохи на сплетні, а коли головою став поет Млявий вечори почали набирати літературного характеру. І розмови невдоволеного товариства почали обертатись коло літератури, критики, книжков, що виходили вряди-годи, біля академій та концертів. Кожному там дісталось, все підпадало під вогонь нещадної

аналізи, відважної критики й щирих осудів. Найголовніше й найчастіше лунав голос Лесиноного чоловіка, який часто забував про обов'язки господаря, вважаючи, що його осуди важливі і до деякої міри навіть історичні. Голова клюбу, поет старшого покоління втративши надію, що зможе захоплювати своїми поезіями молодих, приєднався з радістю до гурта невдоволених та осудливих бездільників. Він слухав з гіркою сатисфакцією, жалів молодших від себе, забутих і незрозумілих авторів і здебільша мовчав. Тільки Лесин чоловік душа клюбу, навіть тоді коли критика перейшла межі об'єктивності й ставала набридливим наріканням, що не могло конкурувати з цікавою партією бриджа, він один витримував на літературних позиціях, часто до останнього подиху, тобто до світанку. Але гіркі були спогади в нього від останніх сходин. Не було вже що критикувати. Все рознесли вправлені в словесних боях язика, а нового під рукою не було нічого. Останнього вечора, коли в його хаті зібралося численне товариство, господар шепнув дружині: Що ж ми сьогодні робитимемо на наших сходинах?

Леся, як звичайно, далека від літератури, відповіла просто:

— Те, що й кожного разу, — гратимемо. І я приготувала знамениті наполеони. А ти похвалишся нашими новими образами.

Аж ось мелодійний тон дзвінка сповістив якогось несподіваного відвідувача. Це з хвилиною вечірньої прохолоди увійшла Зоя Гук з якимсь незнайомим. Почала з виправдувань, що дозволила собі привести на інтимні сходини клюбу людину зовсім не з нашого міста. До незнайомого звернулися зацікавлені очі. І без Зої всім було ясно, що це правда. Непокірний чуб закривав високе чоло, короткувата блузка не могла змістити дебелистого тіла, непогладжена краватка теліпалась на широких грудях, а очі на вилицюватому обличчі якимось віддалювались від кожного, хто витягав до нього на привітання руку.

— Товариш Гончаренко, — сміялася Зоя, не знати

чого, і додавала ніби серйозно, — виплід культобміну, як вам це подобається, що?

Лесин чоловік чув про бригаду інженерів, що мали прибути до нашого міста, але з самими інженерами він якось не мав контакту, а бажаючи побачити їх, завжди одержував відповідь, що вони вже виїхали з міста, або мали тількищо приїхати. А тут „товариш” Гончаренко живий і реальний об’явився тут як тут, у власній хаті! Щастя, що Лесині батьки виїхали, а то могли б якимсь недоречним словом образити незвичайного гостя.

Гончаренко попросив не називати його товаришем.

— Дозвольте мені в вас бути таким же містером, як усі, — він засміявся ніби з доброго жарту, і приявні зрозуміли його як слід.

— Але ж, пане Гончаренко, дуже приємно! — і вже найвигідніше крісло примчало до нового гостя, і вже на столі появилася плеската пляшка коньяку.

Зоя саяла. Вона дивилась на товариство з почуттям власної вартости. Чи ж не добре це для тих стомлених скучними розмовами невдовільників ось така екзотична пташка, що сама йде в сильця стрільців? Які теми для дискусій, а може й нові сюжети для майбутніх творів принесла ця людина з того світу! Ніхто не встиг запитати Зою, звідки вона вирвала цього обмінника. Вона й не поривалася виявляти, що від одної старої емігрантки це нове знайомство, Василю Корній, а надто, що Василю просила „для добра товариша Гончаренка” не розголошувати цього. Дискретне товариство й без Зоїних осторог готове було прийняти цього інженера й без прізвища, щоб не удостоїтись епігету шовіністів! Боже борони! Гончаренко пив навдивовижу багато і, на диво, зовсім не п’янів. Йому підсовували закуски, а більш усього солодке, аж Лесин чоловік завважив жінці:

— Та що ти там пописуєшся наполеонами! Ти почастуй пана Сашу чимсь конкретним...

— Не турбуйтеся! Я обідав, мені, до того, треба менше їсти, я тут у вас занадто жиру набрався, але від наполеонів не відмовлюсь, це мої улюблені „пирожні”...

Що слово, то диво. Товариство слухало зразу з деяким недовір'ям, але ж він — це ясно всім, приніс з собою подув свіжого повітря в рознудьгований клуб. Він не поет, а теплотехнік, але поезію любить, бо „поезія для них щоденний хліб”, щось вроді наших доларів... він просить не гніватись, це він так тільки, жартома, та чи людина може прожити без такого справді соло-в'їного співу, як оці рядки нашого молодого поета, що зараз у них втішається великою популярністю...

Понеси мене на крилах радосте моя,
Де на пагорбах і схилах сонця течія.
Де стоять в обновах білих, в чистому вбранні
Рідні хати, білі хати з хмелем при вікні,
Де замріяні дівчата ходять до криниць,
Де послались шовком ниви обіч ґрунтовниць.
Де мене, рум'яне диво з прутиком в руці,
Ухопив гусак сварливий за нові штанці.

Благослови добра доле, вередухо вперта,
На цій землі мені жити та на ній і смерти!

Ці скромні рядки прозвучали куди запальніше й гостріше, ніж усі твори місцевих поетів. Особливо голова клубу, Млявий, аж примовк і, глибоко задумавшись, перестав гойдатись у кріслі. Ось де нам треба набиратись зразків! Ось у кого слід учитися. Тут і Геленій не витримав би змагу, стільки сарказму в його поезії, стільки гіркоти!

— Це жива, щира поезія, — промовив тихо, не усвідомлюючи, що виривається проти своїх звичок.

— Хіба я не говорив вам цього раніше? — тріюмфував Лесин чоловік, — та ви мені не вірили. Не слухали.

— Треба примусити слухати! — ніби ненароком вийшов з поетичного настрою Гончаренко і додав, — і в нас ще багато недосконалостей, і в нас люди не розуміють поезії, але все міняється, все минає...

Зоя замріялась. Вона вперше дивилася в житті на мужчину очима збудженої жінки. Вперше в житті за-

була про свої пляни відносно кар'єри і хижо, дико здригнулась на згадку про змарноване молоде життя, про те, що воно виглядало б зовсім інакше, якби біля неї був отакий чоловік, як цей! Гончаренко відповідав її ідеалам. Сильний, енергійний, розумний, всі його слухають і любить мистецтво. Вона подумала, що добре було б мати тепер своє авто і повезти цього „товариша” тихими нічними вулицями, розкрити перед ним свою душу і спільно прямувати до... на цьому мрії обірвались, бо в неї не було авта й вона не вміла керувати. Гіркота підкотилася до горла, і їй хотілося або вилаятись на цілий світ, або заплакати подитячому, щоб він підійшов до неї і вивів на тиху вулицю на інтимну розмову. Добре, що вітальня освітлена ледве блимаючими лампами, що обличчя приявних ховаються в голубих тінях. Ось Лесин чоловік лише видний із своїм гострим, „скаженим” профілем і вузьким довгим чолом.

— Дегенерат, — подумала Зоя, пригадуючи нудні розмови з ним про нього самого, все про нього самого. А про неї хто захоче сказати бодай одне маленьке слівце?

Не те Гончаренкове обличчя. Воно світилося, воно було червоне, розігріте. Неможливо, щоб стільки горілки зникло в організмі без сліду й знаку. Його просили скинути блюзку, всі сиділи в сорочках, в вітальні було гаряче, але він не хотів. Дивуючись його бадьорості, Млявий присунувся ближче:

— Ви говорите, як радянський патріот. Ви навіть широковідому некультурність маєте виправдуєте.

— Я такий і є. Патріот свого народу і боронитиму його, хай він і здається декому некультурним — якимсь твердо і ніби погрозово зазвучала остання фраза. Товариство зачарувалось. Воно не збиралося ніколи чогось боронити. Навпаки, вони критикували. А це ж відвага, характер! І Млявому чомусь стало жаль свого втраченого, невідважного часу своїх поразок перед обличчям некультурної маси. Чому я такий невідважний — і поквапно собі відповів, — ніхто не потребує моєї відваги.

Я завмираю в цій песимістичній мертвечині, я вже сьогодні покійник. І рештками давньої енергії, якимсь невикористаним молодечим почуттям заслонив своє змертвіле лінивство, щоб не посоромитись перед цією здоровою впертістю прибулого. З щирою симпатією глянув на цю скручену шнурком краватку, закоротку блюзку й очі, яких ніхто з привних не бачив у повному світлі, стали близькі поетові. Його потягнуло до людини, що відважно йшла вибраною дорогою.

Лесі хотілося нагодувати, начастувати Гончаренка за всі часи. Вона підсовувала йому страви, припрошувала й настоювала. Коли він попросив її, щоб і вона пригубилася до нової чарки коньяку, вона нахилилася над гостем і кинула в вухо інтимне питання:

— Ви одружені?

— Аякже і дружина, і дітки в мене є, трое...

— Ах! — зідхнула з почуттям жалю бездітної жінки і глянула злякано на чоловіка, що окинув її злісним поглядом. Як він боявся тих „фізіологій” за кожним разом, коли Лесі співчували з приводу бездітності! Ті нічні розмови, ті сцени як вони мучили його!

Зої вдалося сісти плече в плече з Гончаренком, коли Бучуки запропонували їм після вечері трохи проїхатись. Вони відвезли вчотирьох „товариша” Гончаренка, що Зоя вважала добрим знаком. Вона зразу відчула, як його рука лягла на її руку. Рука була важка і гаряча, але це було для Зої незнане і гаряче бажане. Лесин чоловік пояснював:

— Оце кудюю ідемо, мільйонерська дільниця. Погляньте лиш на оці парки осьде на горбі. А тут ми купили будинок.

— Ви? — ніби не розуміючи, запитав Гончаренко.

— Не я, а громада.

— Під школу?

— Ні, під Народній Дім, клуб такий, як Просвіта, коли чули.

Леся торкнула чоловіка, щоб не говорив непотрібне, але він не вгамовувався. Він цідив іронічно про те, що

будинків накупили дочорта різні установи, а зайти культурно розважитись в інтелігентному товаристві ніде. Всюди п'ють і ревуть патріотичних пісень... селепки.

— Це непогано, коли співають ще своїх пісень... А що таке селепки?

— Тільки те й знають, що співати...

Тоді Зоя вважаючи, що про пісні може говорити авторитетно тільки вона, вставила слово:

— Ми всі співаємо тепер „Підківочку”. Ах, яка чудова, задушевна пісня!

— Справді, вона вам до вподоби?

— А вам ні? — здивувалася.

— Я, як це вам пояснити, немюзикальний. Для мене всі пісні однакові.

— А ось і той будинок — вів своєї Бучук.

— Теж Просвіта?

— Ні, це масонський будинок, ми тут наймаємо залю, коли нам треба зійтись для виміни думок.

— Клюб такий чи що?

— Клуб невдоволених — вихопилась Зоя — і вас туди певно, запросять, пан Бучук там секретарем.

Гончаренко мовчки стиснув Зоїну руку, дякуючи за щире запрошення. Їй хотілося продовжити цю подорож поруч з тим мускулястим рам'ям, але треба було прощатись, була пізня пора, а будинок, де проживав „товариш” був вже недалеко.

— Запросив би товариство до себе, в мене коньяк теж знайдеться...

— Пізно, завтра мені на працю — промовила Леся вперше за всю дорогу.

— Жаль, а ось моя дружина не працює.

— Та певно, має трое дітей...

— Не те, дітей доглядає баба, вона готується до концерту. Вона в мене піяністка.

Зоя почула, як до горла підлізло щось і стиснуло мов кліщами. Вона висіла з авта, даючи місце тому чутливому чоловікові, що хоч сам і не музикальний, але помагає дружині-піяністці. Леся глянула якось не-

радо на свого чоловіка, вперше отак і лише на хвилинку. А він був дуже веселий. Ще не хотів їхати додому. Він знав, що ні він, ні Леся так рано ніколи не лягають спати. Тож краще, проїхатись тихими, нічними вулицями міста, ніж сидіти проти телевізора. І всмак наговоритись. Оце й було насущним хлібом Лесиноного чоловіка. Як він любив наговорюватись!

— Дивний чоловік — той Гончаренко, — почала Зоя.

— Большевик, комуніст — їй у тон завважив Бучук.

— Треба б сім мішків соли з'їсти, щоб його розкусити — Леся керувала автом і ніби не приймала участі в розмові між Зоєю та чоловіком. Але він драгував її сьогодні якимось особливо, ніби все знав найкраще.

— Чого ж?, людина як усі.

— Лише вислана сюди...

— Американці також висилають своїх туди.

— Так, але американці...

— Що американці? — кинувся, — використовують тебе, висмоктують твою молодість, твої сили й навіть не вважають тебе людиною!

— Я б того не сказала — спокійно відповіла Леся — мене ніхто не використовує. Я працюю, бо мені подобається моя праця. Це ж була моя мрія бути...

— Рисівником! — кинув зневажливо.

— Чого? Інженером! І я буду інженером за якийсь час...

— Так, так, будеш...

Зоя мовчала. Їй не всмак були ці родинні розмови. Воліла думати про того м'язистого чоловіка, з тремтінням згадуючи сильний потиск його руки. А Лесин чоловік все повторяв, що Америка для молодих, для сильних і здорових. Ось для такої Кучерявої! такої...

Зоя не знає тої Кучерявої, про яку говорить Бучук, що це клясичний приклад американської дійсності. Вона кинула школу, кинула нареченого, покинула працю і всетаки не пропала. Кажуть, що вона відбула практичну лекцію життя — тепер приступила зовсім спокійно до теорії.

— Якої теорії? — питає Леся.

— А ось якої! Записалася на університет і починає все з початку...

Коли „товариш” Гончаренко умовився з Лесиним чоловіком, щоб у програму діяльності клубу включити вечір „радянської культури”, чи то „сучасної української музики”, найважливішим завданням секретаря клубу було приєднати для такого свята якнайбільше молодих, бо, як зовсім слушно заявляв Гончаренко, нам непотрібні пенсіонери, а молодь! І ці слова живо стоять у пам’яті. Він і сам бажав би, щоб його вогненне слово, яким треба було відкрити вечір, слухали молоді, бо вони єдині можуть встигати за ходом його незвичайних думок.

В той час Вікторія Кучерява, втомлена примусовим перебуванням поза рідним домом, повернулася в його пороги, затамувавши гордість, успадковану по батькові. Оце вона поспішає до підземки. Був вечір. Мати, повернувшись з праці, готує вечерю і чекає татового телефону. Щоб не запізнитись, Вікторія біжить, тягне за собою важку торбу, не може дочекатись обрисів знайомої вулиці. Спустивши вниз очі перед тими нечисленними прохожими, що могли трапитись по дорозі, не знає як заховати сором. Але даремно. На вулиці нікого, всі вечеряють, як колись вона з мамою, мріючи про татову добру денну роботу. Ще пару бльоків до тієї жовтої деревини, що показує здалеку в ряді однакових будинків їхній. Коли вони купили цей дім і тато не міг запам’ятати, котрий їхній, він поставив бочку перед хатою. Але дітиська посунули бочку два бльоки даліше від хати і тато далі блукав. Вікторія не заблудить. Вона знає всі прикмети вулиці. Ось поверховий на розі будинок, в ньому живе родина з десятком дітей. Мама сидить на ганку, спокійно курить, читаючи газету. А то дім поліциста, що пішов на пенсію, і мама купила в нього, по смерті його дружини, перські килими. За півдармо, казали сусіди. Мама вміє купувати, її не обдуриш. А тут пані Римаренко живе з своїм небожем. Так чемно вклоня-

ється мамі, а на неї й не гляне. А ось і наш дім! Ті ж завіски, що вони з мамою шили, і досі в вікнах першого поверху. І штучні квіти на вікні. Лямпа горить у вітальні. Хіба вже так пізно? Може маму хтось відвідав? Не хочеться зустрічатись з чужими. Вікторія заглянула в вікно. Нікого немає в вітальні. Певно мама в кухні. Подзвонила і увійшла, бо двері були відчинені. Торба впала зараз за порогом на землю, мама йде з кухні, піднявши окуляри на чоло. Вже плаче в маминих обіймах, як маленька дитина. І мама плаче. Плачуть довго, якимось незвично, ніколи не плакали. Поплакали, потомилися. Мама витерла очі краєчком фартуха, Вікторія ніяк не знайде паперових хустинок у торбі. Врешті Вікторія промовила, бо мама мовчить:

— Я нікуди вже від вас, не піду, нікуди! Я була дурна, дурна мала...

— А тепер ти вже велика? — мамині очі блищать радістю.

— Я вже знаю все...

— Що ти знаєш доню? — з тривогою мама.

— Що найкраще дома, з тобою і з татом. Як тато? — питає з острахом.

— О, тато вже забув, здоровий! Здоровий, тужить за тобою, він цього не каже, але я бачу.

— А він не викине мене?

— Та хто б тебе викидав, дитино, Бог з тобою — мати перехрестила Вікторію і двері. Я зараз потелефоную до нього. Зроблю винаток, щоб знав... — і вона підбігає до телефону. Вікторія слідкує за маминими очима, витираючи невисохлі сльози.

— Іване гальо! Сама заговорила до тебе, бо... ні, ні, нічого не трапалося, я хочу тобі сказати, що... наша дитина вдома... таж Вікторія, ти що? Вдома, кажу, хочеш з нею сам, вона лиш привітається з тобою, на Вікторіє, скажи татові — і затуливши долонею телефон тихо доньці — потіш тата, дуже зжурився.. зроби так, як ти це вмієш...

— Татусю, це я, вже вернулася, так, і ніколи вас

не покину, ось присягаю. Я так за тобою стужилася! Чи можеш покинути роботу і... не можеш... Іван не поведе, а підземкою не хочеш? Ніколи не їздив, ну то ми з мамою почекаємо, приїжджай, як зможеш, приїжджай татусю!

Тато любить повторяти, що доля не приходиться сама, її треба, як кажуть німці виконувати. Вікторія погодилася з батьками, що їй треба вчитись. Вона вже довідалася як і коли записатись на університет, рівночасно закінчуючи середню школу. Як багато тепер в неї роботи! Але це добре! Вона мусить працювати, їй неможливо сидіти, склавши руки. Одного вечора, поспішаючи з кляси до кляси, побачила в коридорі того професора, що живе напроти. Він тримав за лікоть якусь жінку, Вікторія не завважила — студентка то чи вчителька, але оглянувшись побачила струнку постать і модний крій суконки. Якесь незнане почуття вразило її. Так недавно звирялася сусідка мамі, що дуже бажала б для нього якоїсь нашої дівчини, а він, бач, сам знайшов без тітки... На лекції сиділа задумана, неуважна, аж сердита на себе, що стільки часу тримається той Богуславець її голови. Дома застала маму на живій розмові з панною Гулькою. Коли Вікторія станула біля них, вони обірвали розмову й замовкли.

— Ти може голодна, доню? Чого сидиш з нами, замість піти в кухню? Там у...

— Якось не хочеться їсти. Я пила каву в нашій їдальні.

— То я вже піду собі — підвелася сусідка, але мама її затримала.

— Та посидьте ще трохи. Тільки бачимося, що ввечері... Вікторіє, іди нагору, ми ще трохи погуторимо.

— Мабуть мають якусь секретну розмову — майнуло в голові. Вікторія пішла нагору. Вона вже напам'ять знає про що говорить сусідка. Вона все заперечує. Їй не до смаку нові емігранти, що приїхали в кращий післявоєнний час і скоріше за всіх доробилися гроша. Доробилися та й деруть носа. Все, це сердить

пані Гульку але вона знає звичай і намагається з мамою жити дружньо, по сусідському. Вона признає, що мама така ж як і вона. Що віддала дитину до нашої школи — це добре, але що не шукала сама їй хлопця — не добре. От чому б мамі не звернути увагу на небожа пані Римаренко, у нього нема дівчини. А коли вхопить його якась чужа, тоді не вирвати хлопця з біди.

Вікторія чує уривки, її дратує ця розмова, що торкається її особи. І вона мимоволі починає думати про того „професора”. Вчора знову зустріла його біля самої хати. Ішов собі помалу, немов розмовляючи з собою. Він ніколи не поспішає. Мама каже, що в нього звичка з південної Америки, де ніхто не спішиться. Такий він розважливий, спокійний, ну професор! Вікторії аж не терпиться — коли він врешті відчепиться від голови. А то знову згадується картина як намальована: елегантна струнка жінка і він біля неї, щоразу, майже кожного дня... у школі. Це певно вчителька! А може студентка? Ніколи не бачила його так близько з якоюсь іншою. Хто вона йому?

Знизу долітають окремі слова, раз голосніші, раз притишені, потім тема стає інша, цікава. Це мама розказує сусідці про ту молоду жінку, що недавно приїхала з України, до своєї матері.

— Та не може того бути — дивується пані Гулька — з старого краю?

— Та звідки ж — повторює мама, — і така, кажуть, що не пізнати, котра мама, а котра донька. Мама виглядає молодшою, так вимучили бідну дівчину.

Мама голосно зідхає, а Гулька не вірить.

— Що не кажіть, а там повітря зовсім інше! Ми приїхали звідти то були рожеві, як рожі... е, щось воно не так...

**

Маргарита привезла своїх додому і просто не знала, що робити. Посадила їх обидвоє, проти себе в вітальні в глибоких кріслах, де їхні постаті зовсім згу-

билися, і плакала, плакала. Маруся, стомлена, не вти-
шує маму, не перечить нічому, лиш тисне до себе маля.
Так і заснула в неї на руках Оксанка, і аж тоді, по-
клавши малу спати, вони почали ходити по хаті.

— Оце все ваше, дитино. Тут буде Оксанчина кім-
ната, тут твоя спальня, а, може, хочеш більшу... ти звик-
ла вкупі з дитиною...

Обидві стоять біля ліжка, в якому розкинулась ху-
денька дівчинка з поважним личком. Маргариті цікаво,
до кого подібна її внучка. Але страшно запитати донь-
ку, вона ні словом не згадує про чоловіка — хто він?
Хотіла б одним розтином, хай болючим, розбити відчу-
женість, що її зродила майже двадцятилітня розлука,
але їй важко, може, хай сама розкаже про все, що ді-
ялося там з нею... Донька пішла з батька. В неї ні сліду
материної рухливости, жвавої діловитости. Замріяна,
мовчазна, артистка та й годі! Через цей спів і розлука...

Обійшли всі закутки триповерхового будинку, спи-
нилися в вітальні, бо там, видимо, центр життя. Марусі
надивовижу, для чого мама купила таку велику хату,
вона ж одна.

— Це велика хата? Звичайна, всі такі в цій околиці.
А околиця мені довподоби. І тобі з Оксанкою тут буде
гарно жити, зелені багато, дерев, парк, далеко від ву-
личного гамору, крамниць... Купила аж тоді, коли по-
чала клопотати про твій приїзд. Все думала про палату
для моєї маленької царівни... пам'ятаєш, коли ще ма-
ленькою ти гралася з дітьми в царівну, як ти промовила
до Лідиного синка:

— Чи ти знаєш, хто я?

— Маруська, — засміявся Володьо.

— Ні! Я царівна!

— І так поважно — ти вірила в це. — Маргарита при-
тягнула до себе Марусю і вперше поцілувала, як мама
цілує дитину. Маруся пригорнулася до пахучої пані тро-
хи засоромлена, але відразу стало якось так гарно, ми-
нувся геть неспокій і вона тільки тепер відчула, що
вона таки справді приїхала до рідної мами.

Маргарита помітила доччине зворушення і сама не стрималась, заплакала.

— Боже, Боже! Скільки ти через мене витерпіла, моя доню! Я знаю, знаю — як я могла тебе залишити, як я могла виїхати, коли ти була в Казахстані!

Вже не могла говорити. Все, що відчувала стільки невиспаних ночей, що каламутило сон, що не давало права нічим ні на хвилину тішитись, що боліло й пекло, вона виплакала в цьому риданні, в тих сльозах, що плили разом із словами, як спливає дощ по спопелілій від жару землі й поволі її оживлює. Маруся мовчала. Вона не могла знайти слів. Її очі блукали по гарній обстановці розкішної хати, по маминій дорогій одежі. Вона була спокійніша, куди спокійніша за маму, і матері здавалося, що вона щось ховає перед нею. І не вірила в щирість тих спокійних і зовсім розумних слів:

— Якби ти не виїхала, ми обидві сиділи б і досі в тому... — і замовкла оглянувшись довкола.

Господи! Цей рух, ці злякані очі говорили, ні, кричали! Не бійся! Я не побіжу, не донесу! Говори сміло, моя дитино, ти в вільному світі, а не в... не знаю, що ти мала на думці, але я розумію.

Від Марусиного приїзду минуло трохи часу. Життя пливе спокійно, упорядковано. Маргарита працює, Маруся вивчає англійську мову і теж рветься до праці. Маргарита свариться на неї, їй хочеться, щоб доня виспалася, відпочила, читала, ходила в кіно, на концерти. Їй хочеться відплатити їй за всі роки поневіряння, голоду й мук. І їй хочеться ще, щоб Маруся знайшла своє, хоч спізнене, щастя, щоб Оксанка мала батька. Кожного вечора, коли мала вже спить, вони навшпиньках повертаються до вітальні, сідають у глибокі крісла й перед їхніми очима пропливають роки, події, люди.

Маргарита засунула важкі завіси на вікнах (це так, щоб догодити Марусі) й запалила цигарку. Маруся заклала руки за голову й розказує. Маргарита слухає, не перебиваючи доччині спогади, як читається хвилюючий роман. За вікном гаснуть зорі, втихають авта, що,

здається, ніколи не припинять невинного руху по дорогах, місто спить, а в вітальні зупинився час і оживають інші люди, інші події.

Як вибухла війна, капелю „Сурма” розбили на дві групи, що мали їздити з концертами на фронті. З однією групою Маруся попала у Львів. Яке порожнє місто зустріло її ранньою осінню сорокчетвертого року! Вантажні авта, що возили їх далекими дорогами, зупинилися під домом Червоної армії (Народній дім — згадала Маргарита). Вони мали дати останній у запланованій турі концерт, але не було вже для кого співати. Полягали, порозсувавши крісла, покотом на залі до важкого заслуженого сну. Невиспана й голодна, але з надіями зустріти маму, Маруся вийшла з будинку. Бігла Личаківською вулицею аж до площі святого Антонія і не помічала, що це з містом сталося. Не бачила, що в місті немає людей. Де вони? Площа була зовсім порожня, тільки під костелом мигнула якась постать, чи не жінки, але вона так швидко зникла, що Маруся прийняла її за привид. Їхня каменниця проти костела стояла на місці. Не знати, коли й ускочила в неї і помчала на третій поверх. Двері були зачинені. Як не намагалася дзвонити чи стукати кулаками, торгати клямку, але двері не відкривались. Збігла вниз поглянути на вікна й вилаяла себе: не було світла! Сіла на сходах перед дверима й заплакала. Не знати, коли й заснула, а прокинулася від голосів на вулиці. Зійшла вниз і побачила, що якийсь червоноармієць відчиняв рушницею штору в крамниці. Вона попросила його, щоб відчинив таким способом двері від їхнього мешкання. Разом з ним увійшла в хату. Хата була порожня, майже без меблів. Посередині сальону стирчав дивовижною плямою запорошений фортепіан. Вояк зрозумів, що мешкання покинули.

— До чиєї хати залізла, га? — з підозрінням в голосі — до батьків? А вони де? Удралі?

— Тут жила моя бабуня. Може вона померла — збрехала — що ж мені тепер самій робити?

— А цього я вже не знаю — голос у червоноармійця злагіднів — я йду в свою частину, а ти роби що знаєш. Невже не знайдеться в тебе знайомих? Ти, либонь, місцева...

Вернулася до Народнього Дому, але там уже групи не було. Її розмістили в будинку Філармонії. Маруся пішла туди. Диригент зустрів насмішкою:

— От твоє рідне місто. Я думав до тебе на ніч проситись, львов'янку...

Тієї ночі спала сама одна на всю каменицю. Камениця мовчала як могила про тих, що її покинули. Маруся занадто стомлена то й забула про страх. І ще дошкуляв голод. В коморі знайшла малу діжку з капустою. Випила квасу, закусила капустою і лягла спати. Вранці кинулась шукати своїх. Не вірилось, щоб мати покинула місто. Шукала, шукала, та без успіху. А все ж вона була молода, а місто як рідна хата. В цьому будинку була школа, в тому провулку був музичний інститут, де співала своє перше сольо. Маруся спрямувала свої кроки до інституту. Чомусь стало дивно, чому іменем пробудника галицької землі назвали такий провулочок навіть не вуличку, а провулок... „Цвітку дрібною” навчила співати хористів під час короткого відпочинку й вони співали її на концерті. Як захоплено слухали цю пісеньку дивні люди в бушлатах! Колись назвемо його іменем великий проспект — сказав тоді бас Одинець. Він любив іноді розмовляти з нею, був добрячий, як батько. Ох, як би тепер він був з нею! Де він зараз? Поїхав провідати своїх, та чи не так, як вона?

На вулиці Шашкевича жила вчителька німецької мови, мамина знайома. Може вона знатиме? Вийшла на поверх, постукала в двері?

— Де ти взялася в місті? — наставила вухо старенька. Вона майже не чула. Але запросила в середину. Важко голодній Марусі в'яснити причину відвідин. Стара нічого не знала. Хіба тільки те, що всі її знайомі виїхали. Про кого б не запитала, вчителька або не пам'ятала, або й зовсім не знала. Маруся дивилась на стіл,

на якому лежав окраєць хліба й мовчала. Стара прибрала хліб із стола і Марусі вже нікуди було дивитись. Попрощалася й вийшла на вулицю. Вниз по Сикстуській ішла група вояків. Маруся попленталась за ними, потішаючи себе думкою, що вона не одна, що живуть, рухаються в цьому місті люди. Колись, ще малою, заходила з мамою до Глянцмана, ресторану проти пошти. Думала, побачить стару жидівку в перуці та сітці з перлінками. Ресторан був відчинений на диво, на диво! За прилавком сидів молодий хлопець, якби пильнував чогось. Марусі забракло слів. Про що запитати незнайомого, коли сама не знаєш, чого тобі треба. Але мова відкрила дорогу до незнайомого.

— Я нічого не знаю, але в Ріца ви може дістанете якусь консерву, дивно, що ви сюди зайшли, ресторан давно закритий.

— Глянцманова знайома моєї мами, я хотіла запитати... — відповіла вже в дверях.

— Було так зразу сказати, — зрадів хлопець, — це моя бабуня, я вернувся зі сходу і нікого не застав... німці вимордували моїх...

— Ах, що ви говорите?

— А ви хіба не знали? Звідки ви взялися в місті?

— З Казахстану...

Цілий день просиділа, пробалакала з незнайомим хлопцем у малій, темній кімнатці за крамницею. Виявилось, що він зовсім не був на сході, а ховався в українців у Карпатах, коли ж німці відступили, покинув ліс і прийшов додому. Але дому не було. Застав, як і вона, голодних собак у пустому місті, що виють по ночах за своїми пропалими господарями. Волів би залишитися там, де, як студент медицини, перев'язував рани, робив навіть операції, часом на живо, без хльороформу. Аж не віриться, як ті хлопці, заціпивши зуби, терпіли біль, нелюдський, неймовірний. І виживали та йшли далі з бункрів, щоб до них уже не повернутись. Страшне, небезпечне життя, але стократ краще за життя тих, що пішли на смерть без слова. Кузен його, Отто, маляр,

наївна дитина, їхав по смерть поїздом з думкою, що везуть їх в друге місто, бо Львів переповнений, що на Заході він працюватиме... аж як стало в поїзді ясно, що везуть їх не на працю, вискочив. Але не добре вискочив, зламав ногу і лежав у рові, а кров витікала, витекла вся. В рові закінчив молоде життя. Маруся не могла зрозуміти, як це так могли всіх, всіх убивати. Там, на Сході, теж убивали, але вона цього не бачила. Зустріла божевільну вчительку, що її синів розстріляли, а її залишили на потіху робітникам у цегельні. Потім її залишили там, щоб своїм виглядом відстрашувала всіх, кому на цегельню вступ був недозволений.

— Але хочеш сама попасти туди, де... то базікай, говори... — і хлопець кладе палець на уста. Він каже, що християни кладуть знак хреста, жида дотикають чола, а советські люди палець на уста. То значить мовчи, коли хочеш жити. При слові „жити” Марусі стає якось дивно. Як же ж жити? І де?

Пізно було, коли попрощалася з хлопцем і пішла до себе. Поклала на фортепіяні шматок сухого хліба, що дав хлопець, і задумалась. Як же тепер житиме без родини, без людей? Все, що її в молодому житті лякало, дивувало, не подобалось, було нічим у порівнянні з тією пусткою, до якої попала після важкого турне. І одесити в самих шкарпетках, або й зовсім босі, хоч холодно, і зустріч з земляками в Казахстані, які питали самими очима, що там у їхній країні діється, яке там життя, і їхні сльози, коли хор співав українських пісень, і тривожні розмови про табори смерти, і публіка, публіка!

Ах! Таж не в Україні, а там, в далекому Ташкенті, публіка була наче привезена зо Львова! Аж не вірилось — в театрі далекого азійського міста така публіка. А як вони тужать за Україною! Вони не бачили рідного краю по десять-п'ятнадцять років і всі чекають, що, може, вернуться колись. А вона вернулася, але це не Україна, це ясно. На кожному кроці видно, що тут щось не так. Залізничний двірець розбитий, і ніхто й не думає направляти. Поїзди ходять як машиністові випадє, або й

зовсім не ходять. Довго, мабуть, вилизуватиметься місто з воєнних ран. Води нема, світла теж нема. А найгірше — людей нема! Де ж вони? За тією загальною пусткою, в яку перемінилося колись гарне місто, Маруся забуває, що вона сама одна, мами нема. Якби була, Маруся вже б її знайшла.

Пішла на вулицю святої Тереси, давненько в тій околиці не бувала, відколи переселились на Личаків. Під числом дванадцять, в партеровому мешканні, жила колись її шкільна товаришка, може вона щось знає про маму. Незручно було йти до неї, думала, не чекають, але покиньмо конвенанси! Війна ж! Тільки постукала в двері, зараз відчинилися й у дверях появився якийсь череватий чоловіча. Маруся завагалася, чи запитати незнайомого про колишнього директора банку, буржуя, націоналіста? Але прийшла спасенна думка:

— Чи тут живе товаришка Колодій?

— Хто такий? — на обличчі незнайомого видне нетерпіння.

— Співачка Віра Колодій.

— Ніяких співачок тут не було й немає! Колись тут жив банкир, але тепер він там, де... — і двері закрилися раптово, перед носом.

— Ага! Їх немає. Він там, де... а де ж мама? І тоді їй хотілося, щоб були правдиві слова того червоноармійця, мовляв, „удрали”. Мамі не було чого чекати на неї, коли всі українці втікали з міста як від чуми. Де ж таки українці? — щось заплакало в душі, — хто з нею житиме в цьому місті, хто?

Минуло декілька днів. Упевнившись, що мами в місті немає, Маруся подумала про себе. Щось треба робити. Їй тільки вісімнадцять минуло, треба подумати про працю. Почала думати, яку роботу вибрати, співати не хотілось, тим більше, що хор розв'язали. Прийшов новий диригент і мав набирати нових співаків. Якось ішла попри головну пошту й почула за плечима тихенькі слова.

— Та ж це Маруся!

Оглянулась і не пізнала старшої жінки, що кинула на неї зляканий погляд. Хто б це міг бути? Колись, ще перед большевиками, було зовсім нормально, не пізнавши когось, запитати, хто це її пізнав, а тепер вона тільки оглянулась ще раз і пішла своєю дорогою в Єзуїтський город. Та з пам'яті не сходили тихі слова і незнайоме обличчя. Оце вже кілька днів думає про ту першу особу, що її, може, й знала в рідному місті, й думки про неї не давали спокою. Пішла знову до пошти й дивилася, чи не натрапить на неї. І ось зустріла. Жінка поспішала на ринок. Маруся пішла за нею. Жінка станула в ряді міняйлів з парюю жіночих черевиків. До жінок підходили вояки й за щось там міняли товар, що їх тримали в руках жінки. Підійшла тоді Маруся до незнайомої й глянула жінці ввічі:

— Ви мене знаєте?

— Маруся Весела? — шепнула стара, оглядаючись на боки — вгадала?

— Авже ж, що вгадали, а хто ви? Я не можу пригадати...

— Я Стефина мама...

— Ах! А де Стефа? — зраділа. — Вона з вами?

— Ні, я сама...

— Ви самі... як і я...

— Ти сама, я знаю...

Загорнувши черевики в хустку, жінка повела Марусю до свого помешкання на Сикстуській вулиці. Маруся зраділа, коли Стефина мама запросила її жити з нею. Тоді якось здавалося, що життя набрало значимости. Для чогось і для когось треба було щось робити. Стара згадала, що варто було б привезти фортепіан з Марусиної хати.

— Ти ж граєш?

Згадка про інструмент оживила й пригорнула якимсь теплом прибулу. Вона кинулась шукати когось, хто б їй поміг перевезти його. Пані Зазуляк раділа і Марусею, і можливістю мати фортепіан. Вибрались ввечером на Левандівку до знайомого чоловіка, що мав ко-

лись візок і коня. Коник був і робітник погодився перевезти фортепіан, не вимагаючи ніякої заплати. Це підбадьорило дівчину, бо давало запоруку якоїсь діяльності, а некорислива постава незнайомих людей до її життя, проганяли безнадію й тугу за матір'ю. Обидві тільки й тим жили, щоб домогтися інструменту, з привозом якого в'язали корисні зміни в пустому й важкому та непевному житті. Коли ввечорі лягли спати, підсумовували свої слова й вчинки, що їх наближали до бажаного дня, і раділи солодкою свідомістю, що в справі фортепіану вони таки дечого добилися. Наступного ранку знайомий з сусідом мали під'їхати до них і вони мали податись на площу св. Антонія. І заснули тої ночі з легкою душею, з ілюзіями якоїсь сповненої обов'язкової роботи.

Ще було темно, коли пані Зазуляк збудила Марусю, запрошуючи на снідання гарячою водою та сухарями. Маруся похалпки випила воду, сухарики залишила, кажучи, що не може й проковтнути нічого. Навіть глянула в дзеркало і їй видалось, що в обличчі появилася якась оживленість. Не бачила тієї дивної спопелілости й байдужости, що так спотворювала її молоде обличчя. Коли чоловіки заїхали під браму, жінки пішли швидко темними, осінніми вулицями заснутого міста. Перед ними гуркотів візок на нерівному львівському бруку. Не відчували ні холоду, ні страху. Коли дійшли до площі, залишили візок під костелом і, щоб не тратити часу, подалися до мешкання. Перед воротами зупинив їх якийсь захриплий голос. Маруся оглянулася й побачила червоноармійця, що перестрів її на сходах.

— Куди так поспішаєте, громадянко?

— До хати. Чого вам треба від мене? — запитала спокійно, але в серце якби щось шпигонуло.

— Чи не до онтої, яку я вам мусів рушницею відкривати? — і йшов побіч неї.

— То й ви тут живете? — ховаючи неспокій, всміхнулася.

— А живу. — і попрямував до квартири Веселих.

— Тут? Від коли? — і хотіла ввійти в двері. Він зайшов за нею.

— Від учора. Ось ордер. Не віриш? — додав фамільярно — попросиш гарненько мене, то й тобі дозволю тут жити, але зі мною голубко, зі мною...

Аж тут уже не стрималась пані Зазуляк.

— Ви не жартуйте з дівчиною. Ми не живемо тут, але приїхали забрати наш фортепіян. Може ви нам допоможете... ви сильніші за нас, моторніші.

— Що ти там старуха га? про який фортепіян? Рояль? Та це єдиний мебель в трофейній квартирі. Дурний би був віддавати комусь. Жартуете бабочки, чи що? Раджу вам, мамашо не пхатися — повернувся до Зазулякової — коли дівчина хоче грати хай заходить, пограти але тільки всього!

Маруся набралася відваги. Вона піднесла віко і взяла кілька акордів.

— Я співачка, товаришу лейтенант, інструмент для мене, як для вас рушниця...

Червоноармієць розсердився.

— Та що ти там про рушницю! Яке тобі діло! Та ти хоч і десяток тіток приведи я не побоюсь. До речі тоді ти була сама, а зараз і тітка знайшлася. Так, що давайте не настоюйте.

Така розмова могла продовжуватись, але нічого не вирішувала. Вояк не поступався, у нього на руках був папір. Марусі довелося попрощатись з фортепіяном і з батьківським домом. Вона взяла пані Зазуляк за руку й вони без слова вийшли. Власник ордеру кинув їм ще навздогін:

— А не думай жалітись на мене, а то... — і зробив вимовний рух.

Одними тільки очима попрощалися з кам'яницею і вулицею. Доброму чоловікові з візком прийшлося подякувати за даремний труд. Тільки тоді, коли Зазулякова з ним тихо розмовляла, Маруся відчула прикрий холод.

— Ходімо спати донечко! Вже все поза тобою! на-
решті загриєшся і відпочинеш — і подалась до спальні
з очима повними сліз Маргарита Весела.

**

— Я ж казав, я стільки разів говорив, але мене
ніхто не слухає, — кинув Бучук. Та Лесі набридло оте
вічне „я ж казав”.

— Було не казати, а зробити самому — відповіла
тихо, якби не до нього. Але він почув. І ті тихі слова
відданої і згідливої дружини вразили його, гірше об-
рази. І вона проти нього, Леся? Яку він виховав собі,
яку навчив розуміти мистецтво, поезію, життя! І вона
сміє задирати носа! Він не втримався і в несамовитому
гніві гримнув кулаком по столі. А коли Леся здивовано
здвигнула плечем, викрикнув:

— Ти, ти, дуρο, хочеш мене вчити? Спершу обітри
носа! ще молоко не обсохло, а вона... — не знайшов
слів, щоб висловити своє обурення й повернувся до
стін, що мали сповнити його спокоем, до м'яких кили-
мів і вигідного крісла. Продовжував, немовби сміявся,
не сердився:

— Воно буде мене повчати, що мені робити! Та ти
сама зразу навчись, а тоді вже піднімай голос до мене...
ти, ти...

— Яка ти? Що таке на мені знайшов, яка я тобі
воно? — Лесин голос затремтів і вона злякалася, що
він і зовсім розпливеться в невтишному плачі. Що я,
дівчинка, що при ньому обтесалась? Годі! І певність,
що без неї, дурної гуски, він не прожив би й дня із
своею культурою, додала їй сили. Вона замовкла і вий-
шла в кухню. Там напилась води й заспокоїлась. Вона
знала собі ціну. Відколи вони перейшли зовсім на її
хліб, змогли й хату обладнати, тоді й гості та приятелі
знайшлися. Його стали шанувати і навіть, попиваючи
коньяк, слухали його поезій! А колись було зовсім не
так. На вулиці відвертали голову, а коли не було куди

тікати, махали рукою, як тільки починав щось говорити. В найкращому випадку поклепували по плечах, мовляв, може, й ти колись видрапаєшся з біди. Тою бідною була його непристосованість. Боже! Він міг би працювати десь, в редакції, в бюрі, в школі, в банку, він такий талановитий! Але ж ніде не міг загаріти місця. Стали називати його „Лесиним чоловіком” і досі так називають.

Він стояв біля вікна, задерши високо голову. Леся глянула на гостре, сердите чоловікове обличчя. Глянула вперше на нього так якимось без співчуття. Як на чужого. І цей чужий чоловік здався їй зовсім непотрібним біля неї, зайвим. Але що робити? І тому, що була донькою Лагодовських, не хотіла незгоди. Не було в їхній родині випадку, щоб хтось рідного образив. Тож заховавши байдужість за звичайну усмішку, підійшла до чоловіка й простягнула руку:

— Ну, дай п'ять! Помиримось, що?

Та рука впала до долу і примирливі слова не знайшли відзиву. Не залишилось нічого іншого як тільки взяти газету. Закурила і стала переглядати. Поміж статтями, яких вона звичайно не читала, знайшла оголошення про концерт і перелік співочих сил у місті, що мали б виступати на якомусь фестивалі співу й танців. Між прізвищами співаків, які мали виступити, прочитала: Марія Весела.

Лесин чоловік побіг сходами до спальні і звідти повернувся старанно одягнений. Покрутився біля дверей і вийшов, тихо прочинивши за собою двері. Леся не звернула на це уваги, поринувши в минуле, що його викликало знайоме прізвище.

Маруся Весела була шкільною товаришкою Лесі, таки з одної кляси і з одної лавки. Леся була перший математик, Маруся найрозсіяніша й найвеселіша учениця... Та в Марусі був голос. Той голос рятував її тоді, коли вона забула принести зошит, чи вивчити лекцію, або взагалі прийти до школи. Її карали, з неї покпивали, її присоромлювали. Леся мусіла її виручати аж

до самої весни. Весною, коли школа готувалася до шевченківського концерту, Маруся могла робити все те, за що її карали взимі. Могла спізнятися, не приготувати лекцій, її оправдували, її не зачіпали. Вона своїм виступом підносила честь усїєї гімназії. І Маруся приймала увагу вчителів до її таланту, як звичайну річ. Вона виступала, співала, а чорну шкільну роботу за неї робила подруга Леся.

Леся пригасила цигарку й відложила газету. Вона про когось все звикла думати, кимсь опікуватись, і тепер теж мусить думати, допомагати. Це звичайна річ. Їй не звикати. Очевидно, люди родяться з таким призначенням. Її призначення — думати про інших, догджувати іншим. А ось тепер вона думає про себе. Не часто це робить. Вперше подумала про себе, коли тато порадив їй забути про свого дивізійника, що пропав на війні й ніколи не мав уже повернутись до неї, і звернути свою увагу на молодих людей, що жили в таборі. Темні розумні очі, і слава поета одного молодого чоловіка, притягнули її увагу.

— Він далеко не зайде, — запевняв тато, не знати на чому спираючи свої передбачення, Леся не хотіла про це й чути. Їй видалося, що тому молодому чоловікові треба допомогти. Вона і досі помагає. Щоб не думати про давно вирішені справи, взяла в руки телефонну книгу й почала перегортати листки. При тому застав її чоловік, що швидко повернувся.

— Ти кого шукаєш? — підійшов близько, — я тобі знайду, це мені швидко йде, — але Леся не підводила голови й не відповідала.

— Не хочеш, не треба, — скипів і буркнув погрозово, — щоб ти не пожалувала свого вчинку...

Леся й тепер не рушилася з місця. Перечекавши аж він зникне на горішньому поверсі, підняла слухальце:

— Чи можу просити Марушку Веселу? Це ти, Марусе? Я, Леся. Знаєш, яка Леся? Твоя Леся. Вже знаєш? Одна твоя Леся на світі? То добре! Я хочу тебе поба-

чити! Я не знала, що ти приїхала. Я мушу тебе побачити. А ти не хочеш? Хочеш? Але що? Боже, що це з нами сталося! Невже така прірва... та ні! Ну добре, добре, не сьогодні, то завтра, я працюю, звичайно, але це не має значення, в мене багато часу! Я не американка? Американка, але така, що для подруги з дитячих літ має багато часу, увесь час! То що? Приїдеш до мене? Ні? Хочеш, щоб я? Добре, я знаю, за десять хвилин буду в тебе, за п'ятнадцять, вступлю до цукорні, ти маєш доню, не годиться... то па!

І побігла до себе. Лесин чоловік тільки мигцем спіймав її незвичайну поспішність. Чув, як ускочила в чревики, підчесала щіткою волосся, вхопила суконку й збігла вниз. Крізь вікно вже помітив її зворушене лице й почув як запалений раптово мотор їхнього шевролета сповістив від'їзд дружини в невідомому напрямі. Він відклав книжку й задумано потягнувся до телефону. Не міг рішити, кому звірити своє обурення й острах, що його Леся так змінилася. Невже вона могла за таку дрібницю образитися і, може покинути його? Страх заціпив рота й він кинув телефон, але зараз таки висміяв свої дурні підозріння. Через таку дрібничку не кидають чоловіків — це ж не більше як дрібничка, і він перший простягнув руку до згоди. Та раptom вся самопевність, переконання в повній незаступимості, в своєму значенні для громади, дружини й культури, віра в свої сили, які мали тількищо виявитися в усій повноті, так важко будоване довір'я до своїх можливостей, до свого призначення, ринуло як під хвилями бурхливого водоспаду. Залишилась стара нікчемна і безсила лють до світу. Так довго не здавався! Вірив, що стане мотором, який штовхає культурний процес громади, ще вірив у свої виступи, свої особисті успіхи, свою славу незвичайного і, нарешті визнаного, бачив своє ім'я на афішах, чув своє ім'я в устах людей, але нараз серце відчуло, що щось то лягає впоперек мріям і літери овіяного славою прізвища бліднуть, а то й зовсім зникають з-перед очей.

— А все через ту дурну гуску! — гримнув кулаком в стіл — попсувала настрої, ба, кар'єру, життя йому знівечила...

Якби то він був чоловіком якоїсь незвичайної співачки, яка тількищо з'явилася на американському березі й вже її запросили до опери, вже заплатили величезну суму, і вже вона відкинула пропозицію співати в музикальному фільмі, бо мусіла б кинути його, свого улюбленого, талановитого і розумного чоловіка... Навіть для Голівуду вона не зробила б того. Або чоловіком якоїсь дипломатки, він їздив би з нею в далекі подорожі, він був би її особистим охоронцем та дорадником. А проте, ні... краще чоловіком артистки. Очевидно, славної. Перед очима виринала гарна, але трохи стомлена й несмілива Марія Весела, та приبلуда, що своїм приїздом помішала так добре розложені карти. Чого вона? Адже домовились, що на фестивалі сучасної музики мають виступати молоді люди, без минулого, без комплексів, без „ідеологій”, з широкими новими обр'ями. І бачив наморщене чоло старої емігрантки, яка мала стільки благородности, стільки такту, так вміло і вчасно підтримала ім'я Зої Гук, коли інші висували Марію Веселу. Неспокійне, анархічне середовище могла привести до порядку єдино вона, бо ж кожному було ясно, що тут не входять в гру ніякі особисті користі.

— Приїхала якась нова, то ви зараз стару в кут! Так не можна поступати з артисткою! З людиною!

Скільки серця, скільки розуму! І ще додала: — В нас знайдеться місце для всіх! Це вона повторює за Богуславцем, але Богуславець не зумів стримати цього розгулу пристрастей. Ні, не такий вже він, як я думав. Те засідання довелося відкласти. Богуславець не зумів заспокоїти своєю особою невдоволення. І чи він знає одну або другу співачку? А може й знає і тому перевагу віддає одній? Нічого не розуміючи, Бучук прихилився до думки пані Корній:

— Треба йому допомогти! Він новий у нашій громаді. Не має досвіду.

Оце! Він не має досвіду. Але відвага! Відвага! Я остерігав, я передбачав, я знаю нашу громаду. І кинув з пересердя:

— Зарозумілий парагваець!

І не заспокоївшись, метнувся до телефону.

— Як вам подобалось останнє засідання, пане голово? Кажете, що хаотичне? А все через нього. Він не може опанувати наших мудрагелів, це факт. Не його вина? А чия ж? Його і тільки його!

Те, що Млявий боронив Богуславця, тільки розсердило Бучука.

— Він поводився, як смаркач! Не міг собі порадити з... і ви б не дали ради? А я дав би! Кого б я вибрав з двох? Очевидно Зою Гук! А ви цю приїжджу? Я вас не розумію! Ви ж не знаєте ні одної ні другої... І я не чув? Правда, але я маю довір'я до... ви не маєте? Ну, тоді кому кому вірити?

І знову, як колись, образився. Навіть на свого приятеля Млявого. І не хотів уже нічого. Хай собі ломлять голову самі, хай ломлять!

Тільки загадав це останнє бурхливе засідання, на якому нікого неможливо було втишити, як ясною якби розсвітленою плямою випростувався Богуславець, поволі підійшов до дверей і вийшов тихесенько натиснувши клямку. Тоді Бучукові стало чогось жаль. Чого, чи кого — він ще не думав, але він присягнув би, що коли Богуславець не повернеться, він заплаче істерично, як жінка, гірко як дитина, глухо, як по втраті близької людини.

Василина сидить за машинкою і пише. Важко пишеться давно неживаною мовою, ніколи не писала такого, як тепер, але мусить написати, щоб у нашій газеті люди довідались про неї, про її діяльність, про її патріотичні почування, які не вигоріли й досі в душі. Не так, як слід, важко пишеться, важко писати про те, чого

не знаєш, чого не робила ніколи. Але якось закінчила. Як писала про свої успіхи в якомусь мало відомому американському університеті, то підкреслила факт, що її відзначили і вона чекає якоїсь дуже важливої й дуже добре платної роботи. Одягнулася й задумалась, хто б міг віднести цю нотатку до редакції. Перебрала в пам'яті десяток знайомих і ніодин їй не підходив. Богу-славець? Він міг би це зробити, йому б повірили, бо він популярний, але він не повинен знати, що це вона сама пише про себе. Ні, не він. І вона зморщила чоло в задумі й провела рукою по ньому. А все таки козак не без долі! Згадала Маргариту. Її шкільна товаришка, що колись з нею жила на станції у Львові, живе в гарному кварталі, працює, добре заробляє. Василина без надуми вчепилася за неї. Маленька незручність зупинила на порозі Василю. Маргарита п'ятнадцять років живе в цьому місті й, Василина ніразу її не відвідала. Як тільки Маргарита приїхала, Василина зустріла її на вулиці, та чи був тоді час на розмови, спогади? Маргарита поспішала до хворої, Василина була в товаристві якоїсь американки. Жаль, що тоді не зупинилась, що шкодувала трохи вільного часу для товаришки. І ще раз на концерті, в користь сиротинця, зустрілися в гурті незнайомих жінок, але й тоді встигли лише привітатись. Маргарита просила:

— Прийди до мене. Я сама. Може знайдеш хвилинку часу? Ти одружена? Ні? І не маєш часу? — не вірила.

Зараз треба відвідати товаришку. Мусить. Пошукала в книжці число телефону й задумалась: від чого почати? Як на те, в телефоні почула свіжий Маргаритин голос:

— Це ти, Маргарито? Тут Василина, твоя стара, аякже, колежанка, та ніщо не сталося, хотіла побачити тебе, тому й заговорила... ти тишишся? То добре, то я зараз до тебе приїду. Так, за пів години. Я знаю, я не заблуджу, не журися!

Маргарита тоді ще докоряла: ех, ви американці, віч-

но не маєте часу. Тепер Маргарита теж стала американкою і, певно, в неї того часу не забагато. Але чекає її, запрошує, привітна, ввічлива, як колись, як завжди. Василина ніколи така не була. Що ж, сирота тай годі. А Маргарита — пані, навіть на еміграцію приїхала такою панею, що куди там мільйонерам до неї! І гроші дає на сиротинець, бо їй жаль сиріток, і живе на півночі, в гарній хаті, серед саду. Перед хатою блискуче авто. Чи нове таке, чи так дбає про нього Маргарита? А може одружилася й не каже нічого...

Така хата як у всіх скитальців — вишивані подушки, килими з старого краю, глечики й тарілки... сама малює й носить випалювати. І сама господиня як дівчинка, ще якась молодша, як колись, волосся помальоване, струнка, мабуть, не їсть нічого...

— Ти знайома з тими панамі в редакції? Я так і думала... то ж не відмов мені, прошу, дорога моя, нехай видрукують і підпишуть тебе, добре? Це мені потрібне для моєї роботи, знаєш, в Америці без реклями нікуди не проб'єшся, а це мені рекляма... Але не кажи там, що це я тобі дала, не пасує якось про себе писати, але хто напише?

Маргарита не хотіла підписувати. Вона віднесе, просить щоб прийняли, але підписати? Вона ніколи такого не робила, хто їй повірить?

— Звичайно, ніхто не напише, от я, вбий мене, не знаю, що ти робиш, які школи покінчила, з чого живеш, — розсіяна, застелює скатертю стіл.

— Дякую, я вже пила і більше не можу, я на дієті.

— Та що там склянка чаю! Від води не прибудеш, а я спекла півфранцузькі... як вони мені вийшли, сама не знаю, що таке...

— Ох, і пів-англійських не їстиму і не проси!

Маргарита вже сіла біля товаришки і врешті згадала, про що хотіла говорити:

— Давно хотіла тебе запитати, Василюк, як живеш, як тобі жилося ще тоді, коли ти нас покинула й поїхала за море? скільки то вже часу... ти маєш чоловіка?

Василина не відповіла. Оце та непотрібна українська цікавість. Що їй до того? Чи вона питає Маргариту, з ким вона живе? Але Маргариту не треба питати.

— Моя доля тобі певно відома. Івана вбили поляки, а моя єдина донька... і вже сльози залили великі голубі очі і Маргарита нічого не могла й говорити. Чи Василюк було цікаво слухати про смерть чоловіка, доньки? І так багато часу згаляла. Василина вважала відповідним попрощатись і подякувати за прислугу.

— Ти, певно, маєш більше часу, як я. Відпрацювала своїх вісім годин і вільна. А в мене праця в Інституті. І ніколи не знаєш, коли ти вільна. Я тобі дякую, дорога моя, і не гнівайся...

— Чого б я гнівалась? — з жалем попрощала Василюка — Коли тобі спішно, то йди, я не хочу тобі заважати...

— То я пішла. Дякую тобі за все, може й я колись тобі в пригоді стану...

— Дякую тобі за добру волю. Раніше — то я просила б тебе, але тепер то я сама все зробила, стягнула доньку... вона вже приїхала...

— О, то тобі тепер веселіше жити, але чи діти будуть триматися тебе, не знаю. Не тут, не в Америці. Тут діти з батьками не звикли жити. На Різдво приїдуть, або на індику, привезуть гостинці і вийо до себе, а ви, старі, сидіть і не турбуйте нас...

— У нас зовсім інша ситуація. Моя Маруся житиме зі мною.

— Так, так, з тобою, та дай, Боже, не хочу крикати! Але так тут є. Ну „бай, бай”, моя дорога!

Вертаючись увечорі додому, Богуславець кинув оком на сусідський будинок. І помітив світло на горішньому поверсі. Це тепле помаранчеве світло так чомусь його схвилювало, що він зупинився і стояв хвилину на веранді. З городу плили пахощі м'яти, чорнобривців, матіолі та іншого пахучого зілля, що його тітка кожного року сіяла в своєму городі. Навіть прохід між її та сусідською хатою був суцільною стіною з мальв, троянд, азалій та жоржин і тепер він виглядав як декорація фантастичного фільму, в якому з'явиться мавка і кружлятиме в зачарованому танці. І він аж всміхнувся до своєї фантазії. Танцююча мавка серед тих глухих будинків, на цій притихлій землі, цього заснулого вечірнього міста, що, здається, вмирало кожного вечора, щоб ранком оживати гудком та торохтінням запалених моторів. Але світло в Кучерявих горіло, кидало ясну смугу на всю заснулу вулицю й бентежило молодого чоловіка. Тітка почула його кроки на ганку й вийшла назустріч.

— О, ти вже прийшов, а я тебе не очікувала раніше десятої...

Він відмовився від вечері і, скупавшись, вийшов на ганок. Тітка вийшла й собі. Їй трохи дивно було, що він не читає газети як звичайно, а відпочиває, й запитала:

— Ти завтра вільний?

— Та ні, працюю, але хочеться подихати запахом ваших квіток...

Це було їй по душі й вона присіла біля нього на лежанці. За будинком, що через вулицю, випиналися темні хмари, що їх далекі міські світла підмальовували червоним, й вони були фіолетові, а квіти, якими були всіяні геть усі палісадники, здавалися при місячному світлі неживими, наче вирізаними з паперу. Великі, без запаху, квіти прикрашували вулицю, як декорація прикрашує водевіль. Тітка мовчала, шануючи небожеву мовчанку, а, може, втому. Але їй хотілося багато новин

Йому розповісти й вона чекала нетерпляче, аж він почне сам розмову. Він не забарився.

— Що це так ясно в Кучерявих? Старий не працює? Тітка аж крикнула.

— Це Вікторія вернулась додому, це в її спальні горить світло. Слава Богу, стільки чекали на неї, і ось воно, дівчисько...

Якесь тепло огорнуло Богуславцеву душу від тітчиних слів і від того світла помаранчевого. Ніби й вулиця якось ожила, як оживали неясні надії з появою сусідської дівчини. Він усміхнувся, невідомо кому, на оте „дівчисько”, а тітка, що вже з ранку чекала з новинами, розповіла все, що чула від щасливої матері. Що донька, хоч непокірна, але сама завершила з полонини дороги й вийшла на правильний шлях...

— Ти, певно, думаєш, що вона вийшла заміж? Та ні, вона кинула того хлопця і була б дома давно, як-би не старий. Треба часом і свою впертість приховати, але старий упертий, як і донька. В Америці діти дуже незалежні. Вони самі хочуть керувати своїм життям, ледве наберуться сили. А Вікторія дуже незалежна і хай Бог боронить накинути їй свою волю! Що за характер у дівчини! Але й розум у неї теж. Недурна вона, хоч молода, зовсім недурна.

Тітчині слова лились теплим струмком на заміряну Богуславцеву голову, що злагіднював гіркоту буденних клопотів. Він навіть побіг би (звичайно, в думках) до сусідської хати, ген до тої кімнати, де горить помаранчеве світло, і потиснув би руку: з приїздом! „Велком гоум”, кароока україночко!...

А тітка вела своє:

— Не було в нас дітей, і я все думала, що клопотів менше... таки зовсім мало, але тепер думаю — ти не смійся з мене — що коли б у мене була така дівчина, я б усі її клопоти взяла на себе... — ти ж подумай лиш, яка щаслива тепер Кучерява! Лиш зазнавши горя, спізнаєш радість! У старого очі горять, як зорі. У нас з Трохимом ні горя, ні радости такої не було.

Тиха тітчина мова бриніла, як Богуславцеві власні думки. — Це немов я сам уголос міркував, — дивувався і простягнувшись до тітчиної руки, шанобливо її поцілував.

— Брешу, — гукнула тітка, — і в мене тепер є щастя, ти ж рідна дитина, жаль, що Трохим не дожив до твого приїзду. А так тебе чекав, так чекав!

Щирі слова близької сердечної особи змивали брудний осад клопітливих дум, як весняний дощик. Меркнув за тими словами образ товаришки праці, щирої по-радниці, до якої мудрих порад щораз більше прихилився. Та тепер, біля безкорисливої тітки, відчув, що спільних надіяних зацікавлень з Василюю не дуже багато й вона не віддає їм стільки серця, що він. До того останніми часами в Василюні було щораз менше часу, і він став підозрівати, що дорогий час, дарований товаришеві праці, вона присвячує комусь іншому, що в її житті з'явився мужчина, може коханий, може багатий жених?

І знову його очі прикипіли до гаряче жовтої плями Віктор'їної спальні. Він пригадав її очі, соромливу усмішку, коли його рука підносилась до капелюха, щоб її привітати. В цю хвилину світло погасло, а з відкритих дверей вітальні поплили звуки фортепіана.

— Це вона, — сказала тітка, — це не радіо. Люблю, як дівчата грають, але тут вони дуже скоро кидають навчання музики. Поки вчиться в школі, то ще грає, а стане великою, треба продавати інструмент, щоб не заваджав.

Зразу невправно, якби пробуючи здатність, якби розгріваючи пальці, вдарила кілька акордів і п'янка хвиля понеслася по тихій вулиці, оживляючи несподіваним пульсуванням мертво просторінь. Як в європейських містах, на тихих, без авт, вулицях, неслись музичні настрої, викликані часто одною хроматичною гамою, що повторялася і повторялася... може це були не пов'язані з собою мотиви, повторялися поодинокі „легата”, але в Богуславцевій душі лунали симфонії, коли

так можна сказати про ті хвили збуджених почувань, що сповнили і вулицю, і дві заслухані особи, як сильний п'яний напій. Тітка, схрестивши руки на колінах, закрила очі й не бачила небожевих очей, а вони прикипіли до темного вікна вітальні будинку — напроти.

**

Поет Млявий довідавшись, що Лесин чоловік найняв залю в масонському домі для доповіді Богуславця, різко запротестував.

— Хіба ми не можемо влаштувати вечір в жіночому об'єднанні? Жіноче товариство завжди радо приймало нас, культурних діячів, у своїй домівці... Ми не співаємо п'яних пісень, не розбиваємо собі лобів, не кричимо, не сваримось... наша дискусія, — додав з гіркою, — біля того, що не має над чим дискутувати...

Але Лесин чоловік вже з ніким не радився. Він почав проявляти якусь небувалу самостійність. Йому не потрібні були примітивні товариства, залі, які прикрашували сільські сцени з дешевими декораціями.

— Я не можу зрозуміти, як можна думати, промовляти, чи навіть дискутувати, коли тобі над головою звисають паперові ланцюги та штучні квіти, — він глибоко відчував своє вимушене перебування серед провінціалів, що не зуміли вискочити з сільських читалень, хоч переїхали половину світу і, як-не-як, покінчили високі школи...

— О, з тими студіями, дорогий пане товаришу, явне перебільшення!

Правда, йому було відомо про ту публіку з елегантного масонського клубу! Добра половина з неї латала освіту якимись завірненнями, підписами, а не правдивими дипломами та щирим знанням. В країні, де шанують людську енергію та бажання вчитись, легше потрапити в університет, як в Європі до гімназії. Лесин чоловік знав ціну тим докторатам, тим магістеріям тих голосних і принципових борців за культурний рівень гро-

мади, але мовчав. Може хтось знайдеться, що і його минуле візьме під сумнів, але влаштуовуючи вечір, на якому мав виступити Богуславець, він хотів показати щераз своїм друзям і недругам, що він не такий, як усі, що він з кращої глини. Але, як кожного разу, його прекрасні наміри все зуміли попсувати некультурні, дикі земляки. Так було і з вечором „про Південну Америку”. Можна було радіти — публіки було так багато, як на жодному іншому досі вечорі. Очевидно, її приманювала особа доповідача. Але тільки особа. Бо ж на вечорі приявні почули про бідне життя українців у Південній Америці й рівночасно про існування чотирьох газет в одному місті. Про десятки товариств і два театри, про школи, а головне про літературний клуб, в якому, замість чаювання відбувалась дискусія на високому рівні, і автор виходив з вечора з цікавими заввагами й порадами, прихильними критиками й охотою видавців видати твір. — Такі речі викликали неприємні порівняння. Це зовсім не було всмак публіці. Вона знала, що це відстала країна, де жінки не знають що таке капелюх, хлопці бігають в коротких штанцятах до п'ятнадцятого року життя, а люди там не їздять автами, бо їх не мають, але проходжуються вулицями. А тут чули, що ходять вулицями, читаючи газети або книжки, ходять на концерти під голим небом і на опери славних співаків з усього світу. Публіка слухала нерадо, хоч доповідь була цікава, Богуславець говорив добре, він, не можна заперечити, мав дар слова і всі свої твердження підпирав цифрами, статистикою.

Пан Котик з дружиною вперше був на вечорі клубу „невдоволених”. Він розшукав Бучука і стиснув йому руку, дякуючи за незвичайний вечір.

— Це ваша заслуга, що такі вечори відбуваються в нашому місті. Таж це була нам добра лекція, бо ми нічогоісінько не знаємо про наших земляків. Мушу ще подякувати „парагвайцеві” за цей прекрасний, як дружина висловилась, фільм!

— Це було розкішне кіно! — признала артистка

Старушенко, — звуковий фільм з уявними образами!
А доповідач!..

Але лиш цих двоє. І ще може декілька осіб мали такі задоволені обличчя. Самі ж члени клубу й їхні знайомі, всі ті вчені й невчені, за яких Бучук не дав би й цента, мовчали, їдко посміхаючись. А тоді, коли вже мали приявних частувати чаєм, над яким Богуславець ніби насміхався, мовляв, там не чаєм та солодкими пирогами, а сміливими думками, та приятельськими порадами, або гострими критичними заввагами частували, всі, наче змовившись, почали покидати залю.

Леся заломала руки:

— Що ж буде з „наполеонами”, які так завжди смакували публіці?

Млявого турбувала зачута фраза:

— Більше нас не натягнуть! Хай самі вислухують похвал для тих культурних бідолах, а нас, некультурних багатів, хай залишать в наших „карах та гавзах”!

— Обурливе! Це справа тих мальконтентів. Це устами Богуславця лаяв нас Лесин чоловік та бувший поет Млявий!

Млявий мусів порадитись з Бучуком, як завернути ображену публіку, але він сам зустрів голову клубу огірчений і сердитий.

— І треба було нам того парагвайця! Ви маєте фантазію!

— Я? — Млявий аж занімів.

— А хто ж, як не ви? А тепер мене лають за Богуславцеву нахабність. Нахаба! Просвітянин! Як він смів стягати нас до „рідних просвіт”! Нас, інтелігенцію з американськими університетами! Ох, та я йому...

Млявий не те хотів сказати. Йому доповідь подобалась і навіть порівняння, яке зробили слухачі, не були некорисні нашому місту. Треба було уважно, без зайвої істерики, слухати...

— Я істерик, що? Ви хочете нашу спільну невдачу звалити на мене? Всі на мене, всі проти мене. Тоді знай-

те — я зрікаюсь секретарства. Прошу, маєте нового кандидата, можете далі працювати з ним! З парагвайцем!

Така притишена розмова велася в кутику кармазинової залі, посеред дзеркал і оксамитових меблів, на яких сиділи старші пані, глухуваті панове й та частина публіки, яка вважала вечір в клубі вдалим і цікавим. Пані Котик запрошувала до себе Богуславця, а лікарка психічних хворіб, пані Ляриса дуже бажала довідатись від нього про стан фізичного здоров'я наших земляків, бо готувала якусь працю. Вона як звичайно не мала часу, але для нього охоче посвятить вільну хвилину, коли б він захотів її відвідати. Розігрітий зацікавленням, яке викликала доповідь, він з приємністю відмітив велику кількість студентів свого університету, а між ними й молоду сусідку, Вікторію. Вона не спускала з нього очей, але коли він хотів підійти до неї, вона пурхнула як пташка.

В такому гарному настрою зустрів подратований голос Лесиного чоловіка і досить грубі слова, якими той не побоявся обкидати доповідача.

— Ах, що ви нам нарobili! Як ви могли так ображувати людей! То ж заслужені громадяни й живуть усталеним від літ порядком, а ви з своїми степовими звичаями, з своїми „хоч бідно так гідно”, ... хто таке бачив? Ваша доповідь була суцільною апологією недостатків, матеріальної бід, якій ви співали гимни!

Коли ж Богуславець спокійно відповів, що він не співав гимнів, а подавав просто факти, Бучук перебив криком:

— Ви образили всю нашу публіку! І вона сюди більше й носа не покаже! Що вам шкодить, що дами приходять в мінках, а панове люблять дорогі коньяки? Чи вічно маємо жити в злиднях? Ох, яка заскорузлість!

— Наскільки пригадую, то публіка в мінках, запита коньяками, некультурна мавп'яча товпа — це ваші слова, пане Бучук, моїх критичних слів ніхто не чув, бо їх не було. Якщо ви уважно слухали, то я навіть протиставився вашим зневажливим епітетам. Я шаную дам

у мінкових хутрах й нічого не маю проти панів, які люблять добру горілку.

Як скипів так зараз зм'як Лесин чоловік. Очевидно він не міг Богуславцеві нічого закинути. Нічим було крити, але спричинник такої нечуваної реакції публіки, не був уже таким невинним. Хіба він мусів вірити Бучукові, коли той виливав помії на „нашу публіку”? Хіба він мусів протиставити їй культурних дикунів? А з другого боку вечір був успішний. Стільки людей! Вони не вмщалися в залі, вистоювали в передпокою, їм не було де сидіти, але вони були. Спричинник стояв розгублений, може й не уявляв, що цю публіку ніколи нічим неможливо було стягнути. А він стягнув. Може й добре, що показав інший світ тим зарозумілим грошоробам, може... — і Бучук кинувся загладжувати свої гострі слова. Повернувся до Богуславця, але той поспішно вийшов. Що ж не буду гнатися за ним, ще подумає, що він бознащо! І Бучук повернувся на залю. Млявий збирав папери в свою течку й збирався теж виходити. Бучук подав йому руку.

— Нам пора до дому. Стільки того всього! І добра і лиха...

Але Млявий мовчав. Він витирив чоло і не дивився на секретаря. Бучук оглянувся за дружиною. Вона з іншими панями клопоталася біля каси. Її обличчя було, як звичайно, спокійне, вона перерахувала гроші, занотувала видатки, упорядкувала касу, діловита, спокійна Леся. Це вона так виручала його, голову, касира і навіть тих „мальованих” членів управи, сама не будучи нічим більше, як дружиною секретаря. Але він не вспів підійти до неї, як вона десь зникла і він не міг її відшукати. Неможливо, щоб вона не зачекала на нього. Вибіг на вулицю і заспокоївся, їхнє авто стояло біля виходу.

Останніми часами Леся не приймала участі в тих вечорах клубу, що відбувалися в масонському домі. Журфікси, що колись були за свято серед важких днів, не цікавили її і вона не ходила туди. „Наполеони” чоловік

заносив туди сам, і вони вже там їх з'їдали, попиваючи чаєм. Сьогодні не було чаю. Леся зробила вийняток. Але куди вона ділася?

Леся знайшла якусь невідому досі радість у частому відвідуванні давньої подруги. Милувалась з її дитини, з щирих розмов, зовсім неподібних до тих, що їх вели товариші чоловіка в її таки домі. Хоч Маруся Весела зазнала багато горя, її обличчя розквітло якоюсь осяйною радістю і вона на очах не старіла, а молодніла. Про Лесю цього не скажеш.

— Ти змарніла мені, Лесику! — привітала її Маруся, — працюєш, втомлюєшся?

— Ні, ні, я не втомлюся, я звикла і праця не важка, хіба те, що пізно додому вертаюсь і... — не доказала, але вона тільки тепер усвідомила, що приїжджаючи до хати з роботи, не чекала нічого, і теж її ніхто не чекав. Вечеря, газети, а в середу, як закон, їздила по крамницях і, треба чи не треба, купувала вибагливі одяги, милуючись стрункою постаттю та вродливим обличчям жінки ославленого Бальзаком віку. І все. Та щоб не думати про те, чого немає, звернула розмову на Марусине життя.

— А ти, громадяночко, не хотіла б працювати?

Маруся зідхнула.

— Я, певно, теж візьмуся до роботи, але поки що мама не пускає. Хто доглядатиме Оксанку? Тут зовсім інші звичаї. Мати з дитиною, а баба працює. Хіба ти переконаєш маму, що ми повинні помінятися ролями.

— Мамі ще не хочеться бабувати, — засміялася Леся, — вона ще молода.

Маргарита, що саме повернулася з міста, принесла величезну коробку — Нова лялька.

— Мамо! Ти неможлива! Це п'ятнадцята лялька! — пояснила Лесі. — Навіщо ти купуєш і купуєш, щоб Оксана дерла й нищила?

— Та цієї ляльки мала не викине. Гляньте дівчата, лялька, як дитина, і ходить і очка закриває і плаче... це щось незвичайне! Які чудесні забавки тут виробляють, здається, я й сама гралась би, а що вже... Маруся ніколи не мала... бідна моя Маруся...

— Все плаче наді мною моя мама! Та хіба я бідна? Я не бідна, я щаслива!

Тоді Маргарита теж усміхнулася щасливо, а Леся відвернула голову. Вона не була щаслива, напевно ні! Їй так багато не доставало до щастя! Але Маргариті не до ляльки. Вона стільки новин принесла з фабрики! А треба знати, що фабрика, де працює так багато наших жінок, це інформаційна агенція, б'юро розвідки, джерело новин, для якого працюють усі добровільно і з охотою. Фабрика купальних костюмів затруднювала жінок з різних середовищ, але найбільше дружин учителів, правників, журналістів та інших освічених професій, тимто й не пристосованих до обставин життя індустріальної країни. Шиючи під безнастанний гул Меромашин, усі вони мріяли дорівняти щасливішим жінкам лікарів, які здобули собі не лише краще соціальне становище, а й задовільне матеріяльне забезпечення, і гірко їм завидували. З особливою гіркотою згадувала дружина колишнього судді своїх шкільних товаришок, — багатих докторових, і вигадувала про них різні історії. І тим осолоджувала собі й своїм подругам життя. Цього разу одначе Маргарита принесла зовсім нову вістку. Та сама дружина судді розповіла їм цікаву історію про приїжджого з України обмінного інженера, в якого закохалася відома співачка Зоя Гук. Вона так зацікавилася тим інженером, так довго ходила його слідами, аж вислідила, що він заходить до старої емігрантки, колишньої Маргаритинової шкільної товаришки, Василини Корній. Мало того, вона рознюхала, що в Василини Корній зустрічаються з тим інженером різні люди, поет Млявий заходить туди і навіть Леся певно про це не знає, — Лесин чоловік.

Леся прийняла вістку про це з якимсь болючим по-

чуттям. Вона не ображалася, що її туди не брав чоловік, він робив, що йому хотілося і Леся ніколи йому не перечила. Він їздив кожної п'ятниці до клубу на засідання, де можна було наговоритись, виїжджав в інші міста, засновував із своїми приятелями якісь нові товариства, виступав на вечорах. Про всі ті поїздки, успішні чи не успішні, він сам розповідав Лесі, коли їй було цікаво і в неї був час та настрій. Але ця таємнича Василина, про яку навіть у неї дома стали говорити з великим оживленням, їй не подобалась. Вона не була заздрісна, але якийсь неспокій, передчуття чогось несподіваного завжди появлялось в неї після згадки про „знамениту стару емігрантку"... Чому — цього не могла збагнути.

Маруся не слухала маминих новин, вона була дуже зайнята підвечірком, розставляла на столі чарки, приносила смачні пундики, раділа якимись новим сиром, що його знайшла в крамниці імпортованих продуктів. Аж впало прізвище вимінного інженера.

— Інженер Гончаренко...?

Маруся підвела очі з німим питанням, якби звук цього імени розбудив якісь болючі спогади. Маргариту не треба було захочувати.

— Вони всі подуріли з тим Гончаренком. Здоровенний дядько... має бути дуже цікавий — інтелігентний, веселий і дотепний. Любить випити, але ніколи не буває п'яний...

— Ага! Ваш опис зовсім відповідає тому панові, що якимось і нас був відвідав з тією Зоєю. Так, так, Зоя привела його до нас, а потому ми йому показували місто. Казав, що в нього дружина п'яністка, троє дітей... вона готується до концертів, і не працює, а він дуже любить музику... називається Лена.

Маргарита зраділа.

— Оце він. Про нього і в нас говорять, що він тут щось студіює, а насправді дуже багато часу витрачає на відвідини, зустрічі, знайомства, принагідні гостини в наших таки людей, а не серед американських інжене-

рів... Думаю, що він вивчає наше балакунство, а не ту свою теплотехніку...

При останніх словах, які Маргарита вимовила з особливим акцентом, Маруся схилилася на стіл, бо їй здавалося, що вона впаде. При тому, обпершись, вилила сметанку із збаночка. Леся з Маргаритою такі були зайняті цікавою розмовою, що не звернули уваги на Марусю, і вона поспішила в кухню. Кільи по деякому часі вернулася до них, Маргарита вже й забула про що говорила і пила каву. Леся з Марусею мовчали, сповнені незрозумілого неспокою, і обидві, не порозумівшись між собою, завидували погідного і щасливого настрою пані Маргарити, яка, відпочиваючи після праці, вміла оцінити добробут і спокійне вільне життя в Америці. Вона подивляла зарожевіле обличчя своєї віднайденної доньки, радісно слідкувала за її подругою та потішала себе свідомістю, що в її домі весело щебече маленьке дівчатко, подібне, — це всі кажуть, — веселою вдачею та второпністю до баби! І її почуття щасливості не порушила забута вже тепер Василина на фраза, що діти забудуть її, покинуть... От тобі Василина. Та образ тієї дивної, наче з іншої планети, жінки розвіявся в димі цигарки.

— І ще тобі скажу, Лесю, щоб не забути, — пригадала Лесині застереження — я не знаю його, чула лише від наших пань, отой Богуславець, що появився в нашому місті, — з ним я хотіла б познайомитись. Про нього говорять, що він незвичайний чоловік! Ти не смійся! Він може бути моїм сином...

— ... або зятем... — додала весело Леся, глянувши на здивоване й сумне обличчя подруги, що виключало такі натяки.

— А чому ж би ні?

**

Ледве встигали Богуславцеві ноги за ясними думками. Йому хотілося вже бути дома, розповісти тітці про свою сьогоднішню вдачу і про професора Ромаша.

Може тітка чула про нього, може знала? Він народився в Нью-Йорку, де жили його батьки й батьки батьків. Цей справжній козарлюга приїжджав до його університету кожної п'ятниці на лекцію, що її слухав Богуславець, як останній кредит до магістерського іспиту. Немолодий уже, мабуть, два роки до пенсії, але повний снаги, бігає як хлопець і завжди перекинеться з кожним двома-трьома словами. Він, як показалося, Богуславцевий земляк, розмовляє з ним українською мовою. Він зацікавився тим будинком, що його хочуть купити... він ніколи не каже ані скитальці, ані емігранти, тільки „ваші хлопці”... І не почуває себе емігрантом. Він американець, а чому не говорить англійською мовою, коли розмовляє з ним? Бо знає рідну мову своїх батьків, дідів, прадідів. Слово „прадід” вимовляє з якимсь особливим виразом. Йому приємно, що мама пам'ятає того прадіда і завжди розповідала про нього. А прадід приїхав до Америки й поселився в степах Кензасу, де сів пшеницю й виховував свій рід, як виховували в далекій, незабутній батьківщині його предки над Ворсклом. Діти народились вже американцями, але свої мови не забували і все розпитували батьків про країну, яку покинули, але не викинули з своєї душі. Вони відчували любов до тієї незнаної країни, яка переливалася в захопленій мові, в урочистих молитвах чи веселих святкуваннях старовинних свят. Професор Ромаш народився в Нью-Йорку. Його батько, єдиний з восьми дідових синів, покинув оселю Полтаву й подався на схід. А він сам прибув до Нью-Йорку і його прикувало до себе величезне місто невидними ланцюгами. Він довго не повертався в рідну Полтаву, аж молодший брат сповістив про батькову хворобу та його волю побачити перед смертю весь свій рід.

Професор Ромаш переказує батькове оповідання з особливим піднесенням та гордістю. Дідові було за п'ятдесят, коли він, зазнавши багато невдач, став врешті на ноги. Мав невелику робітню скрипок на Брукліні. Там тоді наших людей ще не було, самі італійці. Це

„Броколіно” було повне запаху моря, риби, гострих сирів, лунало співами під бренькіт гітар. Майстер Ромаш вийняткову гарною роботою швидко з’єднав собі прихильність цілого міста, а там прийшла й слава. КоМУ тільки він не направляв того інструменту! Сам Фріц Крайслер грав на його скрипці свої твори, що їх тоді виконували на концертах, як чудом знайдені шедеври невідомих барокових майстрів. Грав і тоді, перед смертю, даремне чекаючи нагоди признатись, що ці неперевершені твори — його власні! Ромаш один слухав їх у своїй робітні, де на стіні висіла дідова бандура. Ромашеві одному можна було звіритись, козак умів тримати таємницю. І нагло треба було відвідати діда. Майстер Ромаш мав трьох синів, він мусів взяти на прощання дідове з родом всю родину-дружину й трьох синів, хоч найменшому не було ще й пів року. Подорож тривала пару тижнів, Вони перетинали безмежний континент, старший брат професора в дорозі застудився й помер, а решта добилася до діда й попрощавшись, опинилася серед рідних. Важко було батькові опертися спокусі залишитись там серед своїх, що, опинившись так далеко від України, розмовляли своєю мовою і жили думками про далекий, але рідний світ. Він рішив повернутися туди, де спочили кості незабутнього голови роду, де жили близькі й дальші рідні, де жили його ровесники, шукаючи собі жінок між своїми. І як не плакала мама, що була не з їхнього роду, а з карпатських гуцулів, як не просила батька не покидати засидженого місця в Брукліні з веселими вулицями, батько залишився таки в степах. Їх так полюбили його предки й освятили їх своєю працею, що вважали їх своєю землею, землею далекої України. Так казав прадід, так казали діди і так велів прадідний закон. Повернувшись сам у Бруклін, дід склав усе своє добро, продав хату й пустився в невідоме, але привабливе нове життя. Батько професора Ромаша вже не був тим замурзаним хлопчиськом, що вудив рибу в заливі з італійськими пацанами, що ходив в монашу школу, де навчали іншої молитви, як та, що

її проказувала мама кожного ранку і кожного вечора, і якого за гарний голос нагороджували книжечками. За декілька тижнів він став степовиком. Як же ж там гарно й просторо! Який широкий світ після вузьких вуличок Броколіно! Скільки сонця, простору, співу пташок і безмежних пшеничних ланів! Але дідові нічого робити, хоч руки золоті. Це так зразу. Безмежні поля, що їх залишив дідові прадід, мали прогледувати його синів, онуків. Професор Ромаш пам'ятає себе там на хуторі, на тій фабриці білого хліба, засмалений на вітрі та сонці в широкому капелюсі, на прекрасному коні. Коли настав такий час, що треба було йти до школи, дід згадав схід.

— Америка, це Нью-Йорк, — сказав онукові, — коли тобі хочеться життя і слави, їдь туди. І пам'ятай, що Полтава пригорне тебе в кожну хвилину, тебе і твоїх дітей.

— От і я сиджу тепер на двох стільцях, трохи в Нью-Йорку — трохи в Полтаві. А оце до нашого університету приїхали професори з правдивої Полтави. Я казав своїм дітям, що другої Полтави немає над нашу... — засміявся, — а тут виходить, що помилився. Цікаво було б подивитись на ту справжню... хоч тепер ще не час на те. Може колись, колись обов'язково туди поїду. Ось вам, Богуславче, Галочка, гляньте справжня полтавчанка! — кинув оком на дівчину, що бігла коридором, — наче б тільки приїхала з наших країв!

— Ота? — повернув голову Богуславець за Вікторією.

Це була вражаюча краса, тип Джоконди, яку лише в наслідок апокаліптичних подій в її країні відсунули в тінь з-перед очей майстрів, що в нетлінному матеріалі мусіли б увіковічнити на славу вікам. На її обличчя впала тінь тих неспокійних рухів, що промережали її країну, рух рас, культур, вічного стирання граней, аж вишліфувалась красуня Степової Еллади, ще не зовсім відома в західньому світі. Вона не була лише гарна дівчина, але задивлена широко відкритими очима в життя

людина, що не хотіла плисти звиклим руслем цього міста. Зараз вона набралася підсвідомої гордості, певности правильних поступків, бо знайомство з Богуславцем, вона передчувала, обіщувало, що щось то в її житті знайде особливе. Покищо вона розглядала його як заклопотаного своїми справами професора, не більше. Якось він нехотячи скинув з стола книжку, вона повним гідности рухом кинулась її піднести.

— Цього забагато! Не робіть з мене старого, якому треба подавати палицю, бо він не має сил! — він аж крикнув від несподіванки. Вікторії не було зовсім зрозуміле обурення і вона байдуже відповіла:

— Я не вважаю вас старим, пане професоре, якби мені впала книжка, то ви її теж підняли б.

— Я так, але ви — жінка.

— Не розумію, що тут погане, мене так виховали. Коли вас це дивує...

Він вважав відповідним змінити тему і запитав, чи не міг би її після лекції відвести додому, в нього вільний вечір. Адже вони живуть поруч. Вікторія зніяковіла. Вона мала бажання порадитись його в чомусь, вона навіть хотіла цього, але не чекала, що її бажання сповниться так скоро. Спортове авто стояло на шкільній площі, вони сіли й рушили. Дорога додому дуже коротенька. Богуславець запитав, чи не має вона охоти проїхатись трохи на північ, бо ще не пізно. Вікторія прийняла запрошення тимбільше, що в його ясных очах було стільки якогось радісного світла. Очевидно в нього трохи роботи, очевидно тітка, яка, як Вікторії було відомо, чекала нетерпеливо його приїзду на вечерю. Вікторія бачила, що приемність побути ще трохи в авті обидвом на розмові була обопільна. Він їхав перед себе, слухаючи її слів і зиркаючи на профіль в рамках важкого й твердого як в індіян, волосся. І можливо, що тільки так собі, а може від незвіданої, нової радості почав наспівувати якусь еспанську пісню, що його, як казав, переслідувала цілий день. Пісня зацікавила Вікторію.

— Це пісня гварані — музикального індіанського племені. Хлопець одягається в полотняні капці, пояс та хустку на шию, бо вибирається на танці з своєю „гвайною” — дівчиною і підспівує собі „тангадіто”...

— Ви гарно співаєте. Моя мама співає в хорі, я також люблю співати, але нема де, — сказала тихим, байдужим голосом.

— А там, де мама співає?

— Там нецікаво.

— Розумію.

Вони вже давно минули свій район, минули місто й гарне, все в лісі, передмістя. Вікторія знала своє місто й околиці, і раптом щось стиснуло їй за серце. Вона їхала тією вулицею, де жив Рей. Повернулася до Богуславця, якби шукала в нього порятунку перед почуттям жалю чи провини. І від його енергійного обличчя із зрослими на переднісці бровами зійшов на неї спокій. Його ніяк не можна було порівняти з „незаписаною книгою” Реевого обличчя, на якому важко було вгадати — гарний він і розумний, а чи дурний і поганий. Рей був звичайний, такий як тисячі, якийсь серійний, а цей був інший! Зовсім, зовсім інший!

Богуславець мовчав, але неможливо було мовчати. Чого ж тоді запросив проїхатись?

— Мені було б приємно, якби я міг вам у чомусь допомогти в університеті. Але ви виглядаєте на таку, що їй непотрібні ніякі поради. Ви напевно знаєте, що вам треба робити.

— Ви відгадуєте мої думки, але не... до кінця. Я хотіла вас порадитись, але не знала, чи ви захочете комусь давати поради, ви такий зайнятий...

— Я говорю щиро...

Заохочена його словами, звірилась йому із своїх плянів, чи, може, мрій, які можливо здійсняться колись, а може й ні. Вони їхали в сутінках теплого вечора, в якому перемішались подихи квітучих дерев, спаленої

бензини, дрібних неприємностей і радісних постанов, на які складалося їхнє молоде життя.

Щоб не втратити року, Вікторія записалася на вечірні гімназійні курси і, маючи надію закінчити їх упродовж року, взяла кілька предметів в університеті. Всі її ровесниці вчилися, чому б вона не мала цього робити. Деякі дівчата мали бажання дійти до магістра, а чи зробить з них хто докторат, не знати...

— З твоїми очима то якраз в університет! — просто ввічі глузувала пані Підпольська. Власне їй, цій старій злословиці, хотіла зробити наперекір. А може ожили в душі старі мрії, коли їй хотілося таких речей, яких ніхто не робив, відвідувати землі, яких не топтала людська нога? Вона знала, що цього не можна починати без освіти, тому й вирішила покінчити з неуцтвом. Це головне. Золота китиця, що звисає над вухом, коли в тозі прийматиме з рук декана диплом — ось що потрібне було Вікторії. Ще ні тато, ні мама не знали, які пляни родилися в чепурній голівці. Йому першому вона виявила свої ідеї.

Пані Кучерява відшивала з жіночої газетки взір, бо це був той, що його мала колись на рукаві. Вікторія ввійшла в хату, зупинилась за маминими плечима й крила їй руками очі.

— Маленька! Гратись захотіла! Та ти ще маленька... — і злякалася, що порушила питання незакінченої школи. Але Вікторія зрозуміла мамин натяк і зовсім по-важно відповіла:

— Власне, я тобі хочу показати, що я за пів року матиму закінчену школу, а на осінь матимеш у хаті студентку.

Пані Кучерява пустила з рук вишивання й запитливо глянула на дочку. Вікторія витягнула з торбинки папір і підсунула мамі під окуляри.

— Не віриш? Читай! Бачиш, студіюватиму історію, археологію, робитиму розкопи, їздитиму по піскових пустелях, що засипали давні культури, ти розумієш?

А коли й не розумієш, то мені повіриш, правда? Я ж обіцяла не робити більше помилок. В експедицію, коли мене вишлють, я візьму тебе з собою, хочеш? Ти любиш подорожі, нові світи, відкривання нових речей...

— А з татом як будемо? — трепетно перепитала Кучерява, повіривши вмить доньці, та відчуваючи, що не в силах опертися ніякому її бажанню. — Лише тато...

— Тата також візьмемо з собою, скажемо йому, що їдемо в такі краї, де навіки позбудеться свого ревматизму... Що це для його здоров'я.

Обидві були задоволені, нібито все вже так буде, як каже Вікторія. І почали собі прясти мережі мрій. Правду сказати, для пані Кучерявої місто, де вони жили, було не місто, а тюрма. Її не радували крамниці, де могла купити все, чого бажала, не тішили її проповіді в чужій мові, ні проби церковного хору, що з кожним роком ставав старшим та хрипливішим, бо молодих важко було туди притягнути. Старіла й та жіноча організація, до якої таки вдалося Підпольській затягнути Кучеряву, і сама гарна пані, що її всадила колись до цигаровні, стала якась нервова й не така вже привітна, як колись. Навіть сплетні, що їх під час обідньої перерви приносили деякі невтомні жінки, ставали нецікаві, проношені...

Нові обрії, що їх кинула, як визов життю, донька, заяснили десь за понурим сонним містом, як блискавка, як виклик!

Вікторія кинулася до навчання. Вона вміла вчитись, вміла вся віддатись праці. В цій метушні загубилися всі знайомі обличчя, що наводили спогади. Навіть той молодий професор, що живе напроти, не існував аж до часу, коли Вікторія здала всі іспити на „а” і витримала вступний іспит в університет. В будинку, де пройшла перша лекція вимріяних студій, вона пригадала професора. Він ішов коридором і Вікторія трохи здавленим голосом кинула йому перша „телов”. З тієї хвилини вони перекидалися інколи кількома словами,

але не часто, бо йому було спішно на лекцію, і вона теж не могла ловити гав. Одного вечора в бібліотеці підійшла до нього, щоб порадитись у справі вибору нового предмету. Вона вирішила взяти російську мову, гадаючи вбити двох зайців: вивчати модну мову і, головне, не тратити забагато часу на неї, бо ж нібито вона подібна до української. Після наради вони зразу її відкинули.

— Немає потреби робити з навчання російської мови якоїсь модної пошести! Наша молодь аж надто талановита, щоб вивчати мову проминального значення. Це мова кон'юнктури, а кон'юнктура міняється, як жіноча мода. Коли вам хочеться працювати перекладачем, то ви можете це робити вже тепер, з успіхом, присвятивши половину часу на навчання. Американську молодь треба вчити чогось кориснішого.

Вікторія слухала з похиленою головою. Вона слухала й слів, які запам'ятала, щоб пізніше повторити мамі як свої.

— Ви згадали про історію. Студійте історію і передавайте її американським студентам як слід це робити дочці поневоленого народу, якого історію фальшують вороги для своїх злочинних потреб. О, скільки завдань перед учителем історії в вільному світі!

Він забуває, що має перед собою дівчину, ту саму, про яку думав темними вечорами, а не одного з тих премудрих опонентів, що звали себе демократами і з лінівства закривали очі на суттєві справи українського емігранта, що опонували для самого опонування, або з жалю, що протилежні погляди розумніші та чесніші, ніж їхні.

Він не звернув уваги на те, що вони об'їжджали вдесьте ті самі квартали, що темнота довкола них густішала й дівчина мусіла б уже давно бути дома. Тітка, пригріта вечеря й власна праця відійшли геть, на останній плян.

І Вікторія не помічала, що прогулянка з ввічливим професором протягнулась поза намірений час, але мов-

чала, слухаючи його слів, що утривалиювалися в її свідомості незбитим слідом. Вона знала, що вчиться не для себе самої. Це іноді тато каже, що це люксус для українця — перебувати на чужині і нічого не робити для своєї поневоленої країни. І що ті люди, близькі нам кровно (тато їх називає „нашими братами“) караються в нелюдській неволі і чекають нашої допомоги, нашої уваги до тих справ, заборонених там. Ми на волі, а вони...

Коли він замовк, приглядаючись до якогось авта, що заступило їм дорогу, Вікторія зважилась:

— Ще ніхто мені таких речей не говорив. Може це була моя вина, що не любила слухати „доповідей“. Але так, як ви ці справи представляєте, досі не робив ніхто. Я вже все знаю. Ви мені все роз'яснили, так багато навчили мене, пане професоре... — і вона підвела свої очі на нього. Було темно і вона могла тільки дивитись на половину його обличчя, але вона вгадала, що його очі були такі, як їй хотілось. Був такий кіноартист, вона забула прізвище, мав такі очі, що всі вважали їх найкращими в світі! Але куди було артистові до очей її професора!

— Я повертаю на нашу вулицю. Мама певно буде сердитись на вас!

Не сердилась зовсім на доньку пані Кучерява, коли Вікторія слово за словом переповіла всю розмову з професором.

— Чи бодай подякувала за поради і таку лекцію?

І Вікторія вже наступного тижня запросилася сама до авта, щоб „разом вернутись“ і знову у Богуславця знайшлося багато часу на пізні прогулянки за місто. Не змовляючись, чекали вільних вечорів й тих вечорів ставало все більше.

Тож тоді, коли Богуславця запросили до пана Якимовича на іменини, Вікторія і він знову знайшли вільне пополудне й поїхали просто з школи в кіно. Вікторії давно хотілося показати улюбленого актора Ричарда

Бартона у п'есі Албі „Хто боїться Вірджинії Вулф”. Вибір програми був відповіддю на Богуславцеві сумніви, чи варті чогось сучасні фільми. Ах! Який я був дурень! Богуславець признався Вікторії, що чекав цього дня ще на зорі свого приїзду до цього міста, коли попавши до її дому, вів безмовну розмову з її портретом.

— Вже тоді я відчув, що моє кохання до таємничої дівчини з задуманими очима, мене ніколи не покине. Я не позбудуся його навіть тоді, коли б ти на нього не відповіла. Якби я зрадив його — я зрадив би себе.

— Ліза кричала: Джордж! Джордж! — і пила віски з ледом.

Вікторія стиснула його руку. Чи їй мало було того, що вони сидять так близько одне біля одного, що його рука лягла так ніжно на її плече, що його голос такий серйозний звичайно там в школі, налитий схвильованою ніжністю. І що цей голос відлунує в душі? Це ж він, „професор, що живе напроти”, живе в її душі, в її думках, в бажаннях повсякчасно, кожної хвилини, живе в ній!

— Це щастя? — вийшло занадто голосно і він почув. Задумався. Може й щастя.

— Я щасливий, а коли ти, моя люба, бажаєш того щастя, то воно прийшло, воно є. Воно буде з нами до останнього нашого подиху...

Не слід думати нічого поганого про двоє молодих людей, що не зважаючи на повну залу людей, так жадібно припали до себе, так гаряче обнімаються, якби були самі не в холодженій залі модерного кіна, а в затишному гаю, на березі прохолодної річки. Ніхто й так не дивиться, увага публіки звернена до того американського професора, що нудьгує з своєю жінкою в малому містечку, до їхнього життя сповненого пустки і розпачі. Комусь цікаво, чи можна дати перевагу грі Бартона, чи Єлисавети Тейлор в її найкращій ролі. В темній залі не видно, як палко цілується молода пара — чорнява дів-

чина і хтось в ясному вбранню, такому ясному, що здається фосфоризованому.

І ще світилися білими світлами вказівки на великому годиннику, що висів проти них на дверях.

— Мусимо йти. Ти спізнився.

Вони встали й, залишивши подружню пару з екрану в не зовсім ясній ситуації, не зрозумівши добре, що властиво є з їхньою дитиною, стали пропихатись до виходу. Не дивлячись на те, що осінній день близився до ночі, вулиця пащла від розпечених будинків й по ній ліниво снувалися чорні мешканці міста.

— Ти не мусиш передягатись. В цьому ясному одягу виглядаєш якимсь... таким... ясным... добрим...

Точно в восьмій годині, відвізши дівчину додому, станув на порозі модерного будинку, якого фантастичну архітектуру доповняли численні дороги авта, розміщені здовж хідника. З цього Богуславцеві було ясно, що він не перший явився на візиту до мільйонера. Крізь двері відкриті в сад, сяяла великими світлами заля з довгим столом по середині, за столом сиділи, живо розмовляючи, панове. Перед ними в граційних шерегах струнчилися пляшки, а біле тло стола вкривали мов квіти кольорові плями закусок. Богуславцевий ясний одяг викликав здивований відрuch і дехто почав шептатись з сусідами на вухо. Господар привів до столу прибулого і просив сісти побіч себе, по самій середині, втягаючи з гумором у ситуацію, де одні вже встали або випити на „брудершафт” або посваритись. На знак, що це було так, приявні піднесли наповнені чарки й хотіли негайно випити за останнього запрошеного, але господар просив Богуславця випити за здоров'я гостей.

Богуславець піднявся і, наче б на його слова тільки й чекали зібрані, та наче б він сам сповняв невиявлене бажання всіх приявних, підніс чарку за здоров'я ініціатора і виконавця незвичайного подвигу, спричинника купна будинку. Таким чином традиційні іменини стали історичним днем. Господар тільки зараз об'явив

підписання контракту. Струнка лінія пляшок та елегантна в темному публіка закружляла арабесками, всі пили й дзвеніло тонке скло й бриніли голосні, підвищені голоси й довго не заспокоювались гості добродійного іменинника. Коли минула хвилинка вдячності, згадали спричинника нового життя, нової згоди в громаді, когось, хто сидів якби на покутті і явився якимось навіть чи не першою особою, „замішаною в ті справи”. До Богуславця доходив гул піднесених голосів, до нього тягнулися чарки, за нього чіплялися очі, повні щирого подиву.

— Ви наш провідник! Не було б вас... вип'ємо за ваші... ви наш прапор...

Перед Богуславцем лежали на продовгуватих полумисках рожеві як живі, круглободі риби, посипані червоним перцем. Вони побігли по столі й вимережувалися кривавою доріжкою, якби значили слід на незайманому морському березі.

— А бачите, який прекрасний настрій? — Бучук на своєму місці зліва гортав якісь папірці й просив дозволу прочитати коротеньке слово, що стосується шановного ювілята, господаря цілої громади і дорогого гостя з далекого півдня...

— Я хочу підкреслити, що цю ювілейну гостину ми присвятили саме тому, тому...

Але його закричали, заплескали в долоні і не дали читати.

— Ви краще скажіть коротко, що ви хотіли написати, на панегірики шкода часу!

— Та дайте людині слово! людина — це все!

— Нікому слова! Випиймо по чарці!

Млявий пожалів товариша, хотів за нього заступитись, але абсолютний диктатор в православній громаді, колишній тенор царської опери Трохим Овсієвич Заздрість відкректувався і махав руками як крилами над столом, чекаючи сприятливого моменту для себе. Але момент не приходив і він почав з фортіссімо серед

крику, не чуючи власних слів, і таки втишив товариство.

— Я, признатись, уперше в домі шановного ювілянта та серед панів, яких досі не мав приємности знати. Але бачу, що ви всі, хоч і католики, зовсім пристойно випиваєте, а на столах ті самі рідні українські пундики, пиріжечки і та сама щира рідна мова. Панове, мені здається, що я між братами одnodумцями, самими щирими...

— А це ще покажеться, — кинув Бучук, сягаючи до полумиска.

— Коли покажеться? — скипів Заздрість, хіба ви щось покажете.

— Він вже показав у своєму клубі невдоволених...

— Не чіпайте Бучука, а то зі мною матимете справу... треба шанувати молодшу генерацію! Ми стоїмо обличчям до молоді... ви не доцінюєте молоді, панове...

— О, та не робіть мене молодиком. Ще скажете — підростаючий, початківець! — Бучук засміявся сипучим смішком.

Пан Котик похилив голову, не чуючи ні слова в тому гаморі, і сів на своє місце біля господаря. Господар з переляком глянув на нього, але побачивши погідний усміх на його обличчі, заспокоївся. Подзвонивши ложечкою об склянку, просив хвилинку уваги.

— Ще перед борщем, перед соборним борщем, панове, я хотів би почути і думаю, що ви всі цього бажаєте, почути від самого пана Богуславця, з якими плянами він прийшов сюди до нас, — він прижмурих хитренько око — бо кожному ясно, що він так собі на горілку чи печеню не прийхав! — Отож прошу вас, пане...

Хто з жалем, хто з резигнацією покинув пити і встромив очі в білу постать, що легко підвівшись із свого місця, потерла високе чоло й повела задумано по обличчях, якби перепитуючи всіх, чи будуть слухати.

— Слухаємо!

— Цікаво!

— А я думав, що нас просили на іменини... — розчаровано махнув рукою Млявий.

— О, ні! Тут даром не трудяться з гістями. Якимович організатор, хіба ви не знаєте, він має мишку... нам не звикати, — пошептався Бучук за плечима директора шкільної ради.

— То це Богуславець? Ага...

— А ви що, не знали? Він буває в товаристві, всюди буває. Правда, ви не буваєте.

— Я? Чого ж, буваю, де мені потрібно.

— Тихо! Просимо!

Вже не треба було втишувати балакунів. Самі замовкли, коли Богуславець, наклонивши ясну постать, спинив очі на широко розчинених дверях напроти нього, наче б у тиші високих дерев, що виглядали неживими в безвітряній непорушності тієї млосної ночі, шукав найпотрібніших слів, найяснішого вислову. Можна було милуватись очима, що ясніли голубими плямами на темному обличчі, хлоп'яче стрункою постаттю і чимсь невловно жіночим, теплим, коли на енергійному вигині губ появлялася усмішка.

— Він міг би й не говорити — шепнув Бучукові Млявий — сам вигляд...

— Пристойний фацет, — відповів так же тихо Бучук.

— Пристойний і пристойно вдягнений, хоч не формально — ви б сказали...

Богуславець почав з того, що поділив і так уже з'атомізовану громаду на осілих і неустійнених. Його не обходив давній поділ за політичною орієнтацією та релігійним обрядом. Ці слова викликали невдоволення.

— Ще один поділ? Ще одна орієнтація?

— Дозвольте закінчити, цей поділ, я сказав би, незвичайно важливий і його не слід випускати з уваги. Це нове явище. Осілими я дозволив собі назвати тих земляків, які найбільшою своєю цінністю вважають американське громадянство та примірилися з фактом вродання в новий світ. Очевидно, така стабільність може принести їм успіхи не лише особисті. Неустійнена

група живе роздєрта між новим громадянством і готовістю кожної хвилини покинути цю землю. Цій групі ми мусимо присвятити нашу увагу, допомогти їй знайти рівновагу... ви знаєте, кого я маю на думці...

— Кого ж? Скрайних націоналістів! Екстремістів!

— Ви помиляєтесь. Націоналісти здобули те, чого прагнемо ми всі — здобули провід і нагляд над еміграцією. Вони опанували найвищі наші установи...

— Це правда, на жаль, — гукнув пан Котик адвокат і католик.

— Чому на жаль? — вів своє Богуславець — екстремісти, як їх тут хтось дотепно назвав, — це середнє покоління, вимогливе не лише до інших, але й до себе, де бачить корисні почини — туди й пристає не лише з своїми голосами, але й кишенею...

— Може й так, але вони йдуть туди, щоб руйнувати, вони не шанують традицій, заслуг попереднього покоління.

— Можливо, але коли йде про пошану для традицій, то це не таке важливе в цій країні... я повернуся до тієї неустійненої групи — в ній є активна група кон'юнктуристів, що шукають кон'юнктури не так для справи, як для своїх амбіцій. Це суто еміграційне явище привело, окрім корисних починів до шкідливих практик. Особливо останніми часами, вони боячись, щоб не втратити обличчя, повернули його в сторону рідного краю, забуваючи, що таке повертання сьогодні досить ризиковна справа.

— Всі ці культурні обміни — це справа ворожої політики...

— Ви мене не зрозуміли. Я мушу в'яснити.

— Ви дуже вузько дивитесь на це, пане Богуславець — обурився Бучук, дивуючись його відвазі „починати з тими зустрічами”. — Це для нас табу, а тимбільше для вас, людини, що прибула недавно з... Богом забутої країни.

— Хай вам буде відомо, приятелю, що московська

обмінна політика працювала в Південній Америці десять років раніше, ніж тут, рахуючи на те, що в підтропічному підсонні легше пекти печеню, ніж тут в країні англосакської флегми. Нас ця політика коштувала тисячі громадян з їхнім матеріальним дорібком, що рахувався в мільйони пезів, масою, що могла стати потенціалом в південній півкулі, як в Канаді чи Америці...

— Я погоджуюся з вами, що про ці справи нам треба говорити — встрянув пан Котик — наша католицька громада була проти зустрічей з накиненими нам особами, але горе, що ці накинені люди мали тут свояків, були нам відомі ще з дому... але тепер вся та коломийка вщухає. Люди зрозуміли свою необережність... на базі такого прозріння ми могли б і мусимо об'єднатись...

— Ми маємо того об'єднання, до якого нас тягнуть силою — по саме горло!

— Ба, ми на тих об'єднаннях не одну пару штанів висиділи...

— Я погоджуюся з вами! Нікого до об'єднання не треба накликати. Ми мусимо наодинці, або в своїх групах вирішити як нам бути... я пропоную в закупленому домі, де матимуть уділ і рівні привілеї всі, беззастережно всі...

— Це якраз те, про що ми всі думаємо, — зрадив господар, — я підписуюся під вашими словами — прошу всіх панів висловитись так щиро, як я це зробив! Наша вечерея зовсім приватна і слово кожного з нас не обов'язує нікого. Я прошу випити за успішне об'єднання в остаточній цілі наших різних шляхів!

Всі встали і піднесли чарки. Тоді на тлі саду появилася постать невеликої жінки в золотистому костюмі з блискучою діядемою на волоссі та темних окулярах. Богуславець з свого центрального місця зразу впізнав в цій жінці Василину. Іншим було неясно.

— Хто це?

— Чи її просили?

— Просимо — розхлюпуючи чарку, карабкався в

її сторону Бучуків сусід, директор банку. Решта, не знаючи хто вона і чого прийшла, прийняла окликами здивування приязність єдиної жінки на парубоцькій трапезі.

— Хто її запросив? — скривився Бучук, впізнавши в золотистій з'яві Василину і нерадо глянувши на Богуславця. Цей заперечив рухом голови. Млявий сп'яна сміявся:

— Коли це має бути єдина жінка в нашому товаристві, то я волів би молодшу.

Йому поважно відповів Мальований.

— Це єдиний представник старшої еміграції — її треба шанувати.

— А господар? Пан Якимович?

— Правда! Тоді це несподіванка. Але що ж, не викинемо.

Василина сіла і розглядалась по залі. Бучук, не відриваючи очей від ясної Богуславцевої постаті, подумав:

— Тепер нас дванадцяттеро... як апостолів...

Налиту чарку, що знайшлась перед Василюю, вона непомітно відсунула, ставлячи на її місце порожню.

— Ми вислухали цікаву пропозицію пана Богуславця, але повторити вам усе те, що говорили до вашого приходу неможливо — нахилився до неї господар.

— До речі, — кликнув хлоп'ячим голосом Бучук, — ми тут усі репрезентуємо якусь із численних груп та середовищ. Кого репрезентуєте ви, шановна пані?

Всі повернули голови до єдиної дами й чекали такої несподіваної як і запит відповіді. Але вона поважно з ноткою образи в голосі, відповіла, що всім напевно відомо, хто вона. Вона — член учительського складу того університету, в якому ростуть майбутні керівники одної з наймогутніших держав світу.

— Я американка українського походження і це сила, не якась там група...

— А не казав я, не зачіпайтесь, бо втре носа. Не треба було провокувати „даму”.

Але Бучук не подався.

— Чи можна знати, скільки вас, яка ви сила, а не група?

Василина повернулася до нього і їй видалось, що він напився.

— Багато знатимете — рано постарієтесь!

— Так відповідає вчитель!

— Тверезий вчитель.

— А я що? П'яний?

— Хто каже, що ви п'яний, як я бачу, тут всі дуже поважні, навіть надто поважні.

— Що це, докір?

— Слово має пан Богуславець!

Цей підвівся і не зважаючи на знаки Млявого, який не вважав за вказане вводити чужу жінку в болочі проблеми зговорення, пересів ближче до неї:

— Я мушу виявити всім, кого ми маємо між нами. Пані Корній — моя товаришка по професії, а наша професія — це кожному відомо нелегка. Крім цього я завидую її пряломлінійности, щирости, комплетного браку наших еміграційних хиб. Це людина без комплексів. Вона не стала на шлях американізації, а вросла у велику громаду людей з походженням. Підкреслюю — походженням. Воно й нам, коли перестанемо почувати себе емігрантами чи піонерами, а будемо повнокровними громадянами нової країни, завжди додаватиме гордості й самопевности, тим більше, що за нами стоять тисячоліття нашої культури. Панове, ми не висланці карної колонії, ми конкістадори духових континентів, повні досвіду й моральної сили, яку в нас виховала довголітня боротьба за людські ідеали — за волю, волю!

Василину вразила увага, з якою слухали цього молодика сивоголові, освічені, досвідчені діячі. Невже він міг домогтися того, чого вони за довгих п'ятнадцять років не могли? Вони слухали його, ніколи з подібною повагою не відносились до себе самих. Їй видно було, що ця незвичайна толерантність щось більше за това-

риське вироблення, це був контакт провідника з масою, Ідеальний контакт. І коли Богуславець звернувся до неї з запитом, що думає представник прекрасної статі, вона поспішила звести поважний тон розмови на жарт.

— Наш дорогий пан Богуславець дуже й дуже молодий. Він при всьому ще й ломиться у відкриті двері. Хто з нас не хоче згоди й єдності в громаді? Погодились, що ми представники товариств, груп, установ, партій погодилися. А маса незорганізованих, лише з назви українців не забувайте — це сила! Я — демократка і хотіла б послухати, що думає і чого прагне маса, я не хотіла б ніколи накидати комусь свої переконання, свою волю, коли маса ще не готова. Вона му-сить сама прийти до нас і...

— Пані Корній не годиться в апостоли... я бачу... вона буде...

— Ким? Пилатом?

— Е, ні! Я так далеко не йду в своїх символах, ви — звернувся просто до неї, блимаючи злісно очима, Бучук — будете каменем преткновенія!

— Я не розумію ваших натяків і прошу трактувати мене як... як... жінку.

— Тут нема жінок! — заганявся Бучук, чуючи, що вона не подарує таких слів, — тут зібрались патріоти, що зважились зробити те, що диктує наказ хвилини! Ми маємо ніж на горлі... ми мусіли зважитись... — і замовк під повним докору поглядом Млявого.

— На що зважитись? — засміялася рядом здорових зубів Василина — на революцію? Зробім краще те, що звичай велить... заспіваймо многоліття ювілятові... ви не забули, що нашому дорогому пану Якимовичу сімдесятий рік працювितого життя! — і сильним альтом затягнула, підносячи порожню чарку, „Многая літа”.

Що було після того співу, коли один голосніше за другого витягав, коли захміліле товариство будувало фантастичні замки й сповнялося надіями, що все за докторком палички молодого мага (так і назвав Богуславця

пан Котик), все, що роз'єднувало громаду і стояло на перешкодї, кудись минеться і залишиться така дійсність, якої кожний бажав по своєму „для загального добра”. Кудись минулися особисті порахунки, підозріння, всі стали раптом добродушними, довірливими. Всім було ясно, що дорога до абсолютної однозгідности відкрита, як шлях під зеленим світлом. Тільки прямувати спокійно і впевнено.

Один Богуславець був нерадий тій ідилії. Він відчував, що це кінець серйозности і весь ефект з таким зусиллям будованих плянів зблід під вакхічним чадом. Він оглянувся по залі, в якій малими групками збирався хто з ким, більшість сиділа з недопитими або порожніми пляшками й силою інертности сягала по склянку соди. Вже не було чути окликів, голосніших розмов, все якби вкладалося до розкішного сну. Дрімав Мальований в обіймах блідого Бучука, всміхався червоними щоками ювілят, примикаючи очі повні усміхів, шепотівся з директором шкільної ради директор банку, вибухаючи раз-у-раз сміхом, навіть Млявий, який не любив „політики”, вислухував терпляче звірювань колишнього революціонера, а тепер власника величезного гаражу, про атентат на польського міністра...

Богуславець витягнув силою полу своєї блузки з-під дримаючого сусіда і вийшов в відкриті двері у темний сад. Біля хідника як вірний собака на трипоні, чекав служняно, люксовий форт.

**
*

Будинок „Україна” не був уже мрією, став реальністю. Громада, яка мала десятки різних малих будинків, за намовами комітету, що його очолив Богуславець, придбала чудовий будинок, який мав стати амбасадю, гордістю всієї громади. „Україною” назвуть цей палац, що стоїть в зеленому парку, в тіні старих дерев, в тому місці, де головна артерія міста, покинувши метушливі

комерційні райони, перейшла в затишок резиденційних кварталів.

Чимало Богуславцевих земляків поселилися в цій околиці, купивши вигідні садиби. Навіть церкви перенесли з муринських районів. Та на сходини мусіли іздити аж до середмістя і їхали нерадо. Аж ось парагваець зумів зробити те, що досі всі вважали неможливим. До посвячення та відкриття будинку залишилось небагато часу, але вся енергія громади звернулася не в напрямі звершення великого діла, тільки витрачувалась у за-тяжних боях за саме свято.

Вимкнувши мотор, Богуславець ще деякий час милувався чудовим видом на місто з горба, на якому височіла „Україна”, коли до нього підійшла жінка в чорних окулярах.

— Добрий вечір! — привіталася, і Богуславець пізнав Василю Корній. Вона поспішила виявити причину своєї несподіваної приявности. Вона знала, що сьогодні має відбутись нарада в справі відкриття цього будинку і вона має деякі сугестії щодо програми.

— Ви, може, співаєте? — жартував Богуславець, вважаючи, що й вона жартує, говорячи про програму. Та вона й не всміхнулась. Як і він, поспішила до вестибюлю освітленого будинку. Там уже було чимало людей, які покосились на жіночу постать в темних окулярах. Богуславець познайомив приявних з Василюю, додавши, замість титулів, пару компліментів.

— Врешті, я думаю, що пані Корній має більше знайомих серед нас.

Виявилось, що серед тих, які були в громадському комітеті, Василюні не знали. Ентузіясти громадської праці зраділи, що гурт зацікавлених поширюється, і, не розпитуючи про неї, зайнялися обговоренням своїх справ. Думки були, як звичайно, поділені. Були різні проекти і кожний виступ викликав опозицію. Богуславець відчитав проект програми і вже перша точка викликала палкі застереження:

— Відкриття свята доручимо поетові Геленієві.

— Геленієві? Хто ж це такий?

З кутка підвівся панок в середніх роках і підніс руку:

— Ми домовились, якщо мене пам'ять не зраджує, влаштувати свято всеукраїнського масштабу, а не одного середовища.

— Про яке середовище мова? — обурився хтось, — Геленій — український поет...

— То ви так думаете. А я вам дам докази, що він вузько-партійний поет і коли ви обстоюєте його виступ, тоді скресліть мене із списку організаторів.

— Панове, так не можна! Ми погоджуємося з вами, що Геленієві погляди не завжди покриваються з ідеологією нашого середовища, але...

— Я прошу поставити під голосування, хто за Геленієм, а хто... — поквапився хтось із старшої генерації.

Богуславець уважав потрібним в'яснити.

— Дозвольте мені слово. Я бачу, що проти Геленія мають застереження люди його покоління. Це мене дивує. Якби молоді, що вирости в інших часах, не було б дивно, але...

Його перебили окриками.

— Ви не розумієте тих справ. Це для вас невідомі речі, треба запитатись компетентних...

Богуславець не дав себе збити.

— Було б дивно, якби ми, не лише тут зібрані, а й усі, що проживаємо на еміграції, мали одні погляди й належали до одної організації. Було б дивно й нецікаво. В таку однозгідність ніхто й не повірив би. Але будьмо вище неоднозгідностей. Що мені до вас, до ваших відмінних від моїх поглядів, коли ви працюєте для загального добра, для нашого народу, хоч ваші шляхи не сходяться з моїми? Так завжди бувало. Коли ви, панове, були студентами, то ваші погляди й тактика не покривалися з поглядами ваших батьків. Ми можемо нині осуджувати погляди наших батьків чи дідів, але ми не

мусимо самі того робити. Ми хочемо працювати з батьками й синами. Тільки тоді, коли старші й середні та наймолодші зійдуться в якійсь одній точці для праці для нас усіх, матимемо успіх. Я вірю, що ми знайдемо якусь бодай одну точку, в якій дійдемо до однозгідности. Я пропоную, щоб у святі приймали участь представники всіх поколінь, всіх середовищ і всіх поглядів. Кого ви пропонуєте замість Геленія?

Йому відповіла загальна мовчанка. Не вірилось, він повторив.

— Прошу, пропонуйте когось на місце Геленія!

І цього разу ніхто не відповів Богуславцеві, а той, що просив викреслити його із списків організаторів, багатозначно усміхався.

— Пан Бугай хоче щось сказати? — звернувся до нього Богуславець.

— Ні, я відкликую свої слова. Я не маю нічого особисто проти поета Геленія. Я застерігаюся, нічого особисто!

— Отже, можемо просити його на відкриття свята?

І знову ніхто не відповів. Тоді до Богуславця підійшов молодий чоловік і тишком, щоб ніхто не чув, порадив: залишм цю справу на кінець, приступаймо до другої точки програми. Богуславець заглянув у папери. Незнайомий пан тицьнув у те місце, де стояло прізвище Зої Гук. Богуславець звернувся до моложавої дівчини, яка сиділа проти нього у фотелі, підперши рукою ондульовану голову.

— Панна Зоя Гук, співачка... що ви можете заспівати на нашому святі?

Тихий шепіт, що пронісся по залі видався Богуславцеві несхвальним, неприхильним. Але Зоя Гук підвелася з фотелю, обвела очима залю і сказала:

— Прошу мені дати деякий час, щоб я могла вирішити, що я заспіваю. Мушу порадитись з...

— Розумію, — погодився Богуславець — тоді подайте нам свою програму до... — але враз якийсь пан з

голеною головою, що брав гарячу участь в дискусії, різко зірвався з свого місця і вийшов. Приявні переморгнулись. Богуславець запитав.

— Чи пан Мальований має щось проти виступу співачки?

Ніхто не відповідав, всі чекали на Мальованого, аж він повернеться. Богуславець вийшов за ним до бічної залі, але там його не було. Хтось висловив здогад, чи Мальований взагалі повернеться. Серед приявних зчинився гамір. Заздрість, що не терпів аматорів, обстоював право Мальованого мати свої погляди. Зоя Гук зрозуміла вимогливого співака. Вона мало не заплакала.

— Алеж, панове! Я зовсім не накидаюся із своїм співом. Мене запросили, то я прийшла. Пан Богуславець може посвідчити, що я... що я співачка, він так само як і я перебував у Південній Америці... не протестуйте, пане Богуславець, ви може на співі й не розумієтесь, але про мою славу, мою популярність там, на півдні, ви єдиний можете розповісти тим панам. Не знали б ви про це, ви не запрошували б мене, це ясно! Але, якщо панове вважають, що вибір пана Богуславця не годиться, я можу поступитись місцем іншому співакові, проситись, очевидно, я не стану. — в її словах бриніли сльози. Усім стало ніяково. Найприкріше було самому Богуславцеві. Він хотів власне вяснити, що не він пропонував Зою Гук, не знаючи її зовсім, тільки приявна тут пані Корній звернула увагу на талановиту тутешню співачку. Але він не вспів зронити слово, коли приявні кинулись заспокоювати ображену співачку. Не залишалось нічого, як те, щоб участь у програмі прийняти без заперечень і запитань.

Осягнувши повну перемогу, вона встала і з погрозою в голосі кинула:

— Я можу зовсім не прийняти вашого запрошення. В мене запрошення до європейських театрів. Ви, знаєте, я тут тільки тимчасово. Перекажіть, будь ласка, пану Мальованому, що він може спокійно спати...

Вона могла слідом за Мальованим і собі покинути залу, але вважала своїм обов'язком залишитись на громадській нараді, допомогти громаді в виборі співаків, репертуару. Її затримали і просили, щоб заспокоїлась. Рядом з нею сиділи ще дві особи, які могли би теж виконати якісь точки програми. Одна драматична артистка, якій як правило доручали „мистецьке читання”, а друга камерна співачка, яку „вже всі чули багато разів” не входила в гру. Вона сиділа до кінця наради, чекаючи нагоди рознести подробиці по всьому місту. Між потенційними виконавцями був ще фейлетоніст парафіяльної газети, який після вдалого авторського вечора в пансіоні Цибуляка, готовий був до нових виступів. Він скромно заявив, що прийме на себе всі обов'язки, які на нього накладе комітет „в міру сил”. Були ще й бувші артисти і майбутні інструменталісти, але найбільше охочих було промовляти. Дуже живу участь приймала Василина, захожуючи тих, що близько сиділи, висловлювати критичні думки. „Ми в Америці” — шепотіла — „тут може кожний говорити, що думає”... І вони говорили, очевидно, проти... Коли на нараді не видно було й натяку на якусь однозгідну постанову, коли все зібране бурлило, негодувало, протиставилось і огризалось, коли стомлений Богуславець не зумів нікого помирити, коли половина залі опустіла, тоді Василина вважала відповідним забрати голос:

— Першусього прошу вибачення, що я прийшла непрошена. Не дивіться на мене, як на артистку! Я звичайна людина. Я хочу лише поділитися з вами своїм досвідом. Я хотіла б вам вияснити, що подобається американцям, чим ми можемо їх здивувати. Америка, мої дорогі, любить розмах. Вона любить сміливих, відважних, ризикантів! Отак розмахнутися я раджу і вам. Ми не мусимо замикатися в нашому маленькому домику, а вийти в широкий світ. Тепер світ стає щораз ширший. Межі американського світу не кінчаються океаном. Ми маємо доступ до кожного закутка нашої планети.

— Чи до кожного, то ще не знати — засміявся старший пан, слухаючи з задоволенням „стару емігрантку”.

— Я знаю, що ви маєте на думці, пане, і ось я вам скажу, що й туди — ви хотіли сказати на радянську Україну — ми маємо тепер доступ і робимо свою роботу для взаємного пізнання і зближення.

Стомлена публіка не второпала, до чого веде ця „правдива американка”, і не завдавали собі труда починати ще й з нею розмову. Один Богуславець, слухаючи цю скромну учительку російської мови, не міг собі ніяк пригадати, хто запросив її на нараду, бо не він, це певне, він міг на це присягнути. Народи не були прилюдні і не було ніде про них оголошень. Коли він губився в здогадах, коли й від кого вона могла про наради довідатись, Василина брела далі й далі. Вона доплила до рідних земель, де жили наші брати й сестри, до забутої нами землі, до мови, яку ми втрачаємо, до пісень, які поволі забуваємо, і тими словами викликала зовсім інші настрої від тих, які мав на увазі Богуславець.

Вперше за всю нараду всі заплескали, а пан Волик, той, що дивився таким підозрілим оком на „парагвайця”, підійшов хвацьки до Василини й намагався її поцілувати в руку. Так уміло заграла вона на тих струнах, що бриніли в душі ностальгійними тонами. Вона знала, що цих новоприбулих, як і емігрантів її часів, ностальгія роз’їдала, і коли вони зважилися, розбудовувались і збирались до позитивної праці в новій дійсності, вона клала їх на лопатки... І одні, і другі будували, організували й могли створити багато-багато великого, але хтось зумів підсичувати погасаючі надії на поворот туди та на марність заходів тут, і життя знову ставало тимчасовим і безперспективним. Своєю промовою вона зуміла відігнати порядних, недурних і оочих до праці, від твердої, але цікавої і, головне, корисної дійсности. Хоч до відкриття будинку залишилося небагато часу, хоч роботи з програмою було багато, вона порадила доброзичливо відкласти наради до часу, аж „врівноважать-

ся погляди” й „притихнуть пристрасті”, викликані нинішніми проєктами, може, таки не дуже добре підібраними. Тут вона значуче глянула в Богуславцевий бік, якби вибачаючись перед усіма за його помилки. З полегшею погодилися приявні на відкладення невідкладних справ, хоч як палко боровся Богуславець, щоб перешкодити цьому вибухові загальної пасивности. Не помагали й відклики до совісти окремих осіб, ні погрози, що й другого разу вийдемо з такими ж результатами. Зібрані покидали в поспіху затишне фойє будинку.

Перечекавши, аж всі розійдуться, запросив Богуславець Василина до свого авта, думаючи, що на самоті, без свідків, вони вдвох подумають над налагодженням того розладу, що виник в товаристві. І хоч успіхи нарад були більш ніж мізерні, він вдячний був їй за те зацікавлення справами, які для організаторів будинку „Україна”, на жаль, перестали бути питанням дня, що вона не цуралася приймати участь серед розсварених амбіціонерів, що не жаліла свого дорогого часу, ця практична американка.

Але Василина не хотіла вертатися з Богуславцем. Вона попрощалася, викручуючись якимись важкими справами. Вечір був такий гарний! Будинки, що зникали перед його очима, здавалися осідками незрівноважених та розхвильованих земляків і він, думаючи про те, що мусить їх з'єднати в одну культурну громаду, вибачив своїй товаришці по праці киненого йому гарзуба.

**
*

Лесин чоловік вийшов до парку в особливо поганому настрою. Це був чудовий день — нагадував чарівну золоту осінь в Україні. Весняні дні в Україні неспокойні, вони поривають до незвичайних вчинків, американські дні індіанського літа заохочують до добрих діл, до продуктивної праці, немов словами промовляючи, що природа така гарна, така ласкава, оточила людину такою благородною красою, тільки сісти в затишному ка-

бінеті й, споглядаючи цю красу, творити щось співмірне з багатством природи. Перед Лесиним чоловіком парк, що горить вогнями киноварів і кармінів, вохр та фіолетів, в які вплітаються дисонанси зеленої, зовсім не осінньої молодої трави. Над усією багряною бурєю пливе голубе небо й заспокоює розбурхану уяву своїм безмежним холодом.

Але Лесин чоловік думав про те, що йому мало що в житті вдається. Не вдався йому поетичний вечір, який він сам собі zorganizував, відзначаючи свій двадцятирічний творчий доробок, не вдалася йому й уся політика його приятелів, що хотіли після вечора прихилити до поета ображене серце зневаженої подруги життя, до людини, якій слід багато вибачити. Лесин чоловік гірко всімався. В цій зматеріяльованій країні професія поета найнижча, найпідліша, професія, яку тільки міг видумати людський рід. Він бився все життя за свою незалежність, за спокій і можливість робити те, що диктує йому талант та особливий склад душі. Ці слова він повторював довгі роки дружині й вона, треба признати, переборола намови товаришок, невдоволення батьків, насміхи його приятелів і стала тінню, підпорою його таланту, вирікаючись навіть найвищого щастя — материнства.

Не чекала слави. Вона вірила йому, що значення поета — об'єктивна вартість. Те, що він став поетом, що він не хоче нічого іншого робити, лише писати поезії, свідчить про його особливу обдарованість, і перед тою постановою треба схилити голову.

Однаке останнім часом Леся змінилася. Вона віднайшла свою подругу з дитячих років і це вплинуло на її відношення до чоловіка. Якось пригадала слова Марусі:

— Для кого і для чого пише твій чоловік?

Леся не дивувалась. Маруся приїхала звідити. Там поети служать, так само як книговоди, механіки, поліцаї. Леся, слава Богу, живе у вільній країні. Але тоді стали нагадуватись факти: ніхто не деклямував ніколи

його поезій, ніхто не сказав йому, що „Голубий мак” прекрасний, не трапилось, щоб хтось захопився його „Колонами”, щоб хтось знайшов у тих рядках щось зворушливе, чи, навпаки, заспокійливе. Ніхто не переписував їх у листі до коханої, навіть багато знайомих признавалися, що не зовсім розуміють його вірші. А Маруся Весела сказала таке:

— Бачите, в Україні багато поетів, вони багато чого пишуть, але не все, що вони пишуть, люди читають. І не все, що читають, вважають поезією. І багато чого, що навіть признають за поезією, не люблять, не захоплюються, не запам’ятовують. Це там, в Україні, в тому пеклі, де людина переслідувана, часто голодна й гола, думає, якби то день прожити без клопоту. А тут?

Леся з того часу закинула притаманну собі лагідність, пестливість і звичай заглядати в гарні очі свого чоловіка.

Такі думки заваджають спокійно зосередитись на подіях, що мають допомогти йому вискочити з забуття, що допоможуть розкрити очі недовіркам цього міста, чи він поет, чи тільки таким себе називає. Ах, ті події! В ті дні Леся його не цікавила. Вона, як і раніше, заклопотана роботою, мала амбіції підвищувати професійне знання, з чого він тільки насміхався. Двічі в тиждень приїжджала додому годину пізніше, вона вчилася. Там і вечеряла, залишаючи чоловіка самого.

— Ти можеш собі писати, я не заваджатиму тобі, напишеш щось добре, гарне — наче кидала виклик, мовляв, досі він нічого гарного не написав. Дурне базікання, але тепер Лесині слова набирали значимости, викликали підозріння, що хтось чи не говорить її устами, не підмовляє вірну дружину й щиру поклонницю його таланту, ба, єдину поклонницю... Хотів навіть познайомитись з Лесиною подругою. Чув, що вона гарно співає. Він любив талановитих, цікавився молодими талантами, без нього не відбулося ніяке культурне явище, але Маруся їх не відвідувала ще від першого часу, ко-

ли він обіцяв їй познайомити її з цікавими людьми. Не хотіла, відлюдок ця Маруся, а хоче стати співачкою...

Правда, не так сказав, незручно.

— Стати співачкою? — Маруся здивувалася, — я співаю давненько, ще в Котка співала сольові партії.

Незручно, але чого ображатись? Хіба вона дитина? Леся ніколи не запитає, чи він не поїхав би до Веселих. А це він, не хто інший, може її поручити тому комітетові, щоб запросити її на відкриття будинку. І так декому Зоя не до вподоби. Він може допомогти їй вийти в люди. Це не новина для нього. Хоч спомини осіб, яким вони з Лесею допомогли вийти в люди, тільки нервують і викликають глухий жаль до невдячної товпи.

Він ішов доріжкою серед червоних і жовтих кущів. Вийшов на траву і, понуро похиливши голову, ступав приспішеним кроком уперед. Від гнітючого настрою могла б його врятувати розумна, щира особа, що, як і він, не сидить за дурною роботою, а шукає настрою в спогляданні природи, в роздумах над прочитаним, в аналізі почутих розмов. Але парк був пустий, а ті дві жінки з собаками, що грілися на сонці, були для нього звичайними паразитами. Такі власне мусять працювати, щоб такі, як він, мали споживача. Раптом він наткнувся на когось, хто, як і він, не шукав роботи в дурній фабриці, а надхнення в паркових алеях. Це він натрапив на Зою, що зустріч з ним прийняла як посланий небом дарунок.

— Ви мені снилися! Я знала, що зустріну вас сьогодні. Я йшла довго тим парком з твердим переконанням, що мушу вас побачити.

Нажаль, Зоя не підходила під категорію цікавих людей і в нього ще більше спохмурніло чоло. Він хотів її обійти якимсь викрутом, але даремне.

— Ви єдина в місті особа, що, як і я, вільна як пташка і не дається зловити молохові в сильце. Ви Діоген, ви...

— Лише не бітнік, Бога ради! — застерігся, почувуючи в її словах правду.

— Ви поет! Поети мають право жити, як їм хочеться.

— А співачки? Їм теж усе можна? — запитав, не приховуючи іронії.

— До речі, я приїхала до вас. Але Лесі ніколи не можна застати дома, а вас понесло з дому надхнення. Чи я вам перебила творчий настрій, кажіть щиро? Дуже шкодую, коли так, але справа, з якою хочу вас познайомити, торкається деякою мірою й вас. Це ваша ініціатива, ваша ідея, ваша мрія — отой український дім у місті. А ви дозволяєте себе відсувати. Мурин зробив своє, мурин може відійти... Я ніколи не дозволила б, щоб мене відсували. Що ви на це?

— Я нічого не розумію, — відповів понуро.

— Як то нічого не розумієте? А відкриття будинку? А програма, складена заздалегідь вами? Там же все перекинули догори ногами. А де ви? Я була у пана Млявого і він сказав, що ви образились і більше не показуєтеся в клубі. Там уже склали іншу програму і, замість вас, виступить Геленій. А мою вокальну точку перехопила якась дурепа з України, — закінчила із сльозами в голосі.

— Що? — знизивши голос, наливши його привітними тонами, що не могло не здивувати Зої, просив переповісти йому перебіг другого засідання комітету будинку. Зоя тільки того й чекала. Говорила, смакуючи детальними описами осіб і їхніх виступів, повторюючи їхні слова, додавала від себе помічене, а він слухав і мовчав.

— Ви розумієте, — промовив вкінці, — я стою осторонь, я відійшов, бо мене не хотіли слухати, а я не хочу накидатись. Я тільки запропонував, коли будинок уже закуплять, що я міг би вести культурну роботу в клубі. Але вони не хотіли. А коли й ви бачите, що там діються такі речі, що дискримінують мистецтво, що там... о, ми їм ще покажемо!

— А я? — вставила своє Зоя.

— Та що ви! Тут важливіші справи! — і він побіг, забувши попрощатися з розгубленою Зоєю, що вслід йому повторяла, як патефон: „Таку силу, таку співачку, такий голос...”

Він не чув того голосу, біг до підземки. Поки перебіжить парк, вся плутанина думок і плянів збереться до купи і з хаосу вирине точний інженерний плян. Все буде з'ясовано, все укладено до дрібничок — як і що треба робити. Але з ким? Отож з ким? Млявий не входить в рахубу, хоч би з причини свого фатального прізвища. Що з таким зробиш? Сказали, що Геленій, а не Бучук, і старий зразу погодився. Правда, Геленій старший, немає порівняння, але ж коли стати великим молодшому? Коли рости молодшим? А що Зоя не співатиме, тільки Маруся, — чи це не все одно? Зоя чи Маруся, чи якась Тамара, яка різниця? Тільки по-дурному погарячився. Зоя рознесе по місту, що він проти Геленія, проти Марусі... Він, правду казавши, не проти неї, не проти нього... Чого ж тоді біжить парком, руки трусяться, віддих рветься?

Зупинився і, зауваживши під кущами лавочку, присів спітнілий і втомлений. Він нарешті сам! Нікого не хотів бачити, ні з ким говорити! Хай там завалиться все — будинок, комітет, Зоя, Геленій! Зневажливо віддуд губи. Він завжди проти земних суєт. Він вище всіх. Вони ще побачать, хто був між ними і хто відійшов. Відійшов? — аж здригнувся, — відійшов і більше не буде?

Але ще не відійшов. Захотілося, страх як захотілося їсти. Було вже добре поза полудне. До хати було недалеко, може пройтися. Але голод докучав і його злість обернулася проти дружини. Минуло багато часу з тої пори, коли Леся, їдучи на роботу, відвозила його в парк. Тепер він голодний і втомлений і мусить шкандибати пішки брудними вулицями. На хідниках лежали шматки брудних газет, в кошах від сміття роїлися мухи, якась миршава собака тягнула з перекинутої баньки куряче

стегно, а муринські діти валялися на брудних сходах. Аж відвернувся від тієї сцени, обурений на цілий світ. Нараз перед ним зупинилося авто і він мусів зачекати. З авта висіла знайома жінка в темних окулярах. Він радісно здригнувся.

— Добридень, дорогенька сусідко! Я до вас, — але його радісне привітання зустріло заклопотання і нерадий погляд з-за окулярів.

— Ви серйозно до мене? Не може бути, я працюю і приїхала додому досливно на одну хвилинку! Так що бачите, дорогий, колись, іншим разом, з радістю, з радістю.

Ще не встиг здивуватись несподіваною відмовою, як вона витягнула руку до нього на прощання. Так спішилася? Він зовсім не хотів їй забирати дорогого часу, борони Боже! Він ніколи не любив комусь заваджати, але ж у нього такі невідкладні справи... Будинок? Так, будинок!

— Тоді, може, зустрінемося в клубі. В горожансько-му, розуміється. Не в спортовому, застара я до спорту, — додала і помчала до брами.

Він уже зовсім позбувся втоми. Він будував на цій випадковій зустрічі залізобетонні споруди амбіцій і помсти. З ним поруч з'являлася жінка, що, як колись Леся, допоможе зреалізувати його пляни, нав'яже перерваний зв'язок з громадянством, яке завжди було звичайною товпою.

„Оді профанум вульгус!“ Ці слова зовсім не стосувалися плебейських манер та грубої мови таємничої Василіни Корній.

**
*

До відкриття будинку готувалися не лише ті, що були зв'язані з громадою, найближчі, все місто чекало врочистого дня, коли в будинку „Україна“ почнеться кипуча діяльність, яка дозволить забути вчорашнім при-

блудам, „чужинцям”, приниженим скитальцям, що вони не дома. Тут вони будуть дома, тут будуть творцями свого духового життя. Але до відкриття було ще далеко... Власне, з виступом співачки знову щось перемішалося в програмі. Тільки що дізналась Маруся Весела, що заедяки заходам чоловіка її подруги, її, а не відому в цьому місті співачку запросили співати... Її трохи дивувала назва будинку. Хіба будинок може називатись так, як називається, земля, мешканці, мова й рідні могили предків і безліч, безліч людей одної думки, одних бажань?

Коли вона жила ще там, ген далеко, звідки й думкою не сягнеш до Америки, ніколи не згадувала цього слова — Україна. Навіть хористи, що співали українських пісень (хор був український), уникали в розмові московською мовою цього слова. На них, тих з Галичини, дивилися як на кумедних „хахлів” або на дітей; мовляв, нічого, пограються в „індіян” і виростуть. Але Маруся не виростала. Нишком молилася, коли погасло світло у спільній спальні, коли заснули в спільному ліжку, щоб ніколи не забула... не стала „хохлою”. Ох, як присікався адміністратор хору, набридлий Міша:

— Я розумію, вам хочеться співати церковних пісень, або тих контрреволюційних, ви не любите красноармійських, але нічого, звикнете, полюбите і мене полюбиш, Марусе Богуславо...

Це за те, що скритикувала балет, який з таким шумом поставив київський театр. Ще з давніх, майже нереальних часів їй згадувався виступ шкільної товаришки на лекції літератури:

— Ох, набридли ті Марусі-бранки! Виславляти невірливицю, гурису!

Їй відповів трохи збентежений молодий вчитель:

— Безумовно краще було б співати про Жанну...

Маруся ненавидить ту легендарну бранку за те саме, що її прославляли, що оспівують і до сьогодні невірництво. Їй здається, що всі вони, хористки, є такими

невільницями, яким ласкаво дозволяють розважати себе годовані, товстопузі, запиті паші. Яке „щастя” для хористок, коли голова виконкому прийде за куліси й пошукає очима за „артістками”. Навіть Мішка кинув зневажливо в його бік:

— Шукає собі жертви...

А вони цвенькають, хоч і не вміють, по-московському. Він ласкаво прощає, він теж любить українські пісні... „Розпрягайте, хлопці, коні”...

Коли вони трохи обжилися в Америці, коли стали до них заходити мамині знайомі, а ще коли Лєся затягнула її, майже силоміць, на клубний вечір, їй стало страшно. Від розмов, від намагань бути „об’єктивними”, „демократичними”, такими, як культурні нації, тхнуло духом „Розпрягайте, хлопці, коні”...

Якесь прикре почуття винесла від знайомства з Лєсиним чоловіком. Він нагадує трохи Мішку. Не виглядом, ні! Якимсь невловимим духом, що віє від його слів, після яких слідує теж дивні вчинки. Це не є найважливіша причина, чому мама називає Лєсю бідною, — її бездітність. Маруся їй співчуває з інших причин. А які це причини, важко з’ясувати. Може колись пізніше. Він запросив її співати. Хотів, щоб товаришка його дружини могла показатися із своїм талантом. Він був ласкавий до неї, вірив, не чувши її голосу, що в неї талант, а все таки, Маруся не може думати про нього спокійно.

Вона сиділа за фортепіаном, як задзвонив хтось до дверей. Мами не було дома, Оксани теж. За звичкою, на пальцях підійшла до дверей і намагалася непомітно приглянути нежданого відвідувача. Це був Лєсин чоловік! — аж відскочила від дверей. Хіба не сама накликала його своїми думками? Але ж як це можливе, в таку ранню годину, без дружини, не попередивши телефоном? Маруся була в формі, мала акомпаньатора, була готова з репертуаром, чого ж тоді візита?

Причина була ось у чому: Лєсин чоловік прийшов

остерегти її перед скандалом, що чекає її на відкритті будинку. Він не міг багато роз'яснювати, хто затіває той скандал, їй і так невідомі особи, що „мачають пальці в різних чистих і нечистих справах”, та й вона не знає, які тут люди підступні і що ховається за нібито прихильними словами. А ще у випадку, коли мова про виступи...

— Ви приятелька моєї Лесі! Для мене ваш провал був би стократ болючіший, бо це я вас запропонував комітетові... Але більше не можу вам нічого сказати, дам лиш дружню пораду: вмивайте руки від тієї скандальної затії.

Маруся мовчала. Вона боялася Лесиного чоловіка й навіть не дуже прислухалася до його слів. Її вразив його гострий профіль і безмежно стомлені, з мішками, якісь жовті очі. І його слова, що плили безупину, що клекотіли в горлі, якби давили його. „Адамове яблуко” то скакало вгору, то спадало вниз під тонкою жовтою шкурою і Маруся не могла відірвати очей від того яблука. Їй здавалося, що це яблуко видає прикрі звуки, бо слова, як дерев'яні кульки, котилися по кімнаті, вдаряючи тишу великої вітальні горляним булькотом.

— Я мав відкрити той вечір своєю поемою, — терлися кульки, — але я зрікся, я єдиний поет цього міста, що не цурається громадської праці, що не замкнувся в кабінеті відлюдком, сибаритом. Але людиці, гомункули, „унтерменші” нашої громади звели це відкриття до просвітянського концерту, до гурапатріотичного фестину, до шараварів і вишиванок! І вам теж не місце на такому ярмарку! Хіба такий виступ може ввести вас в музичний світ, довести до кар'єри, слави? — він замовк, а Маруся мала нагоду запитати, чи не випив би чого. Він не зрозумів, пригадуючи, що мав би ще сказати цій жінці, якби вона захотіла відстоювати свій виступ, як це робила недавно Зоя. І мовчав.

Маруся вийшла в кухню й зідхнула вільніше. І з

тугою уявляла себе самою, без того прикрого чоловіка бідної Лесі, який не міг би прийти до когось з доброю вісткою! Заглянула в двері, що він там робить у вітальні, і з полегшею побачила, що він сягнув по газети. Готуючи напитек (помішала з содою овочевий сок і горілку) дивувалась собі, що вона, така говірка, не промовила ще ні слова, а гостевій візиті вже добігала година часу. Невже я боюся того прізного мужа бідної Лесі? І враз засміялась. Порівняла свою високу постать з маленькою фігуркою, що її майже всю закрила недільна газета.

Випивши, він, здавалося, став ще жовтіший. І кульки з його горла вже не котилися, а гриміли. Але Маруся вже не боялася. Вона запитала його раптом:

— Ви щолиш тепер побачили вашу громаду?

— Коли я маю бути щирій, я мав надії, бо я неправний мрійник, я все хочу бачити світ таким, як бажаю. Це я сам власними мріями витворив собі фальшиву ідею, коли життя нашої громади стало зовсім занепадати. Я наче вхопився останньої соломинки і, як бачите, даремно. Соломинка показалася... е, та що я буду згірчувати вас, молоду, талановиту і, може, оптимістку, що починає нове життя.

Маруся вже не боялася. Вона пожаліла того Лесиноного чоловіка, його слабосилля, бідний, бідний поет-мрійник в твердому матеріялістичному світі! В її добродушному жіночому серці прокинулось милосердя. Вона бажала його розважити, може допомогти.

— Якби я могла щось зробити для цього свята, щоб ви не були такі розчаровані, я б охоче зробила. Може знайдете для мене якусь роботу, щоб вам полегшити, я не працюю, дитина ходить до школи. Може б я... — нагло урвала, бо він залився голосним, тріскотливим сміхом. Ох, той сміх! Він ще страшніший від його люті, від його злоби! Який він був образливий!

Насміявшись, він різко підвівся з крісла і, вибачаючись за все, вибіг, якби хтось за ним гнався, не закінчив-

ши навіть останніх слів, що натякали на якусь грубу неприємність. Але він, як добрий приятель... Невчасна візита „дорогого приятеля” перекинула Марусині та, головне, мамині пляни горі коренем. Маруся так і залишилась біля фортепіану, проти розкритих нот, з нудьгою в серці. Аж до приходу матері сиділа, розплутуючи гордієві вузли приятельських порад. Врешті зрозуміла: хтось не хотів, щоб вона співала і той хтось — була співачка Зоя Гук, „теж приятелька” Лесиноного чоловіка. Що ж, доведеться почекати, як обіцював той Лесин чоловік, він же готував вечір культури десять років. Гірко всміхнулась. Але зараз же опам'яталась. Не киснути ж! Не булькотіти! Головне — не булькотіти! І аж стрепенулась. Це прийшла мати. Але й прихід розважливої та розумної Маргарити не вніс заспокоєння в хату. Мама вважала пораду Лесиноного чоловіка зовсім доброю. Він знав це місто, як свою кишеню. Він знав людей, він знав більше, ніж інші. І доччині підозріння щодо участі у вечорі Зої Гук її просто розсмішили.

— Зоя має співати? Ти жартуєш, моя дитино! Щоб співати, треба мати голос, а в цієї дурисвітки немає голосу, я запевняю тебе. Але якщо хтось хоче попусувати вечір, то, може, й попрохає її на концерт. Ну, що ж, підемо послухати не твого голосу, а чорт зна чого! Але горе їй після того! Вона не обереться насміху, згадаєш мої слова. Наша громада вимоглива...

Але все ж і їй заболіло і вона потайки від дочки рішила прослідити, хто це просовує ту нахабну діву в співаки. Очевидно, почала з своєї „говорильні” на роботі. Всі нитки вели до парагвайця, що недавно прибув до цього міста і вже зумів розбурхати спокійну гавань емігрантського життя.

— Доню! А де ти там, Марусе! Я маю прізвище нашого героя, це якийсь учитель еспанської мови, Богуславець називається, ось тут його адреса! — кинула з серцем, тільки повернувшись додому з праці. І ще пригадала:

— Кажуть ще, що не будь його, не було б ні будинку, ні взагалі ніякого життя не було б у нашій громаді.

Маруся слухала байдуже. Особа спрочинника її поразки не хвилювала її. Вона простила йому негалантне відношення до жінки. Боліло лише те, що він, не чувши її голосу, міг так легковажно поставитись до людських амбіцій та ще й жіночих! Ось тільки зараз зрозуміла натяки Лесиноного чоловіка та пораду відсунутись самій від людей, що „мачають пальці”. Їй самій стало незрозуміло, як могла вона погодитись на той виступ, не знаючи людей, не обувшись з громадою! І відчула полегшу, думаючи, що світ не без добрих людей, маючи, звичайно, на увазі Лесиноного чоловіка. Дивно лише що Леся не згадувала про це та й ще застереження, нікому, „навіть моїй дружині про мою до вас візиту” не говорити. Значить, все робилося в секреті перед Лесею?

Маргарита поралась у хаті й повторяла собі, а чи дочці, що вона цього не пустить так легко!

— Не журись, доню! Вже я йому покажу, як поводитись з жінками, тому дикунові.

Коли ж дочка просила залишити всі ті історії, Маргарита не здавалася.

— То бодай познайомлюся з ним і запитаю, що це за такі звичаї він заводить у наші товариські взаємини. Ні, ні! Не вчи мене, як поводитись! Дозволь мені діяти обережно, але рішуче! Чи ми знаходимось в джунглях? Оповідали пані, ті, що були на його доповіді про південну Америку, страшні речі! Джунглі й усе!

Вона кинулась до телефонічної книги шукати числа телефону Богуславця. На жаль, його прізвища не знайшла і відклала допит на другий день. Між тим зі школи вернулася Оксанка і принесла перше свідоцтво. Мати й бабуня застигли над свідоцтвом, на якому красувалися високі оцінки. Чи ж така дрібна неприємність з невдалим виступом могла захмарити радість жінок на вид того Оксанчиного успіху?

Це була перемога. Млявий, що мав теж застереження щодо програми святкового вечора, поспішив повідомити Зою Гук, що комітет офіційно запрошує її до участі в концерті. Він говорив це незнайомій особі за намовою Бучука, який „все влаштував”, щоб відсунути якусь невідому Марію Веселу, що очевидно, не могла сподіватись тієї чести з відомою, заслуженою, своєю артисткою...

— Хоч я не мав приємности слухати вашого співу, але надіюсь, що слава про ваш голос має свої підстави — проскрипів його голос у телефоні саме в той час, коли Зоя, перебуваючи тимчасово в Бучуків, розляглась на канапі й чекала Лесиноного приїзду з праці. Нагорі, в своєму кабінеті неспокійно крутився Лесин чоловік, але це не заважало співачці почуватися як у власній хаті. Власне такого вислову не можна було прикласти до Зоїного життя. Відколи приїхала з Південної Америки, не мала ні постійного осідку, а надто хати. В Нью-Йорку жила в старого парубка — дядька Олеся, в Чикаго перебувала або в тіток, або в двоюрідної заміжньої сестри, сюди приїжджала на зиму до Лесі або до Котиків, що були теж її далекими родичами. В кожному місті, ніби шукаючи праці, знаходила гостинну хату й прихильних людей, що чекали її виступу з меншими надіями від її самої.

Леся барилася, до Лесиноного чоловіка Зоя не наважувалась заходити, бо він був дуже зайнятий. Вона звикла до людських норівів і деяка грубість у Бучуковій поведінці її не дуже боліла. Але така вістка — запрошення співати на великому концерті — як не поділитись навіть з тим непривітним чоловіком! Забуваючи, що його кабінет — табу для сторонніх, раптом зірвалася з канапи й побігла нагору. Зупинилася перед легенько причиненими дверима і заглянула обережно, що там діється, що його не чути. І застигла. Він сидів за своїм

письмовим столом, на машині лежав папір, а він, тримаючи в руках кругле дзеркало, виробляв у ньому всякі гримаси. Це було дуже цікаво! Він піднімав угору брови, прихилив голову, ніби запрошуючи когось невидного до розмови, то вигинав губи зневагою, то знову схилявся, щоб поплескати когось нижчого від себе по плечах. То витягав до когось руку, то відхилявся і, ніби перегортаючи листки, заперечливим жестом висловлював невдоволення. Зоя знала, що таке гра! Вона ж сама артистка. Не тямлячись від радості з приводу нежданного видовища, заплескала голосно в долоні. Але краще б вона не плескала! Лесин чоловік зірвався з крісла і, кинувши на неї дикий погляд, витягнув руку в бік сходів:

— Який дідько вас сюди приніс? Забирайтесь під три чорти! Хто вас кликав? Пішла, а то...

Зоя стояла, усміхаючись. Вона оцінила гру до кінця. І ці вигуки прийняла як професійна артистка. Зразу знайшла відповідну репліку, наливаючи голос смутком і погрозами.

— Піду, піду і більше не повернусь, а ти гірко пожалієш свого вчинку...

Лесин чоловік вже був біля неї. Пещеними руками, що, здавалося, були без костей, вчепився в її руку вище ліктя і, стискаючи, як кліщами, пхав її в сторону стрімких сходів. Ще крок і бідна дівчина полетіла б стрімголов униз, якби не рип дверей, що опам'ятав осатанілого чоловіка. Відпустивши її від себе, збіг униз. Зоя не знала, що робити — зійти вслід за ним до зарум'яненої і свіжої Лесі, що з веселим усміхом закрила двері, чи збігти до спальні і, поскладавши валізки, податися геть з тієї хати, від шаленого чоловіка, — ображено й достойно? Але не зробила ні цього, ні того. Прихилившись до стіни, щоб її не бачили, слухала з напруженням, що він казатиме Лесі, як оправдає свою божевільну поведінку?

Лесин чоловік мовчки привітався з дружиною, по-

міг їй роздягнути плащ, поніс його до шафи, запитав, чи не забула купити цигарки, і заніс паперову торбу з харчами до кухні. Там засвітив газ, щоб завітати вечерю, як це він частенько робив, і ніодне слово не впало з уст ні Лесі, ні її чоловіка. Леся йшла, не поспішаючи, нагору. Зоя вийшла їй назустріч і, коли Леся усміхнулася трохи стомлено, здавалося робленим усміхом, Зоя промовила:

— Я лиш чекала, щоб сказати тобі до побачення! Я їду до Нью-Йорку! Зараз їду.

— Зараз? Я тебе не пущу без вечері і... хто тебе відвезе на станцію? Дай мені трохи відсапнутися, я тількищо з роботи... хіба з тобою поїде мій...

Але Зоя замахала руками.

— Ні, ні, не турбуйся. Я умовилася з... я там залишила деякі речі... я не хочу вам заважати. Але поет Млявий мені тількищо телефонував, мене знову запросили співати на тому... відкритті...

— Як це знову?

— Та бо замість мене мала співати якась Маруся Весела, але хай вона, кажуть, ще зачекає... Що ти на це?

Леся не виявила ніякої радості з почутої новини і все таки згадала, що Веселу теж просили і чомусь тепер відмовили?

— Нічого не знаю, нічого не розумію, одну й другу запрошували, одну й другу відмовляли. А все таки залишилася, повечеряєш, зап'ємо содою твій успіх...

— Я вже спакувалася і їду, — Зоя глянула на годинник, — ох, я вже спізнилася! Мушу бігти! Привітай чоловіка! Мене нема! — вхопила валізку, побігла до дверей, ніби боялася, що затримують її силою. Але ніхто цього не робив. Леся пішла в кухню.

— Що вже дикунка й дивачка та твоя Зоя! — крутнула головою, а чоловік лише на те чекав.

— Щоб мені останній раз приїжджала до нас ця...

— Леся підійшла до стола, випила склянку води й нервово засміялась.

— Що таке вистругнула,—твоя Зоя, ти схвилювався, а ти ж її запросив до нас і запросив на відкриття, коли вже Маруся мала співати. Твої слова: не можна ображати Зою, вона старша... і... А ти й не чув, як співає твоя Зоя...

— Перестань вилазити з тою вічною критикою! Тебе ще ніхто не захопив, ніхто нічого не вміє, ніхто не вміє співати, ніхто не повинен виступати, всі мусять працювати по фабриках, відпекатися від вищих справ, кожний дурень... і... — він замовк і сердито дивився на дружину, що відложила ложку й спокійно „перечікувала бурю”. Лесина мовчанка трохи опам'ятала чоловіка і він спокійно повторив:

— Десять років крутиться бідна дівчина по наших містах і досі не мала нагоди показати, що вона вміє. А може в неї талант? Ти, очевидно, не віриш. Ти все кажеш, що якби в неї був голос, то давно б уже десь співала, не чекаючи okazji, ти все знаєш, ти всіх зневажаєш, а треба вірити людям, треба бути вибачливим для людей...

Леся бачила, що починається розмова, від якої звичайно болить голова, бо коли вона мовчатиме, він не заспокоїться, а скаже вона слово, він нарікатиме на долю, що й його не пощадила, бо його теж не оцінюють, а що вона може зробити?

— Подай мені, будь ласка, аспірину! — простягнула руку до столика. Він налив склянку води, поклав аспірину біля неї й повторив сотні разів повторювану фразу:

— Ти абсолютно вживаєш забагато аспірини! Диви Але сам ковтнув теж, запив водою і кинувся різати м'ясо. Та мовчати не міг.

— Ти абсолютно вживаєш забагато аспірини! Дивись! ла твого приходу? Неправда. Сиділа, сиділа, щось там переглядала, на щось там дивилася, чомусь не бігала за справами, не знаю. А я собі готував промову. Здається, програма відкриття буде ще сто разів мінятися,

не буде кому й відкрити, як усі розсваряться, тож думалось, коли Геленія не запросять, а Млявий відмовиться, бо різно може бути... вже навіть кажуть, що Геленій покинув „блискуче відокремлення”, тож можуть не просити, а Млявий, сама знаєш, претенсій багато, але що він може сказати? Ще написане прочитає, але гриміти живим словом не зможе... Тож я, на всякий випадок, написав собі пару слів, вивчив напам'ять, а решту можна буде розвивати. І от, коли я готувався, вона суне до мене і... ох, у власній хаті чоловік як у тюрмі! Не може бути собою! І я признаюсь, вигнав її з кабінету.

Леся підвела на нього, якби не розуміючи, очі й хвилину мовчала, відклавши для чогось виделку. А тоді вибухнула голосним сміхом. Сміялася й тоді, коли він зразу здивовано, а тоді задоволений, якби хто зна від якого доброго жарту і собі зареготав. Давно вже так не сміялися. І навіть зі смаком повечеряли. Здавалося, до них повернулися давні часи й гарні, щирі відносини. Він поцілував її руку, а вона погладила його блискуче волосся. Але вона була втомлена. Згадавши недавню розмову, пригасла. Їй були байдужі всі ті виступи, суперництва, заздрощі. Її навіть не радував гарний будинок, в якому не було часу перебувати. Якась втома фізична й душевна поклала край щирості. Вони повечеряли й Леся запитала чоловіка, що він думає робити цього вечора. Він нічого не думав робити, міг би трохи пройтися з нею, але коли вона втомлена, він писатиме. Леся зраділа. Вона мала охоту відвідати свою товаришку Марусю.

— Ти не матимеш нічого проти, коли я відвідаю Веселих?

— Певно, що ні. Але не згадуй про те нещасливе відкриття!...

— Коли ти цього бажаєш, я мовчатиму.

— І ще одне. Я тебе дуже прошу, не заводь розмов про Василену Корній... Колись я виясню тобі, а тепер я трохи приляжу...

Василина Корній ніколи не згадує своєї молодости й особливо вперто мовчить про своє прибуття до Америки. Кому потрібна біографія однієї з сотень емігрантів, що приїхали до золотодайної Америки в такі важкі часи, що здаються сьогодні кошмарним сном. З хвилиною, коли опинилася на березі океану і супроти ненадійної смерті матері, всі враження від великого міста, чужих людей та метушні затерлися і хай краще не зринають ніколи на екрані свідомости. Ниючий біль — мами нема й нікого на світі нема, — не минувся й не розплився. Але життя укладалося так, як і тим, що перед нею приїздили і не знали, з чого почати життя. Бездітне подружжя Журбаїв прийняло її до своєї хати й шукало для неї роботи. Було дуже важко. Тож пішли з нею до церкви й вона стала вчити дітей у церковній школі. Василина була спокійна. Мала родинний дім, мала дівчору, з якою щораз легше було порозумітися. Її вважали доброю вчителькою, бо діти мусіли говорити до неї українською мовою, вона іншої не знала. Через рік число дітей потроїлося, вона поділила їх на дві класи, а при кінці року порадувала батьків гарною виставою.

Вечорами вчилася сама англійської мови й потайки від Журбаїв та пароха мріяла про навчання в університеті. Школи не кидала, але почала розглядатися за помічником. І знайшла його в особі колишнього старшини галицької армії, який не міг знайти праці й приходив до школи з далекого Йонкерсу.

Він був вродливий, сильний і повний запалу. Він навіть натякав, що разом їм, може, легше було б жити, але Василині було не до нього. Сама була бідна, а що робити з безталанним старшиною, що ходив у драних черевиках, а вечеря в Журбаїв правила йому за свято.

Діти любили свого вчителя за веселу вдачу й помалу між ним і Василиною росла стіна заздрости. Ва-

сила не могла йому простити, що діти більше горнутья до нього. А ще поглибила напружені відносини між ними смерть пані Журбай. Нестарий ще її чоловік почав задивлятися на Василю як на можливу наслідницю дружини. Не розуміючи того, вона частенько перебувала на розмовах з ним і слухала, як він обмовляв молодого старшину, мовляв, він нероба й нездара, не може собі знайти роботи. Це до решти відхилило Василю від щирого й розумного чоловіка. Якось повернувшись з міста, застала його дома на гарячій суперечці з Журбаєм. Вони сперечалися за справи зовсім їй незрозумілі.

— Виїжджають усі, нічого тут доброго не висидите, а там людей потрібно, — тягнув Журбай.

— І тут треба працювати, може, більше ніж там. Бо там весь нарід, а тут темна, обдурена маса. І ви її до решти дурите в своєму клубі...

Коли Василю ввійшла в кімнату, старшина замовк, але Журбай звернувся просто до неї:

— А ти, дівчино, якби могла вернутись додому, поїхала б?

— Я не маю до кого їхати. В мене нема дому — відповіла з розпукою в голосі, але зараз поправилась — мій дім там, де добре...

Такі слова вразили старшину. В школі він ледве перекинувся словом з Василюю, а до Журбая перестав заходити. І через деякий час зовсім покинув Нью-Йорк.

— Може він повернувся додому? — запитала Журбая, але той відповів, що таким додому повороту немає. Василю не звернула на ті слова уваги. Згодом і зовсім забула про нього, покинувши школу, бо дістала роботу в банку, закінчивши курси книговедення.

Одного вечора зустрів її господар дивним блиском ув очах і ще дивнішими словами:

— Що б ти сказала, Василю, якби я тебе попро-

сив стати мою жінкою? Бачиш, як мені гірко жити самому? Я, гадаю, не такий уже тобі противний...

Аж закрутилось в голові від тих слів. Вона не знала, що відповісти. А, він не чекаючи, підійшов до неї і витягнув руку. Василина з острахом відступила і насилу видавила з горла:

— Та ж ви недавно поховали дружину, а вона була така добра. Невже ви її вже забули?

— Та саме тому, що була добра, — відповів з переконанням, — я ж її любив і шанував. А тепер мені так важко жити самому, одному в чужому світі, ти бачиш...

Але Василина не дала йому докінчити:

— Ніколи я не стану вашою жінкою — взагалі не хочу думати про це! Мені й так добре. Тому не просіть і не питайте, все даремне!

Самій було дивно, що так випалила одним подихом, все, що думала і здавалося, що на тому все закінчено. Та ні, Журбаєві очі загорілись, сильні мозолисті руки обняли її аж захрустіли суглоби. Притиснувшись до неї, він плямкнув по її обличчі мокрим поцілунком. Василина злякалась. Хотіла крикнути, але мокрий Журбаїв рот затиснув її уста, а руки не випускали з обіймів.

— Тут мій кінець прийде — майнуло в розбурханих думках — невже кінець? — але не здавалася. Напруживши всі сили, вирвалася з залізного затиску і плачучи й вириваючись обіцяла, що вийде за нього заміж, не чекатиме аж він її уб'є. Лише хай дасть час подумати, це все таке несподіване! Сам стомившись залицанням, Журбай глянув з тріумфом на свою майбутню молоду. І надіючись на перемогу, дозволив їй ще подумати.

Вибігла з хати, коли він заснув, залишивши убогі позитки, що їх зібрала важкою працею, і знала, що покинула хату Журбая навіки. Тільки на вулиці опам'яталась, що вона таки на вулиці, і не знати куди їй тепер дітись. Згадала старшину, але гордість не дозволяла тепер думати про нього. На дворі був теплий

осінній вечір. По Другій Євгеню проходжувались люди, що розмовляли всіми слов'янськими мовами, між ними були й Василені земляки, яких вона зустрічала в церкві чи в крамниці. Декілька разів вона націлялась на декого з них просити поради та дозволу перебути в них чорну годину, але вона була молода і з кожним з тих дядьків могла вийти така пригода, як із Журбаєм. Найпростіше було б звернутись до церкви, але їй було соромно, що покинула школу, і, надусе, їй хотілося самостійности. Почувала надмір фізичних сил і занадто довіряла своєму розумові, щоб схилитися перед чиймись почуваннями.

Її захотілося їсти. Що ж, замість вечері вона пережила таке, про що й у книжках не часто читала. Щоб заспокоїти голод, задумала зійти вниз до ресторану при вул. св. Марка, що мав славу дешевого і старокрайового. Замовила собі ковбасу з капустию і чекала терпеливо, аж замурзаний чоловік, витерши рушником тарілку, наклав капусти. Біля ковбаси поставив, не чекаючи, склянку пива. Коли Василина закликала чоловіка, щоб забрав собі пиво, від прилавка відвернувся молодий чорнявий пан і простягнув руку до склянки.

— Дозвольте, що вип'ю за вас це пиво і за ваше здоров'я?

Василина подякувала й почала їсти. Але молодий чоловік підійшов до її столика й запитав, уважно приглядаючись.

— Чи міг би я вам у чомусь допомогти? Ви виглядаєте, якби недавно приїхали зі старого краю?

Василина не відповіла, але він не знеохочувався. Звернувся до чоловіка, що стояв за прилавком і так, щоб Василина чула, почав розповідати, що це його звича зустрічати емігрантів у пристані й помагати, кому треба. Шукав хати, роботи, він досвідчений, що й підтвердив голосним сміхом той із-за прилавка. Їхні розмови й щирий сміх таки захопили Василину і вона, розплачуючись, запитала, хто він такий, що так пома-

гає приїжджим. Чорнявий наче б то чекав такого запитання і звернувся до того, за прилавком:

— Розкажіть ви молодій панні, хто я і чого так набридаю, може, вам скоріше повірить.

Так почалось знайомство з Рудком, що тривало довгі роки. Він був добрим порадиником. З ним можна було поділитись горем і надіями. Він помагав, чим міг, своєю безкорисливістю швидко завоював її довір'я і прихильність. Він сам нічого не мав. Але якось жив і завжди був веселий та привітний і, як пташка, безжурний. Хоч був неодружений, не робив Василині ні любовних, ні подружних пропозицій. Здавалося, був байдужий на дівочі чари й зовсім не цікавився матеріальними вигодами. Що він робив, чим займався, Василині було невідомо. Але жив непогано, любив книжки, театр, концерти. З Рудком побачила вперше в житті театральну виставу. Жидівська трупа, що, як вони, приїхала з України, ставила в невеликому театрі на Другій Євгену українські оперети. Отож на „Наталку Полтавку” й повів Рудко Василину одної суботи. Вона вперше зачарувалася сліпучими світлами, декораціями українського села з вітряками на обрію, з правдивим колодязем. Враження від співу непоганої співачки, що в розцяцькованому жупані з коромислами на плечі, в вишитій сорочці співала „Віють вітри”, було пригноблююче! Це ж була та Україна Шевченкова, або рідне село літом, без болота, коли люди святково одягнені співають пісень! Коли Петро з чорним вусиком у височенній шапці звірявся товаришеві в своєму горю, Василина мусіла ховати обличчя, щоб хто не бачив сліз, бо це вперше від маминої смерти полилися вони з очей твердої й енергійної дівчини. Проте перед Рудковими очима важко було заховатись.

Без труднощів затагнув її одного недільного поплудня до клубу імени Івана Франка, що був поблизу жидівського театру. Нікого з тих людей, що там грали в шахи або читали газети, не знала Василина, навіть з

вулиці. Нікого з них не зустрічала в парафії отця Івана. Але й тут були діти, що щебетали рідною мовою, на стінах висіли портрети Франка, Шевченка в вишитих рушниках, а на столах лежали книжки та журнали. Рудко познайомив дівчину з молодим хлопцем з поголеною головою. Це був голова клубу. Василина згодилась на його прохання приходити частіше сюди й готувати з дітьми театральну виставу. Чому б не мала погодитися? Вона любила дітей, вона любила театр, вона мала вечорами після праці багато часу. Голова клубу миттю знайшов кімнату в своїх старих знайомих. Вони мали фарму й часто їздили туди, тож раді були мати когось, хто б пильнував їхнє помешкання. Василина зраділа ненадійним щастям. Тут спокійно могла вчитися й не мусіла ховатись перед господарями зі своєю мрією вчитися на університеті. Покищо на це не було ще ні грошей, ні часу, бо треба було працювати, та ще й у неділі й суботи в читальні.

Рудко! Він був для неї всім! Якось, не придаючи цьому уваги, опинилася зовсім під його впливом. Він керував її думками, її вчинками. Все, що робила, робила з думкою, що він на те скаже. Він був її вчителем, порадником, батьком і вірним товаришем.

Одного погожого недільного ранку Василина згадала парафію та колишніх своїх учителів. Їй стало соромно, що в розпалі нового життя вона зовсім забула за тих, хто в перших важких хвилинах на американському березі подав їй помічну руку. Затаївши, не знати чому, перед Рудком бажання відвідати отця Івана, перед тим ще як Рудко зайшов до неї, вихопилася з хати. До церкви було зовсім недалеко, всього пару „блоків” — ось перейти міський парк і вже церква. Але святково одягнені люди нагадали їй, що пора для відвідин священника зовсім невідповідна. Це ж була неділя. Він саме правив Вечірню. Василина стала навколішки в самому кутку і стала молитись. Вона згадала, що відколи здружила з Рудком, ніколи не мала часу зайти до церкви, бо весь

вільний час вони кудись удвох ходили або їздили. Найчастіше подавались в поблизкі містечка, де були невеликі громади земляків, відвозили туди книжки, давали поради місцевим читальням, часто відвідували чужі громади, чеські, польські. Одного разу поїхала з Рудком за якимись невідомими Василюні справами на ферму, яку купили для свого вжитку росіяни. Василюна вперше в житті почула московську мову. Ні слова з тієї розмови, яку вів Рудко з гостинними фермерами не розуміла. Їх гостили печеним м'ясом, горілкою, що їй, здається, не було міри, колачами та овочами. На фермі було гарно й тихо і коли Василюна вийшла в сад, побачила камінне погруддя. Рудко пояснив, що це московський поет Пушкін. Василюні здавалося, що вона десь поблизу свого села, внизу тягнулися поля, на обрії видніли гарні фермерські будинки, якби дідичеві, на полях паслися череди корів. В городах працювали люди, а малі діти бавилися в траві, як колись вона, бувши маленькою...

Її довго не кликали до товариства. Бородатий старий дядько, якийсь молодий парубок у перешитій з шинелі блузі й довколишні фермери, сусіди про щось важливе розмовляли, майже сперечалися. Сперечався властиво він, Рудко, решта ніби з малої дитини в вус підсміхалася. Пачка книжок, яку вони везли на ферму, опинилася знову в Рудкових руках і він, не прощаючись, гукнув Василюну.

Під лукавий сміх покидали ферму й пішки подалися до залізничної станції, що була досить далеченько від ферми. Василюна не звикла до важкого обіду та ще з горілкою, ледве волікла ноги, але не мала відваги запитатись, чого це їх не відвезли на станцію, коли так гостинно приймали... Рудко, якби виправдуючись перед дівчиною, кинув сердитий виклик тим „руським”, що хочуть над нами „горовати”...

Нічого не розуміла, але книжки, що їх перекинув через плече Рудко важким оберемком розв'язали йому язика:

— Ну от тобі, брати! Нам шлють все, що захочеться і ми приймаємо, купуємо, читаємо. А вони наших „не панімають”... от тобі й інтернаціоналісти! А ти чого повісила носа? Ти, гляди, про це нікому слова!

І розсердився знечев'я на дівчину:

— Ти також цяця! Нічого не знає, нічого не розуміє... Чи знаєш бодай до кого, куди й чого їздили?

Вона відповіла його власними словами: треба їхати, коли посилають й не питати! Їхала й не питала, як кожного разу...

Він крикнув:

— Дурні! дурні, наївні хахли! Не розуміє! Як і чого їдеш, коли не знаєш чого? Темна, темна махорка! А гімназію закінчила і море переплила! Такими рабами робити революцію! — і повернув до неї аж темне від люті обличчя. — А коли б я привіз тебе сюди, щоб згвалтувати, теж їхала б, не розкривши рота?

Василині було того надто. Ледве стримувала себе, щоб не заплакати від образи, кинула не дивлячись на нього.

— З тобою їхала б навіть туди, де небезпечно, бо ти вчив мене, що жити треба не лише для себе, але й для народу. Я мого народу не забула! Але ти помилявся, як думаєш, що мос довір'я до тебе триватиме вічно... Нині мені було неясно, чого теліпаємось на ферму до чужих людей, до кацапів та веземо їм наші книжки. Хіба вони тебе просили? Але ти сказав — так треба! Після твоєї з ними розмови, я зрозуміла, що не треба! Так що ти, а не я, помилився. Але я не дорікаю тобі, людина може помилятися...

Рудко опам'ятався. Зразу перемінилися його очі, що вмгли дивитись на неї тим ласкавим поглядом, яким причарував її з першого знайомства. Він тихо, про себе, обіззався:

— „Ерраре гуманум ест”, чи не так, гімназистко? — він потер чоло рукою, якби хотів щось пригадати. Але вже не говорив ні слова. Вони мовчали до самої станції,

мовчки сіли до потягу і їхали б не промовивши слова, до самого Нью-Йорку, якби не дівчина, що сиділа проти них і привіталася з Василюю. Це була її колишня учениця з парафіяльної школи. Василюні стало соромно перед дитиною, немов би її зловили на якомусь злочині. Вона навіть відсунулась від Рудка і робила вигляд, немов їде сама, й боялася відчинити уста, щоб дитина не почула горілчаного сопуху. Але дитина не мала охоти до розмови й Василюна їхала із своїми неспокійними думками, ніби зовсім сама. Хитаючись на дерев'яній лавці оглушливої підземки, дивилася на неспокійне обличчя свого товариша й не могла зібрати докупи всіх його слів і свого неспокою. Щось псувалося в цій роботі на народній ниві, як звук він говорити, але що саме — невідомо. Вже висіли з підземки, вже вийшли на брудну й неспокійну Б Евеню, де крамарі освічували нафтовими ліхтарями свій крам та голосно закликали покупців. Чомусь ті крамарі, що торгували, здавалося, всю недільну ніч, в'язалися з бородатим фермером і в той же час — насмішливим солдатом, і якийсь нестримний жаль за втраченою неділею давив груди, як по втраті дорогої особи. Попрощалися не так, як завжди. Біля брами щось ніби хотів сказати теж засмучений Рудко, але махнув рукою й пішов.

А пізніше була бурхлива розмова з головою читальні. І знову Василюна, непричасна до розмови, почула, що Рудко зрадник народу і його місце на Сибірі. Василюна злякалася голосу голови та його недобрих очей і стала уникати Рудка. Минуло багато недільних поплуднів. Вона й далі працювала в банку і далі заходила до клубу. Їй хотілося побачити Рудка хоч здалека, але їй сказали, що він вийхав. А куди — невідомо. Тоді вона збагнула, що жити без нього сумно й важко. Що навіть хмурого й неспокійного, коли він лявся і зневажав, вона його любила і віддала б багато за те, щоб він вернувся і щоб було у них, як раніше.

Та Нью-Йорк не такий, щоб можна було знайти,

кого хочеться. Він пірнув у гущу високих цегляних будинків, обмережаних залізними сходами, безкраїх вулиць Мангеттену. Його не було на березі Іст Ріверу, де колись зустрічали заходи сонця, ні в гарному парку Батері, звідки вони зорили пароплави, що возили пасажирів довкола острова, дивилися туди на схід і вгадували, яка погода там, в тій країні, яку вони залишили.

Василина пригадала дивні, сьогодні вже трохи зрозумілі розмови про ті Рудкові вагання чи вони на добрій дорозі, а чи, може, помиляються. Але відвороту не було, мовляв, з гіркою усмішкою Рудко, нас з тобою в порядне товариство не приймуть. Що він розумів під „порядним товариством”, невтямки було Василяні, але самій видно, що батьки тих дітей, яких вона вчила рідної мови, відверталися на вулиці від неї. До парафії їй вступу не було, навіть отець Іван не мав часу для неї. А та читальня, де висить Тарас Шевченко в вишитих рушниках, де діти співають „Вічний революціонер”, хіба не порядне товариство? Їй до болю, до сліз хотілося поговорити з Рудком! Скільки ще питань не розв'язали, скільки ще не домовили! І вона шукала його без відпочинку на довгих вулицях, по скверах та підозрілих шинках польської бідноти, по жидівських театрах, але даремно.

Життя плило ніби не міняючись. Працювала як раніше, жила в спокійних людей, які щосуботи виїжджали на свою фарму. А тепер вони вирішили й зовсім переїхати з того неспокійного міста. Вони намовляли Василяну, щоб вона відкупила від них їхнє мешкання, або вибралася з нього, бо вони мусять заробити. Вона прийняла цю зміну майже з охотою, вони їй теж набридли вічним нагадуванням, що вона „польська паненка”, а то й полька, бо її мова була трохи інша від їхньої та й працюючи в банку, якось ніяково було жити там, де живуть польські емігранти, де брудно й де вешталися „боми”. Це було ясно. Коли вона лиш призналася, де живе, враз пропадала геть привітність товаришів роботи

й їхня охота дружити з нею. Залишилась одна молоденька дівчина, що продавала в крамниці поруч її банку, з якою могла розмовляти, купуючи в неї харчі. Круглолиця дівчина з білявими косами й очима без рисиць, якось призналася Васишині, що вона теж емігрантка, приїхала на запрошення тітки, що жила на фермі. Тітка порадила їй їхати до міста, бо гною та корів мала досить в рідному селі. Але й у тому великому місті їй теж не весело, знає лиш працю і хату. Василина запитала Теклю, чи не хотіла б вона з нею винаймати невелике мешкання в середмісті. Дівчина погодилась і вони стали разом жити. Василина ніби забула Рудку, хоч товариш з Теклі був мовчазний, а то й зовсім відсутній. Багато годин працювала в своїй крамниці й вони зустрічались лиш вечорами, коли треба було лягати. В неділі Василина ходила до клубу хоч неохотно, але відчувала, що не може перестати заходити туди. Дорогу в інші місця їй загородили, а кудись треба було йти. І все мала надію, що „зрадник” це був гіркий жарг і Рудко таки з’явиться. Якось запросила Теклю йти з нею до клубу і дівчина погодилася, бо надто набридло вже самотній дівчині сіре життя. І ось завели вони таку практику: весь тиждень працювали й чекали неділі, як колись в Україні, щоб зайти до церкви чи на музики. А як прийшла неділя, обидві йшли до клубу, читали книжки, танцювали, як були вечірки, слухали концертів і лекцій. Скоро Текля звикла до клубу та до дивних практик голови і голівне до безбожницьких лекцій якогось Бовкуна, що приїжджав з далеких сторін переконати людей в цьому, що Бога нема а робітники мусять самі вибороти собі кращу долю та жити як багаті живуть. Покищо обидві жили, гірко працюючи, а багатів чи то мільйонерів і ввічі не бачили. Та їм й не було до мільйонерів! Особливо Теклі було ясно, що сирітська доля і там-дома і тут в Америці-однакова. Хоч вона працює надриваючись, а життя порожнє і безрадісне, й лекції Бовкуна залазили їй в саму душу. Їй хотілося, щоб та-

кій робітниці як вона сама веселіше було жити, щоб вона знайшла собі гарного чоловіка, щоб не тулилася в темному мешканні, чорної як могила камениці, а склавши доляри, вернулася в рідне село. Василині хотілося тільки багатства. Вона працювала, щадила і училася. Не їла, в одній суконці, яку прала звечора, а рано вдягала, ходила всеньке літо і надії на багатство заохочували до малих подвигів.

А покищо вони були молоді й життя, хоч не з медом, було перед ними. Одне їх іноді бентежило. Як жити самим у великому, чужому місті? Василина згадувала маленьку парафію, що роїлася вже немаленькими дітьми, а підростаючими дівчатами й хлопцями. В церковній залі гримів патефон, там танцювали й співали. Там сходилися свої і, дивись парох благословив не одну пару на все життя...

Зовсім ненадійно з'явився Рудко. Не той з насмішкуватими очима, веселий парубок, чи заклопотаний таємними справами діяч. Запалі щоки, очі, в яких щось скаламутилось. Потиснув Василині руку й потягнув її в сторону ріки. Ще не отямилась від радісної несподіванки й необережно вихопилась з запрошенням до „власної хати”. Він очевидячки зрадив. Він вхопив її за руку й просто тягнув її туди, до неї. Трохи незручно було перед Теклею, якби вона прийшла з своєї крамниці і застала в хаті гостя. Але Василина надіялась, що поки Текля прийде з роботи, він відійде. Вони побігли брудною вулицею і вскочили до темної камениці, що смерділа котами й цвіллю й стали дряпатись крутими сходами на шостий поверх. Василина йшла розмірним кроком не поспішаючи, але Рудко наче б тікав від погоні, перескакував ступеньки по дві-три, як птах. Та коли вже наближався шостий поверх, в грудях не стало віддиху і він схилився на поруччя. Василина злякалася:

— Тобі погано?

— Ні, ні. Я лише відвик від таких високих порогів...

Напомацки відкрили двері в темному коридорі й

ввійшли в кімнату, що служила дівчатам за вітальню, кухню й купальню. Василина хотіла перестерегти його, що співмешканець Текля — скромна дівчина і злякалась би чужого мужчини в хаті. Хотіла похвалитись придбаним устаткуванням тісної, але чистої хати, думала, чим вгостити його, почастувати. Але він і не слухав її слів. Обпершись плечима об двері, пригорнув її до себе. Василина відчула запах горілки й її знудило. Він обняв її і глянувши з якоюсь мукою на сторопіле обличчя, кинувся на неї з палючими, нервовими поцілунками. Оце й була велика пригода, перше любовне переживання, на яке чекала темними літніми ночами, яке бажала зберегти від ідіотських Журбаєвих пропозицій, від принагідних зустрічів, для незвичайного, вимріяного коханого.

Ті часи Василина згадує здригаючись. Жахливі часи! Це перш за все незнане досі переживання. Може й любови, хто його знає. І водночас відразі, терпінь і страху. А пізніше вперта боротьба з тим почуттям, з ним, з Теклею, з цілим світом. Рудка неможливо було позбутись. Раз зайшовши в хату, не хотів нізащо вступитись. Він не мав грошей, не мав хати, не мав і праці. І пив. Не міг обійтись без горілки, без Василини, без любови й без тих жахливих слів, якими знівечив Василинину гордість, її першу любов. Вона не розуміла. Вона ніколи не могла зрозуміти його слів, бо вони нічого не вияснявали. Зовсім п'яний, ледве тримаючись на ногах, він не забував, що не сміє проговоритись. Він трусився, як налякана дитина, коли Василина заявила, що вона мусить знати причину його жахливого налогу і безнадії, з якою він дивися на майбутнє.

— Я пропаща, знівечена людина. Я — тварюка.

Тоді вона жаліла його, хотіла допомогти йому, Вона не виганяла з хати, годувала й ховаючи гордість просила Теклю, щоб і вона ставилась до нього як до рідного, до нещасливого, якому треба допомогти. Текля вирячувала банькувати очі й страшенно червоніла. Їй було незручно, їй не хотілося того неспокою, який вносив у їхнє

дівоче життя той некликаний балакун, що розмовляв з Василюю про незрозумілі речі. Але Текля звикла слухати Василю, щоб вона не загадала. Так і зараз. Бувало натягала буря в їхній хаті, Текля накидала на плечі хустину, чи жакет і виходила на вулицю пройтись. Блукала поміж крамницями, серед чужих людей і тільки злякавшись якогось чоловіка, що іноді приставав на вулиці, поверталась до дому.

У Василю опускалися руки.

— Коли хочеш, ми одружимося. Розійдуся з Теклею, покину ходити до клубу, буду тобі служити. Ти відпочинеш, пошукаєш праці і ми заживемо тихо і... щасливо.

Але сама не вірила в щастя. Він тільки гірко криквся. Він не знайде спокою, бо його хотять знищити. Але хто? — не договорював. Василю хотіла все знати. Вона мусіла знати, все в'яснити. І не чіпаючи мовчазного Рудка, пішла до голови клубу.

— Чого це я не зустрічаю Рудка? — запитала невинним голосом — чи його немає в Нью-Йорку?

Голова пильно глянув на неї і відповів, що не знає. Можливо виїхав. Але Василю стала добиватись.

— Дайте мені хоч його давню адресу, де він жив, або його друзів, знайомих... Мені треба!

— Чого треба? — якомсь грізно наїжився голова, — не пропадеш без нього, знайдеш молодшого, кращого... забудеш...

— Ні, не забуду! — аж скрикнула — мені його потрібно. А коли ви не хочете допомогти, піду на поліцію.

Голова споважнів, подумав і запросив її до такої кімнати, з якої нічого не було ні видно, ані чути й посадив біля себе. І в'яснив:

— Він нас продавав, продавав ворогам!

Василю не розуміла, тоді він кинув:

— Він зрадник. Але ти мовчи, бо й тобі буде.

Вийшла з клубу, мов нежива. Злякалася своїх вчинків, свого зближення з таким зрадником. За ним шукає

поліція. Вона повірила голові, бо ж Рудкова поведінка була така дивна. Як його позбутись і повернути спокійне з Теклею життя? І позбутись чоловіка, якого вона всетаки любить, який потребує її помочі, який колись їй коли була в потребі подав дружню руку? Проте страх перед поліцією паралізував сердечний відрх. Десятки разів обійшла парк доки повернутись додому, сотні слів перебрала в розпаленій голові, десятки плянів поміняла і ніодин не був добрий. Тільки но відчинила двері, Рудко зірвався і з криком де це вона пропадала, потягнув її до себе і став жадібно цілувати. Цього разу поцілунки втратили свою магічну силу, вони відштовхували Василю і вона зручно виминаючи зближення, присяглась собі в душі, позбутись його за кожную ціну.

І позбулась його, як їй порадив голова кльобу — налякала його поліцією. Призналася Рудкові, що була на поліції і там довідалась, що вони на його слідах. Порадила йому переїхати з Нью-Йорку кудись подальше, от хочби до Канади, вона позичить йому грошей і все буде гаразд. Він загубиться там і перетриває. Це було жахливе розставання. Він випивав з неї останню кров, щоб насититись на все життя, і, плачучи п'яними сльозами, обіцяв не наvertатись їй на очі. Василю лежала й не могла ні працювати, ні спати, ні рухатись. Лиш поворот вірної Теклі, що терпеливо перечекала приявність інтруза, повернув давній спокій у хаті і в серці Василю. Той поворот був символічний. Вони відчули, що тепер вже не розлучить їх ніяка пригода, що вони дружньо житимуть і далі разом.

Одне затаїла Василю перед подругою: голова кльобу, довідавшись про зникнення Рудка, заплатив Василю п'ятьдесят долярів, мовляв, досі її праці в кльобі не оцінювали. За ті гроші Василю доплатила за другу кімнату й їм стало просторіше. Теклею запевнила, що гроші — це премія в банку, але даремно. Текля не повірила. Таку саму суму дістала і вона від голови кльобу, щоб слідувала за Василюю, якби вона надумала зно-

ву зв'язатись з „бомом”. Текля зобов'язалась голові клубу нікому про ці гроші не згадувати.

Обидві вони, не балакаючи про це ніколи, зрозуміли, що за різні послуги клуб платить, не торгуючись, і це їх тісніше зв'язало з клубом. Та з Василюю діялись незрозумілі речі. То вона плакала перед Теклею, нарікаючи на самотнє, порожнє життя, то не хотіла ні з ким знайомитись. Мала свій вузький світ між банком і клубом. Старих знайомих повикидала з пам'яті, як непотрібний хлам. Ніхто не смів залазити їй в душу, розум був у неї свій, як любила говорити, не купований.

Великою подією в її житті був приїзд пари співаків з України. Це вперше почула українську пісню у виконанні артистів, і то українських артистів. Які вони були чудові! І вона якось обірвала свою мовчанку.

— От зараз хай мовчать всі некликані вчителі та просвітителі! В нашому клубі таки культура! Пані Журовська, що збирає гроші на потопельників на Гуцульщині, каже, що ні тобі, ні мені не місце в клубі „Каменяр” і що нам треба працювати в наших парафіях для нашого народу. Але не до парафії приїхали співаки з України, ані не до національних товариств, де варять вареники і збирають гроші. Тільки для кого ці гроші, хто його знає? Ти мене розумієш, Текле?

Текля вміла лише усміхатися широким ротом, від чого на її круглому як диня обличчі появлялися ямочки, й кивала головою, мовляв, так. На язик була зовсім туга. Хоч і могла б висловити сумнів, чи гроші, які збирають в Клубі „Каменяр”, йдуть для народу, але гроші від голови й особливо його слова перестороги й погрози замкнули їй рота навіть перед подругою.

Співак, а в нього був чудовий тенор, дав концерт, в супроводі своєї дружини, маленької довгоносої брюнетки, перший раз в Нью-Йорку. Це був незабутній спів. Він співав чудово, і його спів створював ілюзію далекої, прекрасної України ще плястичніше, ніж живі артисти при гарних декораціях в театрі на Дру-

гій Вулиці. Співак ще заспівав у клубі для членів-добродіїв, як говорив. Його велична постать і могутній спів не вмщалися в тісному клубі. Йому, здавалося, було байдуже, чи слухає його добірна музикальна чужинна публіка, чи дрімаючі дядьки та непосидюща дівчора. Чи співає він за мертвої тиші, а чи під голосну розмову в коридорі та під звуки музикальної шафи в пивниці і д'яних голосів з буфету. Він співав для себе і, може, для тієї гостроносої дружини, яка до нього раз-у-раз ніби промовляла самими очима.

— Це наша вчителька і режисер дитячих вистав, — так назвав Василену голова клубу, — вона енергійна, може й вам допомогти в організації концертів. Вона бувала в багатьох осередках.

Співак був скромний. Він не поспішав співати в американських залах. Йому вистачали концерти по клубах і навіть по фармах. Василену послали з ним, заплативши за втрачений день праці, на концерт до Чикаго. Ідучи цілу ніч, Василина довідалася дещо про його життя та про товаришку подорожів, яка виявилась зовсім не дружиною, лише акомпаньатором, що, до речі, розмовляла московською мовою. Василені важко було з нею порозумітись, і піяністка мовчала, прикидаючись, що спить. Зате співак мав охоту до розмови з американкою. Василина довідалась, що його дружині не дали дозволу на виїзд, хоч вона теж непогано грає, що йому зовсім невесело розлучатись на довгий час з нею, що піяністка перебувала з ним не лише на концерті, але й у готелі і на вулиці теж була завжди з ним, що „опікувалась” ним, нече б він тієї опіки потребував, що він зовсім не бажав їхати, і що концерти намітило державне бюро й все інше до подробиць... Та такої фрази, яку довгоноса весь час повторяла, — Василина ніяк не могла зрозуміти:

— Ми оточені ворогами...

Василина не бачила ніяких ворогів. Не було такого випадку, щоб навіть у середмісті були якісь „вороги”.

Правда, були злодії, бандити, але Василини ніхто й пальцем не торкнув, хоч вона часто ходила вечорами сама одна...

Одне лиш зрозуміла з мови нетерплячого співака, що він не може залишитись в Америці, бо в нього там родина. Отже був якоюсь мірою зв'язаний. Але розмовляти на такі теми „товариш” Донець і не збирався. Він порадив Василині більше мовчати. Цікаво, що до мовчання намовляв її навіть голова клубу. І вона мовчала. У Чикаго вони заїхали до залі Шопена, бо зала була гарна, велика й могла помістити багато публіки. І знову їй було не до смаку, що концерт українського співака мав відбутися в польській залі, де його, може, слухатимуть ляхи, які заявляли, що по-„хінську” не розуміють. А тепер розумітимуть? Так, це були особливі поляки. Вони називали себе соціалістами і інтернаціоналістами. Особливі поляки... „такі, як і ви, товаришко”, — кинув їй білобрисий мазур, і це було неприємне.

З чикагівського концерту вернулася до Нью-Йорку зв'язана і злякана. Клуб імені Франка був братнім клубом, з тим, що в Чикаго, імени Шопена, а всі ті осередки і клуби, і танці, і концерти, з вишитими сорочками та козацькими шапками підпомагала комуністична партія України.

— Мене ніхто не примусить робити те, чого мені не хочеться! — повторяла в думках, коли співак спав на лавці, а невтомна піяністка відвертала обличчя до вікон поїзду. Василина й сама почула острах перед опікункою дорослого співака.

В найближчу суботу Василина пішла до кіна, не до клубу. І в неділю раненько, коли ще Текля спала, вона сіла в поїзд і поїхала без пляну до містечка Йонкерс, бо це було єдине відоме їй місто, де не було „осередку” і людей, від яких вона підсвідомо бажала звільнитись. Чудове місто, чистенькі будинки колишніх „юнкрів” на-

гадали подільське село, картину далекого, любого дитинства. І чи не вперше від довшого часу Василина спинала погляд на синьому небі та нерукотворній красі лісової природи, а уста вимовляли слова Господньої молитви. Після того стало їй легко, якісь пісні метлялися в горі, вона йшла містом, як парком, то сідала на лавці, то любиалася чистенькими вулицями. Десь у самому лісі білили чепурні домики, без собак і парканів, повні пахучих квітів городи, а на тротуарах гралася чистенька дівора. Зовсім не те, що в Нью-Йорку. І Василина до болю захотіла бути тут або деінде, тільки не на Другій Вулиці, не поблизу клюбу!

Якби так тут можна було дістати працю! Але то були часи депресії. Працю взагалі неможливо було дістати. І вона вернулася в Нью-Йорк. Коли вернулася з роботи в понеділок, під дверима лежав лист від голови клюбу, щоб вона негайно зайшла до клюбу. Негайно! Була п'ята по полудні. Текля приходила пів восьмої. Не було з ким порадитись, запитати, що це таке. Перехотіла їсти, не бралася її ніяка робота. В думках було „негайно” неприємного голови. Голеня голова й очі такі, що їх ніколи не бачиш, вони десь вистежують тебе, а самих не видно. Короткі ноги й широкі плечі і голос такий, що, здається, ось-ось зайдеться кашлем. І голос, що не допускає заперечень в розмові з усіма, навіть з тим гостем з України, надзвичайним співаком.

Неспокійна й голодна, не передягаючись, попленталась до клюбу. До клюбу! — зідхнула, — коли тобі зовсім не до клюбу... Відчувала острах, коли переходила запльований пішоход і відкривала двері до підвалу високого, вузького будинку, на якому замазгана табличка сповіщала, що тут містився клюб українських громадян „Каменяр”. В неприбраній залі в темноті туманіла фісгармонія, що її подарувала протестантська церква бідним емігрантам, а темні очі молодого Шевченка, здавалося, тужили, як з тюрми, з обдряпаної стіни.

Василину привітав сторож і секретар в одній особі

і переказав від голови, щоб зачекала, бо він зайнятий... і лише через пів години він зможе її прийняти.

Дівчина спалахнула. Що це таке „прийняти”? Хіба вона просилася? Хіба не він від неї чогось хоче? Відсунула сторожа, який злякано посунув у свою комірку біля буфету, і відкрила двері до невеликої кімнати, що правила за залю особливих засідань і рівночасно спальню товариша голови. Він сидів, як на те, на ліжку і зав'язував шнурки від черевиків, коли Василина, гримнувши дверима, станула на порозі.

— Щоб це мені було останній раз! Щоб я не мусів посилати по вас чоловіка! — крикнув, не розгубившись. Але до Василини вернулася її звичайна енергія.

— Що, що? Що за „останній раз”? Можете мені в'яснити ціль вашої записки? Чи я мала, може, подивитись, як ви зав'язуєте собі черевики? Чого це я мушу до клубу приходити, коли я покінчила з дітьми і на дальшу роботу не підписала контракту.

Він скочив з ліжка, якби хотів її вдарити. Василина відсунулась перед його недобрими очима, а він, як до малої дівчини, стукнув ногою.

— Ти ще будеш мені тут сміятись? — розсердився весь побліднувши, — ти підписала контракт! Тебе прийняли на те, щоб ти працювала, а не крутила хвостом.

— А я вам заявляю, що я покінчила з роботою і більше не збираюся працювати, хай молодші...

Але він підступив до неї і поклав палець на уста.

— Мовчи! Такий наказ партії і ніяких розмов! Ти в нас на обліку і мусиш бути на кожний поклик, зрозуміла?

— Нічого не розумію, — заперечила, — на ніякий облік я не записувалась. Ви що, поліція, що мені грозите?

— Ми більше як поліція. Через нас і до тюрми не важко. Скажу слово, що ти...

— Ану, скажіть, що я? Злодійка?

— Ти наша і мусиш слухати. Поняла? — додав для чогось по-московському і показав рукою на двері.

Василина зрозуміла, що їй кажуть вийти і, хитаючись, як п'яна, вийшла з темних сходів на вулицю. Оглянулась безпорадно по натовпі, що заповняв вулицю і поволі зайшла в хату. Текля сиділа, схилившись під лямпною. Василина розповіла їй свою пригоду в клубі й заявила, що більше туди не піде. Текля замахала руками, перелякана вкрай.

— Не роби цього! Нас посадять! Ми — вороги Америки...

— Хто тобі таке сказав? — аж крикнула Василина, не вірячи своїм вухам.

— Хто? Вони... і ти не ірпенься, а то буде нам обом... о Боже, о Боже! — Текля зайшлася невтишним плачем і не могла заспокоїтись. Василина зрозуміла, що вона ніякий порадник, і задумалась над своєю гіркою долею. Не було кому звіритись, Текля, єдиний близький друг, повторяла, як папуга, слова голови...

Вранці поштар приніс листа з грошовим переказом на суму, якої Василина ще не бачила — сто доларів. І з допискою, що це за віддану працю над молоддю. І ще дописка: не показувати Теклі.

Що ж, — у Василини завелися гроші. Вона мала можливість одягатись, їздити, ходити в кіно, але... не було з ким і не було зовсім охоти. Вертаючись з роботи, лягала зараня в ліжку і вдавала що спить, коли Текля приходила додому. В суботу й неділю пленталась до клубу. Боже, вона була молода! Могла думати про одруження... Але з ким? В клубі не було їй пари. Хлопці, що приходили на танці чи співанки, вважали її панною. Вчительці ніяково було тягнути пиво в буфеті чи заводити пісень. Не тих пісень хотілося співати... Про співака з України ходили глухі вістки, немов би він покинув дружину й залишився в Америці. Що відв'язався від п'яністки й перечікує лихо, в якомусь Огайо чи Небрасці. Та це були лише глухі вістки...

Назовні її життя стало краще, багатше, заможніше. Вона вже не бігає пішки, ані не їздить обдряпанними трамваями, а сідає в підземку і з своєї занедбанної околиці переселюється в дільницю мільйонерів. Вона може собі пообідати в чистому ресторані, може спинити очі на пишних вітринах П'ятої Євєню, але в неї немає радості. Певність, що вона приймає участь в роботі, некорисній для країни, в якій живе, гасить радість з найневинніших утіх. І якось раптом, коли здавалося, світ зійшовся для неї на одному місці, з'явився перед нею учитель-старшина. Неначе з того світу з'явився перед нею, в новій, прекрасній подобі. Чепурний, наче молодший, як тоді, коли разом вчили в школі. Серце стиснулось в грудях, а кров ринула до обличчя. Але він не зворушився так тією неочікуваною зустріччю, як вона. Ох, якби він захотів затриматись на лавці біля неї! Вислухати, порадити, як вирватись, кудю йти! Але він, висідаючи з підземки, кинув:

— Може колись матиму більше часу! Я дуже поспішаю! — і тікав, тікав, очевидно, від неї. І не він один. Діти, яких вона колись учила в парафіяльній школі, завжди навипередки кричали „геллов”, а тепер? Її ніби немає, вона прозора, як шибя, її не помічають, від неї тікають. Її немає взагалі.

І життя пливе серед квадратів чотирьох камениць: банку, хати, клубу і... Але це тільки ввійшло в життя. Про це не згадують, не думають. Вона працює на вишколі, куди її вислав голова і його „американський приятель”. Американський приятель став і її приятелем. Таким же осоружним і таким жахливим як голова, лише з ним вона ще не мала конфлікту. Вона кориться йому без слова. Він платить і він вимагає, а вона працює. Працює теж і Текля і цей факт її деякою мірою потішає. Вони працюють нарізно, ніби не знаючи одна про одну. Може Текля й не підозріває, але для Василини все ясно. Вона відчуває, що зв'язана з Теклею на все життя.

Не було мабуть в житті подруги нічого замітного,

кохання, розчарування, щастя... гіркоти... а чи в її житті було кохання? П'яні Рудкові поцілунки? Нині немає навіть того. Ані надії на поворот тих диких, брутальних хвилин. Може ця приреченість на самоту була карою за зраду доброго друга? Може треба було його лікувати, хоронити, рятувати, а не відганяти від себе, та ще таким способом? Тепер пізно. Тепер неволя, в яку вона сама пхнула свою молоду долю, молоду здорову голову. І ця зв'язаність, що їй накинуло страшне перебування в кліюбі — гірш голоду, гірш самоти, гірш смерти, про яку думала якось, дивлячись у дзеркало: їй всього двадцять два роки, але не життя, а мук! Закусила до болю губи, щоб не заридати вголос, не закричати. Їй не хочеться жити, хоч свіже обличчя, незнівечена коса сягає стану, дрібна але сильна постать, невже вона не варта хоч маленького щастя? Волі, яку вибрав, кажуть, співак Донець? А що вона вибрала в країні волі, Америці?

Одного ранку, коли Текля вже поїхала на працю, Василина рішила позбутися голови, партії, кліюбу, роботи, грошей, Теклі і залежності. Вона ще не знала, що їй робити, де жити, але рішила йти світ за очі від сьогоденішнього життя. Хотіла зателефонувати до банку, що захворіла, але побоялась, що може шукатимуть, і стрималась. Одягнулася дбайливо в найкращий одяг, взяла в торбинку чекову книжку й мовчки прощалась з темними давно не біленими стінами (як тюрма — майнуло в голові), кімнатою, що день і ніч освічувалась електрикою, з випадково призбираними меблями, з штучними квітами в дешевій вазі. На стіні висів замість святого образу вирваний з календаря Козбар, прибраний вишитим рушником. Стіл застелений доморобним обрусом — оце і всі гаразди. Теклина кімната така сама, тільки замість полиці з книжками велике дзеркало на старомодній комоді. І ліжко встелене японською капою. Та ще бляшана ванна в кухні з дерев'яним віком, на ній вони як на столі п'ють ранішню каву. І ще діра на смітті в стіні, яку вони закрили дерев'яною латою, а Текля

як колись в селі піч, розмалювала її веселими голубками та півниками. Ця лата це була найвеселіша пляма цілого мешкального льоху.

Поставила все на одну карту — або вирветься з того крутежу або пропаде! Але жити, як досі, вона не може. Отже треба перш за все купити квиток до віддаленого міста, може, Чикаго? Яка шкода, що не познайомилася там з кимсь із місцевих українців, адже їх там багато... а то змарнувала час на розмови з якимись мазурами, що запросили „братнього” співака на якийсь там фестивал... Всіх тих „братніх” поляків відкинула відразу. Могла допитатись до парафії, покликатись на отця Івана, пропонувати працю з дітьми, хай безкорисно, аби прийняли. Якась несмілива думка підказувала, поки не вирушить у далекі краї, порадитись з отцем Іваном. Признатись у всьому, хіба її викине, не допоможе? Це підбадьорило її й вона швиденько вийшла з дому. Сіла в підземку й подалась на знайому вулицю, до старого будинку. А був то четвер. В школі й церкві було порожньо. То добре, зможе без свідків побалакати з священником. Але в будинку, де він жив, двері були замкнені. Глянула напроти на крамниці, пам'ятала, що купувала там цукерки для дітей. Зійшла сходами вниз. В пустій крамниці сиділа стара жидівка і читала газету. Глянула на клієнтку, не підводячись з місця.

— Чим можу служити? — запитала, коли Василина розглядалася по крамниці, якби оглядалася за чимсь.

— Я хотіла б запитати вас, чому приходство, що напроти, закрите. Чи ви не знаєте, де парох тієї церкви?

— Чому не знаю, це мій клієнт, колишній клієнт, — відповіла з повагою жидівка. — Він там, де ми всі колись опинимось. У Пана Бога, дівчино, у Пана Бога!

Василина вийшла, не подякувавши, з важким серцем. Через вулицю жив Журбай. Може теж переселився в якесь інше місце? Та й не було охоти показуватись йому на очі. І знову надії на те, що вдасться покинути Нью-Йорк, що знайде розв'язку заплутаних вузлів свого

життя, завалилися в одну мить. Була сама, як тоді, коли на корабельному причалі стояла віч-на-віч материною смерти. Знову сама.

**
*

Маргарита й досі не вияснила справи скандалу з Марусиним виступом. Якось Леся єдина незрадлива приятелька згадала особу, що за чиймись відомостями була в курсі справ будинку „Україна” і могла роз’яснити багато інших. Леся глянула в записну книжечку і прочитала ім’я і телефон Василя Корній. Маргарита поспішно набрала число, зрадівши, що це її товаришка. Ще так недавно мала з нею розмову, просила її про маленьку послугу. Це Маргарита ввела Корній в коло нових емігрантів, підписавши якусь підсунену статтю.

— Це ти? Я хотіла тебе просити... мені треба деяких інформацій... Нічого не знаєш? Жартуєш, але як ні, то я собі сама дам раду. Можеш? Тоді добре, як тобі не важко, приїдь до нас. Побачиш мою доню. Так, вона ще живе зі мною. Не так, як тут... то чекаємо тебе.

Марусі не було дома, відвела малу на балет, зможуть спокійно побалакати з Василюю. Коли перед вікнами зупинилось авто і висіла з нього Василя, Маргарита вийшла на поріг. Вони привіталися й ввійшли в хату. Василя не хотіла роздягатись ані скинути чорних окулярів. Маргарита не настоювала, хоч Василя поведінка видалась трохи незвичайною. Насторожено й допитливо дивилась на господиню, чекаючи причини запрошення.

— Чи тобі відомо про зміну програми на відкритті будинку?

Ще більше як відповідь, здивував Маргариту гострий, непривітний голос.

— Нічого мені не відомо, бо я тим найменше цікавлюсь. Хай тим займаються співаки, це їхня справа.

— Але ж ти ввійшла до комітету, ти що там мальований член, для почесней?

— Ввійшла, бо мене вибрали, певно не було кого іншого, людей багато, а згоди нема — додала з глумом.

— То ти маєш навести згоду?

— Моя роля маленька — бути.

— Бути для прикраси? Ти жартуєш — кинула нетерпляче — мене хвилює одне. Ви крутите мою донькою. Одного дня запрошуєте, другого викидаєте з програми.

— А ти не знаєш, що наші люди все так роблять?

— Хто це ті „наші люди”? Значить і ти між ними?

— Я? — образилася Василина — я тут ніпричому!

— Те-те-те, не викручуйся, ти в управі, мені вдома.

— Ох, Маргарито, з тобою важко говорити! Ти, видно, зовсім не живеш громадськими справами, нічого не розумієш...

Маргариті було досадно, їй видно було, що Василина грається з нею, як з дитиною, і не договорює до кінця. Це їй непокоїло і вона хотіла вирішити — скаже їй правду Василина, чи, може, щось хова. Але ввійшла Маруся. Жінки привітались і Василина спостерігала Марусю. Дуже вродлива була Маруся і не менше якось неуважна й байдужа. Навіть нерадо вступила в розмову. Василині було цікаво поговорити з людиною, що приїхала „звідти”. І вона прийняла запрошення випити з ними підвечірок. За кавою звернулася Василина до мовчливої Марусі.

— То що, скривдив вас комітет, не дають співати? Надиво Маруся зовсім щиро розвеселилась.

— Якби мене так усі кривдили, як оцей комітет!

— А хіба вас ще більше кривдили? Хто?

Але Маруся, уважно глянувши на гостю, знову пожартувала.

— Лиха доля... доля... Але, може, тут мені вже буде краще... може, ви знайдете мені якогось багатого й романтичного жениха, як тут кажуть?

Василина зрозуміла, що Маруся нічого не скаже, то й звернулася до Маргарити.

— Завидую тобі такої гарної доньки!

— Якби ти почула її голос! — розхмарилась Маргарита, — як вона співає!...

— Тоді я постараюся переконати членів комітету, щоб...

Але Маруся енергійно й рішуче спротивилась.

— Але ж ні, пані, нічого не робіть! Я не співатиму! Це не для мене тепер... в мене дитина... обов'язки... я ще тут не освоїлась, хай співають інші, я маю зовсім інші плани, — і вона вийшла з кімнати. Василина глянула на Маргариту.

— Коли твоїй доні не хочеться співати, до чого тоді всі ці заходи?

— Що ти називаєш заходами? Що я тебе питаюся, хто викинув мою доньку з програми? Я хотіла знати, хто так поступає і чому?

— З цього й було починати. Крутить не комітет, звичайно, люди мають різні думки, але всьому винен... Богуславець. Це він намішав там такого, що не знаю, як вийти з тої кваші. Це еміграційна хвороба, люди нікому не вірять, нікому не поступаються, а ще коли знайдеться хтось, що любить накидати свою волю усім, такий диктатор...

В цю хвилину вернулася Маруся й підійшла до гості.

— Пані Корній! я хотіла вам давно сказати... Ви пам'ятаєте Теклю Гелету? Я вам привезла від неї привіт?

Василина ворухнулася на кріслі, наче б її щось замуляло, але помовчала, чекаючи, аж Маруся скаже більше. Маруся мовчала, тож Василина зробила байдужий вид. Повернулася до Маргарити й тоном пояснення промовила:

— Це була сирота, приїхала до Америки на ферму, але зміркувала, що краще жити в Нью-Йорку й жила там, бідуючи гірко. Колись, короткий час, ми жили в

одній кімнаті, коли ще були дуже молоді. Вона пішла не тим шляхом, що треба, і ми розійшлися. Вона, мабуть, повернулася додому, може вийшла заміж... завжди хотіла жити в своєму селі!

Маргарита перебила: Про що ви говорите? Яка американка? Де? Ніколи ти про це не згадувала... де ти її зустрічала?

— В Сибірі, — тихо відповіла Маруся й вийшла з кімнати.

— Ось і Оксанка! — перебила ніякову мовчанку Маргарита. Василина почала прощатись. Маргарита її не затримувала. Їй було прикро, що візита Василини була така неприємна. Василина, вже сидючи в авті, махнула пальцями товаришці на прощання і без слова відїхала. З Марусею не довелось про це говорити, бо зателефонувала Підпольська й зайняла довгенький час своїми сплетнями. І лиш після того, як повечеряли, поклали малу спати, упорались з косметичними заходами, обидві жінки сіли до телевізії, бо того вечора співав парафіяльний хор і треба було подивитись. Слухали й перекидалися словами. І аж тоді Маргарита згадала таємничу Теклю.

— Ти мені ніколи не згадувала про цю жінку, хто вона така?

— Бачиш, мамо, життя навчило мене говорити лиш потрібне. Те, що торкається інших, краще промовчати, щоб уникнути зайвих клопотів. А клопотів треба уникати. Текля Гелета, американська комуністка, дістала п'ять років концлагеру. Коли мене після п'яти років звільнили, вона дістала ще п'ять. Вона була мовчалива, відчужена, ніхто з нею не вітався, не розмовляв... Її боялися й зневажали. Комуністам не довір'яли в лагерьях. Я розмовляла з нею, бо мені здавалося, що вона невинна. Вона й сама казала, що терпить і не знає за що. Коли я їй якось сказала, що в мене мама десь у вільному світі, то вона призналася, що і в неї була близька особа, приятелька, і що та особа її намовила

вертатись додому. А який це дім — сама бачу! І ска-
зала ім'я тієї приятельки.

Маргарита злякалася.

— Це хіба не Василина?

— Так, вона, — відповіла Маруся і її слова від-
крили очі Маргариті на деякі дивні події в житті Ва-
силини. Не бачила її ні в церкві, ні в організаціях.
І тільки після приїзду Богуславця збудилось у неї таке
зацікавлення українською громадою, така діяльність...
Маргарита вже хотіла телефонувати до Лесі, може, вона
знатиме більше від свого чоловіка, що таке діється в
їхній громаді, хто такий Богуславець і яке він має від-
ношення до Василини.

Але Маруся глянула на годинника й порадила мамі
лягати спати. Леся рано їде до праці, може, вже спить.
А ці справи краще залишити комітетові. Хай вони самі
розберуться, хто така Василина і чого шукає серед но-
вих емігрантів. Хай інші цим клопочуться...

— Може й так, доню. Може вона й справді щиро
працює для нашої громади, може їй трохи жаль, що
прийшла до нас так пізно, але не можна відкидати лю-
дей, коли вони хочуть бути з нами. Коли так усіх ста-
немо відсувати, то ні з ким буде залишитись, остане
жменька...

— Іноді жменька активних більше зробить, ніж ве-
лика громада... баранів, — додала задумано Маруся і на
цьому закінчився останній акорд концерту парафіяльного
хору. Пішли до спальні і полягали, але не заснули,
бо знову пролунав дзвінок телефону й почувся стур-
бований Лесин голос:

— Чи в вас не було мого чоловіка? Не залишив
мені ніякої записки, куди подався, а до нього телефони
й телефони! Я вже всюди телефонувала, та його ніде
нема! Думала, може, в вас наладнує справи, що їх сам
наплутав.

— Бідна Леся, — подумала, засипляючи, Марга-
рита.

Заперечна відповідь, коли вона звернулася може вдесьте до знайомих і незнайомих осіб, втомилася вкрай Лесею, і вона припинила розшуки. Він не мала дитина, знає дорогу додому. Але коли минула ніч і його не було, Леся прокинулася з болем голови і прикрим почуттям, що діється щось незвичайне. Ніколи такого не бувало, щоб він не повідомив, що не прийде додому, що виїхав, що десь затримався. Чи Леся любила свого гіркого чоловіка? Очевидно, що любила. Не могла з'ясувати, що її тягнуло до нього всупереч намовам батьків, критичним висловам знайомих. Любов? Можливо. Іноді відчувала, що тієї любови вже давно немає, що залишилося лише почуття солідарності, бажання помагати в кар'єрі, обороняти від ворогів, уявних чи дійсних. Але й це почуття обов'язку якось меркло, за те росло невдоволення, навіть з'явилася охота кинути чоловіка, але пошана до законів і виховання не дозволяли їй цього робити.

Оце вперше, почувши втому від неспрочної ночі і біль голови, якого не вдалося заспокоїти аспіриною, не пішла до праці. Лягла в ліжку й намагалася заснути. Нічна тривога уступила певності, що ось незабаром, або трохи пізніше, він повернеться додому і виправдає егоїстичний вчинок. І все повернеться до давнього порядку. Тепер вона трохи поніжиться і, може, раз в житті відпочине. Повернулася до стіни і заснула. Спала до полудня і, може, спала б довше, якби не поштар, що підкинув під двері листи. Вискочила з ліжка і з острахом кинулася до газети, шукаючи там якоїсь вістки. Газета заспокоїла Лесею, там не було нічого про якийсь нещасливий випадок. Але вже не могла спати. Ще раз протягнула руку до газети й на останній сторінці прочитала заголовок довгої статті „Темні історії довкола відкриття будинку „Україна”...

Хтось підписаний псевдонімом Черкас відкривав очі громадянству на непорозуміння на сходинах святкового комітету. Він писав:

„Гірко, що до клопотів з відкриттям громадського будинку прикладають руки особи, які довгий час не виявляли охоти до праці, стоячи осторонь нашої громади, і, навпаки, кожний почин намагалися з властивою мальконтентам жовч'ю знецінити й знеславити. Тепер ці особи докладають усіх зусиль, щоб роз'єднувати та розснажувати запал громади інтригами та погрозами. Дивною і зовсім незрозумілою виглядає співпраця місцевої прогресистки з відомим поетом нашого міста Маркіяном Бучуком. Ми прилюдно взиваємо діяча та організатора культурного життя до звіту з праці та дивної поведінки, яка не є його приватною справою, а...

Газета вилетіла з рук, Леся здавила руками голову.

Жаль, що його немає зараз біля неї і вона не може показати йому газети на доказ, що його шанують і таки вважають поетом та заслуженим діячем, що вся його гіркота даремна, що якби писав більше чи краще, мав би признання на кожному кроці. Ця стаття найкращий доказ на Лесині слова, але він ніколи не вірив своїй дружині... Та його нема. Не було й до вечора і Леся, не чекаючи другої неспокійної ночі, зателефонувала до поліції. Обіцяли шукати й запевнили, що покищо не мають ніяких вісток про містера Бучука. Другого ранку був телефон від стурбованої матері з Клівленду, яка запитувала, що означає стаття якогось Черкаса і чи Лесин чоловік відповідає на закиди.

І безконечні телефони від знайомих і все запити, що зробить пан Бучук з тими провокаціями якогось Черкаса? І хто такий Черкас, чи Лесі відомо? Леся знову не поїхала до праці, вона почувалася зовсім погано. Вона таки зовсім розхворілася. Не могла й думок зібрати, щоб подумати, де все таки шукати чоловіка. До голови приходили різні знайомі, приятелі, але всі ті люди, Леся була певна, нічого не можуть вдіяти. Насправді її чоловік не мав приятелів. Навіть Млявий і фейлетоніст парафіяльної газети зразу відповіли Лесі, що вони й уявити не можуть, де дівся пан Бучук. Так і називали

його. Це був поступ, підвищення, але потіхи від цього не було. І вона чекала.

Перед нею були два дні, які могла використати на хворобу. Вперше за своє життя з чоловіком пішла до його кабінету, витягнула шухляди й стала розглядати його записки, папери, шукаючи якогось сліду. В руки попали протоколи засідань в справі відкриття будинку і там знайшла прізвище особи, до якої ще не зверталась.

Це була Василина Корній, жінка, з якою її чоловік частенько зустрічався останніми часами. Двічі телефонувала до університету, де вона вчила російської мови, і до її хати, але ніхто не відповідав. Вирішила зайти до університету й запитати або й чекати до останнього подиху, надіючись на ту жінку як на останній порятунок. Знайшла клясу з табличкою „російська мова” і чекала терпеливо. Коридором ходили студенти, професори, всюди гомін, шум, сміх розлягалися по довгих коридорах. Перед нею поспішно пробігали, зупинялися, відходили. Вона запам'ятала обличчя студентів, дівчат, старших людей. Стояла зморена, переступаючи з ноги на ногу, здавалось, безнадійною виправою до незнайомої, коли до неї наблизилась висока студентка з сумними очима. Дівчина не була знайома, але Лесі видавалось, що вона її десь бачила, може, й тут в коридорі. Але й студентка приглянулася до неї без тієї байдужості, що була виписана на обличчях прохожих. Вона навіть наблизилась і пристанула під тими ж дверима, що й Леся. Леся підбадьорилась і всміхнулася до незнайомої студентки, але усміх вийшов якийсь кривий і сумний. Студентка запитала, на кого вона чекає. Леся зраділа й відповіла, що чекає тут на вчительку російської мови, пані Василину Корній, але не знає, чи вона тут. Висока студентка сказала, що вона не знає тієї вчительки, але її професор з нею знайомий і, може, він знатиме, де вона. І назвала ім'я Богуславця. Леся аж здригнулася, почувши це ім'я, яке її чоловік вимовляв останніми часами з нехиттю. Але він знав Василину

Корній, може, вона знатиме... Дівчина назвала себе Вікторією, була ввічлива і щиро хотіла їй допомогти. Перейшли коридор, сходи, перейшли в другий коридор, аж опинилися в іншому будинку. Вікторія глянула на годинник і сказала, що за п'ятнадцять хвилин пан Богуславець вийде з класи і вони його зустрінуть під дверима. Леся попросила Вікторію:

— Ви можете почекати зі мною? Познайти мене з ним?

— Добре, я почекаю. Я закінчила лекції...

— Він старий, чи молодий? — запитала, не думаючи, що говорить.

Вікторія відповіла, що не старий, і при цьому почервоніла. Леся занотувала це і більше не думала про дівчину і „нестарого” професора. Але здивувалась, що мав спільного нестарий професор з старою жінкою. І зараз здивувалася над своєю наївністю: про що вона думала? Тимчасом з класи почали виходити студенти і Вікторія, заглянувши туди, сповістила:

— Ось і він.

Він вийшов поспішним кроком і зустрівся з Вікторією. Як радісно всміхнулися його прегарні очі! Леся відмітила густе темне волосся й приємний голос. Позналилися вмить, коли Вікторія пояснила йому, що пані Бучук хоче з ним говорити. Він дивився на Лесю з тим же приємним усміхом, запрошуючи її в бібліотеку. Вікторія попрощалася й побігла. Манери цього милого чоловіка були якісь особливі. Він був не такий, як її гості, знайомі, товариші праці. Еспанець, — мелькнуло в голові, європеєць. І з почуттям довір'я, всупереч давньому упередженню, приступила до справи.

— Мій чоловік, ви знаєте його, два дні тому покинув хату і досі не повернувся. Я дала знати поліції, але про нього ніхто нічого не знає. Остання особа, з якою він зустрічався три дні тому, була пані Корній. Я хотіла до неї звернутись, але не можу її знайти. Може б ви були ласкаві допомогти мені з нею зв'язатися?

Він слухав мовчки й задумано. Від останнього бурхливого засідання в будинку „Україна”, він не бачив пані Корній. Власне бачив, але вона не виявляла охоти до розмови в коридорі університету й поспішала. Він знає її адресу й телефон. Але подумавши хвилинку, радив не вдаватись до телефонічної розмови. Може, краще поїхати додому? Запропонував негайно їхати туди.

— Щоб нам не втекла, — додав ніби жартома, — отак несподівано, може, накриємо її...

Лєся здалася на його волю. Вони сіли в його авто й помчали вниз міста. Неосвітлені вулиці та галас на темних пішоходах трохи збентежили Лєсю, але вона бадьоро вискочивши з авта, пішла слідом за Богуславцем до старої, обдряпанної камениці, що виглядала на тлі крикливої вулиці мертвецьки тихою, незаселеною. Під дверима на другому поверсі Богуславець зауважив вузьку смужку світла. Кивнув задоволено головою і подзвонив. Не скоро почулися кроки біля дверей і жіночий голос запитав, хто там. Богуславець солодким голосом назвав своє ім'я, додавши, що має те, про що вона просила. Двері відкрилися й Люба побачила в освітленому коридорі жінку, що її пам'ятала з масонського клубу, куди одного вечора завезла наполоїни й вернулася додому, не приймаючи участі в вечірці. Оце й була та єдина жінка, за словами чоловіка, що в неї могли повчитися культури „наші зарозумільці”... І Лєсю аж здавило в горлі. Пані Корній запросила їх у кімнату, не виявляючи особливого захоплення гістьми. Кімната вразила Лєсю несподіваною пишнотою.

Вони сіли в м'які крісла, напроти них господиня, кинувши уважний погляд на Лєсю. Богуславець пояснив причину приходу. Коли він скінчив, пані Корній, переводячи погляд на Лєсю, розвела руками.

— На жаль, не можу вас нічим потішити, бо вашого чоловіка бачила я давніше, ніж ви, і з своїми плянами він мені ніколи не звірявся. Останній раз, можу вам сказати, мила пані, я зустріла його випадково (це

слово повторила двічі) на засіданні комітету, ми розмовляли про загальні справи, мабуть, застановлялися над вибором співачки, бо, здається, було дві кандидатки. Отож кажу... нічого конкретного...

Тут встряв солодкий Богуславця голос:

— Так, це про співачок ми всі тоді говорили, але після того ви були ласкаві відвезти пана Бучука додому. Ви мусіли десь затриматись, бо зараз після вашого виходу ми зателефонували до нього додому, бо він випадково забрав зі собою ключі від будинку, але пані Бучук нам відповіла, що чоловіка нема... Його не було й пізніше і більше від додому не повернувся. Пані Бучук за ним шукає по всьому місті...

Леся тремтіла. Вона чула, що до очей напливають сльози, та знайшла силу, щоб пригадати аж тепер подробиці останньої розмови з чоловіком.

— Він сказав мені, що після засідання поїде до пані Корній і вони вдвох обговорять програму, без тієї незгідливої зграї — так любив він різко висловлюватись. — Зокрема обговорять доповідь, яку мав читати, замість поета Геленія, мій чоловік. Мій бідний чоловік мав довір'я до вас однієї, пані Корній... — заплакала, дивлячись з надіями на жінку, що не могла заховати невдоволення.

— Що ж, панство, ви прийшли мене допитувати, як поліція? — і трохи хвилюючись, додала:

— Сказав жінці, що прийшло до голови, а, може, він був у якої „гер френд“? Бо з мене, як бачите, не мав би користи, не молода я... А пан Бучук поет та ще молодий хлопець. Кудись пішов, а на мене скинув, щоб не було підозріння... Хто докаже, що він у мене сидів всю ніч? — розсердилась.

— П'ятдесят років живу без мужчини і тепер би мені їх треба було? Ей, що ви видумаете! Шукайте молодших, охочих до того, ось у наших знайомих дочка, то що думаєте, покинула дім, тата, маму і зв'язалася з хлопцем.

Солодкий Богуславців голос набрав твердості.

— Та не будемо займатись чужими справами. Тут, бачите, не до жартів. Пан Бучук не хлопчик...

— Та я знаю, що не хлопчина, але вірте мені, старі бувають не раз гірші від хлопчиків.

— То ви думаете, що пан Бучук пішов від вас до якоїсь дівчини, щоб з нею виїхати кудись? Куди, думаете, міг виїхати? І з ким? Чи він вам не натякав, не звірявся?

Василина заспокоїлася.

— Я нічого не думаю і нічого, на жаль, вам не можу сказати. Та й взагалі я дивуюсь, що ви рішили до мене звернутись. Невже ви не маєте ближчих знайомих?

Богуславець вияснив Василені, що дружина зверталась до різних людей і врешті довідалась, що останньої ночі бачили її чоловіка з вами, пані Василено...

— Я не хочу підозрівати, що ви його з'їли, мила приятелько, але може все таки пригадаєте якусь деталь, якесь слово, що роз'яснили б хоча трохи його дивне зникнення. Чи можете відтворити сцену вашого прощання з ним останньої ночі, коли відкидаєте його власні слова, що він перебував у вас для обговорення подробиць відкриття? Що він сказав вам, прощаючись, куди він їде?

— Та куди їде? До підземки й додому. Що міг інше сказати. А втім, я його не питала, бо що мені до чужого чоловіка? Хай робить, що хоче, хай ночує, де... вибачте, пані, — я пожартувала.

І більше нічого не сказала. Не залишилось нічого іншого, як попрощатись і вийти. В авті Леся згадала ще такі чоловікові слова:

— Ох і набридли ви мені всі з тими комітетами! Богуславець кинувся:

— Шкода, що не згадали ви цих слів у пані Корній. Бо як же набридли, коли поїхав ще до неї „обговорювати деталі”. Мало було йому засідання.

Але Леся була така втомлена! Богуславець повернув авто в сторону її дому.

— Вам не страшно самій дома? — запитав, але Леся пояснила, що звикла до цього, чоловік частенько залишав її саму, особливо останніми часами. Це зацікавило Богуславця, куди ж так їздив пан Бучук останніми часами, що залишав дружину саму дома. Леся не могла точно пояснити, пригадала лиш один випадок, коли чоловік, Зоя Гук та приїжджий з Києва інженер гостювали в пані Корній. Але вона про це нікому не згадувала, бо він просив не розголошувати.

— Це наша приватна справа, а не відомість для загалу, — сказав, — і я мовчала. А зараз згадала, що Зоя могла б теж щось знати про це, але вона.. прищелепувата.

Вернувшись додому, Богуславець задумвся так, що й сон його не брався. Досі він не цікавився такою „політикою”. Його зацікавлення відносились до простіших справ. Недаремне його прозивали просвітянином. Набутий у цьому місті титул його зовсім не принижував. Він уважав, що це слово не таке вже застаріле в новому світі. Іншої думки був Бучук. Просвітян неможливо зарахувати до сучасних культурних діячів, вони на сьогоднішній лад рішуче примітивні. Це й кинув йому на засіданні Бучук, коли Богуславець признав, що не лиш сучасна поезія дає йому насолоду і що єдиний поет, який його зворушує кожного разу — це Шевченко. Цього Бучукові вистачило, щоб обізвати його примітивом.

Але не те хвилювало Богуславця. Василина з своєю дивною поведінкою сьогодні і з несподіваним захопленням модерним поетом Бучуком явилася йому в новому світлі. Він почав розуміти, що її примітивність була така ж роблена, як і захоплення модерною поезією, особливо паном Бучуком.

Роздягнувшись, він не пішов своїм звичаєм на ганок, а закурив цигарку в своїй спальні, стоячи в від-

чиненому вікні, крізь яке спокійно можна було дивитись і нічого не бачити. Він бачив обличчя, чув слова, міг в'язати їх і робити висновки. Все разом давало неясний образ якоїсь фатальної послідовности, до якої, він це відчував, притягнули і його. Це не випадок, що дружина Бучука звернулася до нього за порадою, він теж потребував поради людини, що мала досвід з людьми того типу, що Бучук, співачка Гук і Василина.

Рішив порадитись з Млявим, бо він виглядав щирим. Але доки знайшов час, щоб поїхати до нього, пригадав і його дивну поведінку, коли запрошував його на засідання комітету. Не прийшов, хоч пообіцяв, а в останній хвилині повідомив телефоном, що почувается не зовсім добре. Млявий жив біля гарного парку, який відділював його район від Богуславцевої Дванадцятої. Жив у невеличкому будинку з дружиною і собакою. І справді був якийсь Млявий. Тільки на сходах клубу виходив з звичайної чемности і ставав енергійним і навіть войовничим. Те, що він заступався завжди за Бучука проти противників сповняло Богуславця надією довідатись чогось про пропавшого поета, саме від нього. Не чекав чергового засідання, а рішив вийти до парку, куди Млявий виводив собаку на прохід кожного вечора. Як він сподівався, висока сутула постать Млявого появилася на стежці. Привітався здалеку помахом руки і запитав спокійно:

— Що новенького?

Млявий стояв під деревом і видимо зрадів появі „парагвайця”. Богуславець ніби випадково звернув розмову на тему, яка його цікавила.

— Та нібито нічого. Я трохи стурбований наглим виїздом Бучука. Як же буде з відкриттям? Доведеться просити Геленія. Ви відмовились... Бучук виїхав...

— Хіба виїхав? — Я не чув...

— Виїхав і навіть не сказав жінці, куди й коли повернеться... Це трохи незручно.

— Е, то, певно, й вернеться за день-два. Але щоб Леся не знала, де він — це диво!

— Кажуть, що лиш пані Корній знає про його виїзд.

— А та стара... вибачте за грубість! Я завжди говорив йому, що з нею матиме клопоти, але він, як то кажуть, шукав собі гудза. Ви знаєте, який він нервовий, перечулений. Щодо мене, то я мавши таку жінку, жив би як у Господа за дверима. Це янгол, не жінка. А що вона каже?

— Що? Журиться. Я, правду казавши, до вас таки приїхав розпитати, може, вам відомо, куди він поїхав, може, з якимсь авторським вечором? Ви поети...

— Та який там авторський вечір? Та й що б він міг читати? Між нами казавши, все, що він написав, — десятки разів читав. Люди ж хотіли б почути щось нове. Та хто його запросить і куди!

Богуславець і сам зажурився.

— Тоді куди ж таки поїхав у тасмниці перед дружиною?

Млявий пожалів парагвайця, що нічого не розумів.

— Мав, очевидно, якісь справи — чи жінка все му- сить знати? Краще як не знає забагато, може рознести по місті.

— Може й так, але все таки не шкодило б дружину заспокоїти.

Млявий потер рукою лисину і нахилився до Богуславця, якби боявся, що їх хтось почує.

— Є такі справи, що їх жінкам не звіряють. Ви цього не розумієте, ви неодружений. Як одружитесь, зрозумієте. Жінка заборонить не лише „політикувати”, але і співати в хорі, ходити на засідання.

— Мені здається, що Бучук робив політику в себе дома, тож пані Леся призвичаїлась.

— Буває й така політика, очевидно, не приймайте цього за факт, я так для прикладу, це мої здогади — Бучукові знайомі, це люди, що дивляться на світ не

нашими „старокрайовими” очима, вони роблять нову політику...

— Та що нам світ! Для нас важливе те, що відноситься до України.

— Я знаю, що для вас важливе, ви націоналіст, але є люди, що розчарувалися в націоналізмі і хочуть творити нову орієнтацію, хочуть іти в ногу з новим поколінням.

Богуславець задумався. Можливо, що він не приглядався ближче людям, з якими взявся за роботу. Не хотів думати про те, що підсовував Млявий.

— Я все таки не думаю, щоб Бучук... він був такий ентузіяст нашого будинку...

— Чоловіче! Послухайте мене, досвідченого. Не кожний ентузіязм щирий... Щодо політики, то політик ніколи не буває щирим, бо тоді він поганим політик!

Це теж була несподіванка, що Бучук політикує, він, здавалося, виключав „брудну політику”, він був зовсім аполітичний, а вже Васирина Корній! І він згадав про це Млявому. Той кинувся.

— Корній? Вона каже, що він собі скочив в гречку? Вже кому як кому, але цій я не вірив би.

— О, це теж для мене новина. Вона така мила стара емігрантка, ми всі радіємо її участю в нашому житті.

Млявий глянув понуро на Богуславця і махнув рукою.

— А я зовсім не радію. Я б її уникав...

— Чому ви не сказали цього Бучукові? Він захоплений нею більше від нас усіх. Останнього вечора, після засідання, він вийшов з нею і всі погодилися, що вони вдвоє вирішать самі ті справи, яких ми не змогли громадно вирішити. Обидвоє вийшли і я бачив, як сіли в авто й від'їхали...

Млявий кинувся.

— А я цього не знав. От, сволоч! Звичайно, не він, я підозрівав, я спостерігав... Гей, снобе, йдемо додому, пізно вже! — гукнув на собаку й пішов згорбившись, від Богуславця.

Пані Лариса вийшла до приймальної погасити світло й закрити вхідні двері. Була пізня пора — добігала одинадцята. Закурила й сіла на те крісло, де звичайно чекала черги довголітня пацієнтка, багатюща жидівка. В вікнах меркли лампи, лиш безперервна черга автових світел ясніла білим світлом, якби змивала Бродстріт від денної пилюки. Вулиця була, як помальована сріблом, — тихо шуміла гумовими колесами. Лікарка розкошувалась хвилиною спокою і солодкавим смаком сильної цигарки. На горі вже спали. Четвер закінчився візитою останньої хворої, що витягала останки сил нескінченими розмовами про „цього мерзотника”, і відходила, тиснучи Ларисі руку з незмінними словами:

— Яка я вдячна вам, пані доктор! Ви мене сцілили, як наш Христос сцілив Лазаря. Без вас я давно була б там... ви мене розумієте?

Зараз не чула ні її, ні свого голосу, яким захочувала до виявлення тисячу разів заслужаних історій. Лише шум авт. Вона вслухувалася в той шум, як у музику. Кожного разу він манив її їхати кудись перед себе поза місто. І вона вирішила проїхатись.

Накинула наопашки спортовий жакет, висунулась з темного будинку і наблизилась до авта. Воно чекало на неї як вірна тварина, готова до послуг. Гаркнув мотор, стукнули двері і перед Ларисою виринув зрожевілий від світел обрій, вкритий як гудзиками, світляними знаками. Гарно було мчати без окресленої мети перед себе, відкривши бічний трикутник віконця, щоб коротко обстрижене волосся вільно перепливало з боку на бік чорнявої голови. Нога подавалася еластично з „газу” на гальму, а рука, спершись на керівницю, давала заслужений відпочинок усьому тілу. І думки заспокоювались.

Коли повернула зручно з головної дороги, мусіла зупинитись на першому світлі. Зліва від неї на горбку

високо стояв будинок, вікна якого світилися всіма кольорами, якби в вітражах пробивалося сонце. Це був той будинок „Україна”, відкриття якого мало незабаром відбутись. Зупинилася перед будинком і розглядала його уважно, наче вперше бачила. Яка краса довкола нього! Їй навіть хотілося вийти з авта, обійти будинок з усіх боків, але пізня пора і темна вулиця стримали її від такого наміру. Всміхнулася собі в думках — що сказали б її хворі якби зустріли її саму, блукаючи в порожняві вулиці... Проте якась сила тягнула її до того місця. Вона відкрила вікно й закурила. Тимчасом освітлений будинок поник. Чи хтось погасив світла в ньому? Разом з тим на вулиці почувся гомін голосів. З будинку вийшла група людей і почала роздрібнюватись та зникати в темряві. Остання видимо пара зупинилась ще самотна й не могла розстатись, як інші. Вони про щось живо розмовляли й Ларисі здалося, що їй знайомі ті голоси. Коли пара підійшла близько до авта, Лариса пізнала поета Бучука. Жінка, що знайшла своє авто зараз за Ларисиним, не була Лесею. Це був хтось інший. Пара сіла в темноті до авта, що рвануло з місця, доки ще Лариса змогла доглянути, хто це відвозить Лесиною чоловіка й куди? Коли вони проїздили повз Ларису, вона навіть відвернула голову, — мовляв, не моя це справа, бо тих чужих справ було в її пам'яті і так забагато.

Не закриваючи вікна, рушила за парою, що їхала в напрямі її хати. Але Лариса не поспішала. Вона ж їхала відпочивати після важкого й працьовитого дня. На мить злякалася можливості неприємної розмови з поетовою дружиною. Леся була така мила...

То була п'ятниця, Лариса добре пам'ятала, що то була п'ятниця. В наступну п'ятницю було, як звичайно, багато хворих і той день Лариса вважала поганим. Нічого не починала того дня, частенько відмовляла хворих від відвідин, але не завжди можна робити те, що хочеться. Вже після третьої, відпустивши одну партію хворих, взялась за телефон, щоб привітати доньку, яка,

повернувшись із школи, сідала за піано. Могла пожити короткий час родинними справами, відпочити від чужих. Але тільки набрала число телефону, коли двері з дзвоном відчинилися і в почекальню котячою ходою всунулася Леся!

Вона не була пацієнткою та й не була ще пора на приватні відвідини. Що ж можна робити, треба з усіма бути ввічливим, а надто з доброю знайомою. Леся виглядала хворою. В неї були темні тіні під очима й бліді, сухі уста. Лариса повела її без слів у приймальню. Почастувала гостю цигаркою й сама закурила, і, усміхаючись професійно, чекала вияснення.

Важко було Лесі почати, але вона з трудом перемогла збентеження.

— У нас трапилось щось таке дивне, що я не можу собі пояснити. Я мала б іти до адвоката або на поліцію, але я не довіряю своєму здоров'ю... ви не повірите... я хвора від самих здогадів... мені здається, що я перебільшую, але... я... мій чоловік...

Лариса спокійно відповіла, усміхаючись як найбезжурніше могла.

— Чоловік?

— Він мене покинув і я не можу собі знайти місця. Я зовсім розхиталася і не знаю, що мені робити...

— Чоловік покинув? І тільки всього? і добре, дуже добре! Матимете спокій аж до тої пори, коли він повернеться... Я за це даю свою голову!

Леся глянула з надією на лікарку.

— Скільки йому? Сорок п'ять? Це, моя дорога, критичний вік, це так званий „чейндж оф лайф”, як кажуть американці, так, так, відноситься до жінок... але мужчини теж переживають свого роду психічні заворушення... адже ж це перехід до старости, а старість деколи дуже лякає. Та це не грізне. Покрутиться, подуріє й повернеться. Гірше було б, якби став вас мучити песимістичними настроями, а ви працюєте і здоров'я у вас теж не залізне. А коли покинув вас, то й добре, ви зможете

собі відпочити за той час, підбудувати трохи своє здоров'я, ви не виглядаєте зовсім добре! Може поїдьте трохи на Флориду. Я була минулого року, там тепер така краса, як в нас на Україні, весна... спокій... смарагдове море... пальми... Якщо хочете, я вам дам адресу того пансіону, де я жила минулого року, це в одній німкені. Можете забігти завтра-післязавтра до мене, обміркуємо вашу подорож?

Але з Лєсиного обличчя не зникав вираз неспокою й напруження. Лариса замовкла і аж по хвилині кинула питання:

— Скажіть мені, як жінка жінці, ви й досі кохаете його так щиро й захоплено, як тоді, коли ми всі вам відраджували „той необдуманий крок“?

— Не знаю, як вам сказати — відповіла понуро, — „палко“, „кохаю“, „захоплення“, — це все слова, які до мене вже сьогодні ніяк не стосуються, але...

— Але що? Жіноча гордість? Почуття кривди?

— Ні, ні, не те, я боюся, — якось жвавіше вимовила, — що він пропав, що його намовили виїхати...

Лариса кинулась.

— Куди ж міг виїхати ваш чоловік і чому потаємно, як ви йому ніколи не ставили перешкод? Чи він, вибачте мені недискретність, мав гроші, щоб виїхати? Нікуди він не поїхав, — ледве стрималась, щоб не згадати нічної сцени, — от швендіє десь, дурачиться, може, з кимсь... „чейндж оф лайф“, моя дорога, і все.

— Ні, ні! Ви не знаєте його! Жінки його ніколи не цікавили, йому було аж занадто досить мене з „жіночими питаннями“, на які він вічно нарікав... ні, жінка виключена... я просто боюся, що його схопили! Він же був...

— Хто він був? — щиро здивувалася Лариса, — хто?

І Лєся спалахнула. Лариса така некультурна! І їй не залишилося нічого, крім гарячих сліз. Лариса зрозуміла, що найкраще зробить, коли розкриє їй тайну

нічної зустрічі. Вона описала жінку, що тримала Бучука за руку тієї ночі і взяла його в своє авто.

Леся скрикнула.

— Значить, правда! Значить, вона! — і кинулася до виходу, не прощаючись. Але Лариса поквапно схопила її за руку й затримала біля себе. Вона обіцяла розвідати, хто та низенька жінка, я її знайду, я... але Лариса кинула з розпачем в голосі.

— Я знаю, хто вона! Ви не мусите розвідувати... це...

В ту мить двері в приймальню з гуркотом відкрилися і старша жінка з розтріпаним волоссям влетіла до середини. Лариса привітала її приятним рухом та солідними словами й запросила сісти в те крісло, з якого встала Леся. А та вже була за дверима.

**

*

Зоя серйозно готувалася до виступу. Вона вже не жила в Лесі, бо там було занадто неспокійно. Остання сцена з Лесиним чоловіком упевнила її, що її приятелі не зовсім нормальні і, що вони не мають відчуття мистецтва, бо не всілі зрозуміти артистку та її душу. Вона жила вже другий тиждень у милої вдови Стеблянка, яка була напрочуд вирозуміла й добра. Вона була музою свого чоловіка, славного колись піяніста. На стіні в вітальні був його портрет. Який профіль! А очі! Зоя не чула його гри, але їй було байдуже до інших артистів. Про нього казали, що він передчасно зійшов зі сцени, але зійшов з арвреаолі слави. Зовсім не так, як співачка Марія Когут, що ще й досі співає на тих концертах, які влаштовує її рідний чоловік. Але вона на останньому концерті таких півнів пускала, що публіка приймала її спів сміхом. Не треба й згадувати Зої про це тоді, коли сама готується до виступу. Але спомин цього вечора так і лізе до голови. Це тоді, коли Зоя тільки приїхала до Америки і думала, що тут вона виплине, як зірка першої ясности. Вона познайомилася з композитором Когу-

том, про якого ще в Парагваю багато читала в газетах. Він міг би їй допомогти стати на ноги. Так і сказала йому при першій зустрічі.

— Стати на ноги? Наївна! Серед тої некультурної маси ви хочете ставати на ноги? Я певний, що ви маєте талант, але що з таланту, коли нема кому його показати. Я вже ось близько тридцять років пробую, але... і то з ким — з Марією Когут, ви знаєте, хто така Марія Когут?

Зоя хотіла почути голос славної співачки Когут, і їй вдалося, бо власне через тиждень потрапила на концерт арій та народніх пісень в будинку жіночих організацій. Людей було багато. Це були переважно нові емігранти, що вирвавшись з таборів, прагнули концертних заль, блискучих паркетів і т. зв. професійного мистецтва. Заля була темна і понура. Не було оксамитів, ні золоченого поруччя. Були якісь вилиняли занавіси й розбитий фортепіан. На сцену вибіг худенький чоловічок і, вклонившись на рідкі, ніякові оплески, почав читати. Зої видалось, що він читатиме поезії, як це було в Парагваю, коли з сусідньої Аргентини приїжджали артисти. Такий концерт називався „балет-концерт” і там було все: спів, деклямації, а найбільше танців. Але старий пан не читав поезій. Він читав біографію славного композитора та його дружини, великої співачки. Він читав, трохи шепеляючи вставленими зубами, яких успіхів, якої слави зажила славетна пара і дочитуючи до місця, що пара проживає вже третій десяток літ в цьому місті, зупинився на хвилинку, щоб хапнути повітря, а публіка прийняла це щирими оплесками як закінчення.

Оплески тривали, поки чоловік не зійшов зі сцени, а на його місце з'явилася немолода пишна пані в обтягнутій сукні, що випинала заокруглений, повний живіт, і склала на ньому білі руки. За співачкою просковзнув довгов'язий, згорблений пан і, не дивлячись на залу, впав на стілець біля фортепіану.

Нагадував польового коника. Зоя впізнала в ньому

композитора Когута. Він грав вступ, а співачка дискретно відкашлювалась, перекладаючи руки, схрещені на животі з одної на другу.

„Ой одна я одна” — почала вона, кидаючи непевні погляди на блискучі окуляри, що коливалися на обличчі чоловіка й тягнула, намагаючись співати голосно. Раптом в горішніх позиціях пустила півня, що викликало велику веселість молоді частини публіки. З півня, як з лихого жарту сміялися в задніх кріслах, але співачка не чула того і тягнула далі. Публіка позбулась насто-рожености й на залі стало зовсім як у Парагваю — згадала Зоя. Матері пустили з колін малят, що полізли поміж ряди з пляшками „кокаколя”. Та не лише діти заважали Зої слухати концерту. Молоді люди, для яких не вистачало місця в кріслах і вони стояли під стінами, голосно втишували дітей. В цьому гаморі співачка почувалася немов вільніше. Хоч голос рвався, вона з усіх сил тягнула форте, не дивлячись у бік сердитих окулярів супровідника. В залі був гамір, але ще не такий, щоб можна було не помітити, що співачка раз зірвавшись, не зможе позбутись фальшивого тону. Першу частину концерту дотягнули й на сцену винесли кіш з квітами, обмерезаний шовковими стрічками та кокетерійними бантиками. З-за піяна вискочив „польовий коник” і раптом в його голову попав розбитий помідор, другий і третій і вмить він став захляпаний, витираючи окуляри та шукаючи даремне дороги зі сцени. Пішла зі сцени і славетна Марія Когут, на щастя з непошкодженою дорогою сукнею. Публіка стихла й споважніла. Так тихо було аж до хвилини, коли лисий чоловічок вийшовши на сцену нарвався на грубий жарт:

— Ну і напіяла славетна! Півень, півень!

Зої було боляче. Господи! Така некультурна публіка! Про обкидування гнилими помідорами вона чула, але їй не вірилось, що тут таке станеться. Навіть у дикому Парагваю не траплялося такого нікому. Навіть тоді, коли хор малоросів виступив перед закинутими в

пуцу українськими поселенцями—такого не було. Люди тихо й обережно, щоб не скрипіти кріслами, встали всі і всі вийшли з залі. Хор співав сам собі. Але помідори?

Зоя злякалася. Невже перед такою публікою можна співати? Але її потішили, що цей виступ — була політика, та Зої того не зрозуміти. Зоя погоджувалася в душі, що славетна не мала вже голосу, але Зоя молода і перед нею стелиться шлях. Хай стара знає честь — хай дасть дорогу молодим!

Вдова годила Зої чим могла. Зоя не звикла пити молоко, вдова гріла чай. Поїла, припрощувала, піклувалася. Коли Зоя довгі години вправляла, вдова вибиралась на горішній поверх і там нишком одягалась і виходила. Зоя просила не залишати її самої і вдова залишалась дома. Поралась біля вишуканих страв. Зоя не любила запаху цибулі. Пила в безконечність овочеві соки і просила купувати яйця з ферми, не з магазинів. На м'ясо не могла дивитись. Вона була вегетаріянкою, ще з Німеччини. Вдова й собі перестала їсти м'ясо, змарніла й ослабла. Чекала терпеливо Зоїного концерту, або бодай виїзду з тим концертом в інші міста...

Надходив вечір і Зоя, відпочивши годинку на ліжку біля відкритого вікна, одягнулася, щоб вийти на щоденний прохід. Вдова відмовилась від проходу болям голови. Зоя вийшла сама, дивуючись порожнечі міста, в якому вона радо зустріла б когось із своїх знайомих. В тому кварталі жило багато земляків. Тут були не лише прегарні вілли з городами, але й крамниці та різні установи. До одної камениці, в якій примістилася суботня школа, Зоя повернула свої кроки. З відчинених дверей висипалися, як хмара горобців, діти. Слідом за дітьми вийшли дві пані. Однією з них була Леся. Зоя привіталася з Лесею, дивлячись на незнайому жінку. Леся познайомила.

— Моя шкільна товаришка, Маруся Весела, а це співачка Зоя Гук.

І Маруся, і Зоя глянули одна на одну з зацікавлен-

ням. Лесине обличчя було сіре й сумне. До Зоїних вух долетіли слова „шкільної товаришки”:

— А ти не думай! Якось то буде. Ну, Лесю, носик вгору! Ніколи так не було, щоб якось не було — пам’ятаеш? Так і тепер. Ти віриш моїм передчуттям? Вони в мене спокійні. А мама що ворожила?

Вони не звертали уваги на Зою, хоч як їй хотілося, щоб вони раділи разом з нею тим давно вимріяним виступом. Вони мусіли б її запевнити, що все буде гаразд, щоб вона була доброї думки, що в неї талант. А тут така байдужість...

— Ти не питаеш, де я живу і чого приїхала до вашого міста? — але й це не вивело Лесі з отупіння. Леся не відповіла, ані не глянула на Зою, якби не чула. Протягнула руку товаришці.

— До завтра!

— Гей, до якого завтра? — крикнула Зоя голосно, і Леся спинила на ній якісь невидючі очі, — Лесю, що з тобою? Може ти хвора?

— Ти помітила? Дивно! — гірко всміхнулася Леся, але товаришка зробила знак, щоб мовчала. Леся зірвалася раптом з похмурої мовчанки.

— Може тобі відомо, куди дівся мій чоловік, га? Лазив кудись з твоєю приятелькою Корній і вже тиждень, як немає про нього вістки, де він і що робить?

Зоя вирячила очі.

— Не розумію: моя приятелька... твій чоловік? Про що ти говориш?

— Ет! — махнула рукою, — ти й так не зрозумієш. Ти щаслива, плаваєш в небесних просторах... Ех, чому я не співачка, чому я не поетка? Не така егоїстка, як ви всі, всі!

З тим і пішла, а за нею, не глянувши на Зою, побігла товаришка. Зоя стояла приголомшена і навіть пожалувала, що виходила на прохід. Гарний прохід перед виступом! Пішла в сторону вдовиної вілли, не знаючи

гаразд, чого від неї хотіла Леся. Досі ніхто від неї нічого не хотів... Перейшла на той бік вулиці, пильно дивлячись на світляний сигнал.

**
*

І ще одна особа, як і Богуславець в'язала з відкриттям будинку багато надій. Це Лариса Русанівська. Вона могла похвалитись, що знає душу цього міста. Лікарка психічних хворіб знала цей невеликий, але який згущений, який різноманітний світ її земляків, що приходили до неї з безліччю недуг, уявних і справжніх, з таємницями, сплетнями, з болями й радостями. Крім своєї професії, до якої готувалася ще з юности, вона багато уваги присвячувала громадським справам. Була головою суспільної опіки, цікавилася рухом переселенців, мала зв'язки в управі міста й допомагала своїм землякам у всьому, навіть давала їм лекції англійської мови деякий час.

Хворих заганяла до неї слава доброї спеціалістки та головне, філіантропки, бо бідних хворих лікувала даром, ще й запомагала їх нерідко грішми. Тепер її життя виповнили відомості про діяльність „парагвайця” і вона бажала колись з ним зустрітись приватно, не на засіданнях. Не було хворого, який би не приносив новин їй про його приїзд, про його дивацтва та гарні риси характеру. Але ближче знайомство з ним відкладала до пори, коли буде вільна від праці та інших обов'язків. Іноді їй кортіло потелефонувати до нього й запросити до себе, але не вистачало часу і бажання залишалось бажанням.

Отож це вже був кінець. Будинок вже був, комітет для відкриття збирався кожного тижня. До неї доходили вістки, що власне той Богуславець зумів з'єднати в цьому громадському комітеті навіть противників, навіть учорашніх ворогів. Він просто зачарував ідеєю будинку всіх, для кого будинок став символом об'єднання

творчих сил міста. Лариса раділа будинком і Богуславцем, як посланим Богом пророком, що зробив чудо. Це чудо, чудо! І з радістю відсувала все дрібне й неварте уваги з приношених хворими новин про громаду, про її громаду.

— Аж не віриться, що тих людей, які на своїй землі творили великі речі, мусіла з гризні, непорозумінь та невдачних тимчасових замирень вивести молода людина, не з того покоління, не з „тих земель”...

Закуривши цигарку, думала про засідання добродіїв будинку, яких запросив знову той же Богуславець (в тому й її), щоб з ними порадитись, яким способом перевести впис усіх установ в одну — будинок „Україна”. Це був хитрий крок і він сподобався Ларисі. Запросити добродіїв, не дозволити їм сидіти без діла, чекаючи аж на відкритті їхні прізвища запишуть у якусь там пропам’ятну книгу, чи викарбують на стінній дошці. Він уважав добродіїв співучасниками, не лише людьми, що дали гроші.

І рука потягнулася до адресара, щоб знайти число телефону, коли в дверях почувся дзвінок і в двері приймальні всунулася Леся Бучук. Лариса втратила охоту для розмови з Богуславцем і вийшла на горішній поверх будинку до своєї хати. Хвора могла на неї почекати, це вона так часто залишала їх самих, де вони звичайно заспокоювались. Але Леся тільки ввійшовши до приймальні відомої лікарки втратила і так уже захитаний останніми подіями спокій.

— Чи це любов? — перепитувала себе, як колись, коли протиставилась волі батьків і таки зважилась на шлюб. Може й так. Тоді, це певно була любов. А згодом, коли співжиття з поетом не було тим, чого хотілося молодій дівчині, воно виповнилося подіями непересічними й цікавими. Спільно з ним вона чекала слави, признання, бо частина блиску напевно мала осяяти і її скромну постать, постать дружини. Якоюсь мірою це так і було. Куди б вони не прийшли, з ким би не знайомились,

всім було відомо, що вона жінка поета. Ще й таке було, що додавали — „відомого” поета. Звідки взялася ця „відомість”, Леся не знала. Він не мав ще ніодної книжки, він десь щось писав, але ніхто його писань не друкував. Так і було — не писав, не друкував і був „відомий поет.” А коли вже став писати, коли їздив з читанням своїх творів, коли навіть друкував щось на пошану якоїсь патріотичної події, тоді кудись забулося, відпало це слово „відомий”. Згодом, коли вже сам не писав, лише з ідкістю нотував виступи молодших, його ім’я стало й зовсім забуватись. Бувало, підуть кудись між люди, то їх вітають:

— Це наша молода креслярка Леся! Браво жіночка! Вона ще інженером буде! Така здібна! А це Лесин чоловік...

Її стали запрошувати, дозволяючи взяти й чоловіка з собою. А ще згодом то тільки її саму просили, щоб „менше клопоту”. І так до сьогодні, до останніх днів. А тепер знову зміни. Оце написали, нагадали про відомого поета, пана Бучука, що в таємний спосіб зник з міста. Не було вже Лесиного чоловіка, став відомий поет...

Всі ці відомості, співчуття, переміни, разом із справжнім зникненням, нівечили здоров’я молодій жінці. Після досить неприємної розмови з товаришем праці, що не звик завивати в папірці свої слова, вона прийшла додому зовсім хвора. Він не хотів її образити, навпаки! Він гарно ставився до свого товариша і навіть помагав рости. Що вона на двадцять креслярів вибивалася працьовитістю й математичними здібностями, його сповняло гордістю й задоволенням. Але мав гострий язик.

— Поїхав твій маруда, то й добре. Коли кинув тебе справді, тоді краще для тебе! І так пожитку з нього не маш. А коли не кинув, то повернеться не сьогодні-завтра до тебе. Ніде правди діти, де знайде кращу за тебе?

Тоді Леся таки замовилася на візиту в пані Русанівської.

Лариса ніби здивувалась.

— Я вас не чекала в себе. Зразу думала, що вас принесла до мене громадська справа. Всі ми тут живемо громадськими справами, хоч назверх виглядало б, що турбуємось прожитком, чи як там, долярами... Ну, кажіть швидко, що там в вас таке, бо в мене робочий день ще не закінчився, багато ще хворих мене чекають...

— Я хвора, прийшла за порадою.

Пані Русанівська голосно засміялась:

— Сьогодні ви виглядаєте, як жіночка, що прагне любовної авантюри. Чи можете мені відкрити ваші любовні секрети?

— Мені не до авантюр, в мене нерви.

— В нас усіх слава Богу нерви. Без них ми були б тваринами, що їдять травичку.

— Так, так, — відповіла задумано, — як би то сказати... я вже довше не можу витримати... мій чоловік...

Лариса покинула весело-роблений вид і сказала твердо:

— Не шукайте чоловіка, не морочтеся, він поїхав туди... — стояла, розглядаючи Леся з увагою, що її присвячувала поважно хворим. Вона бачила, як Лесині руки дрібно тремтіли, як подих зупинився в грудях, як до лица вдарила кров і зразу відплила. Леся заламала пальці й схилила голову вниз. Лікарка чекала сліз. Але Леся не ворухнулась.

Абсолютну тишу зірвав телефон. Лариса підняла трубку і почула незнайомий голос. Прізвище Богуславця було б її врадувало кожного іншого разу. Вона мала до нього тисячу справ. Тепер їй було не до нього. І її нерадий голос, цей зв'язок, що мав статися, різко урвав.

**
*

До вух всезнаючої пані Підпольської дійшла чутка про несподіваний виїзд поета Бучука. Це її заскочило і було зовсім „не на руку”. Їй хотілося відіграти якусь ролью в відкритті будинку „Україна”, де збігалися всі нитки

громадського життя, але хто без Бучука зверне увагу на її заслуги, хто зглянеться на її невтішну старість, коли його в управі будинку не буде? Вона ж його довго обробляла, запевняючи в повній допомозі її жіночого товариства, що стільки натрудилося в печенні тортів та агітуванні за вибором Бучука на президента будинку. Вони з Бучуком у цьому знаменито порозумілися, а тут бомба!

Володіючи ще ясным розумом, пані Підпольська вмить здогадалася, де слід шукати кінців тієї нитки, що веде до Бучукового зникнення. Ніхто інший, лише той парагвайський бузувір мусів щось учинити бідному поетові. Не треба було й перевіряти та переконуватись у справедливості здогадів, вона зразу подала їх як певність своїм приятелькам і не минули два дні, як місто негодувало на „проклятого парагвайця”, „вислужника чужих агентур” (так і казали) й готувалося йти походом на нього.

Плітки дійшли, очевидно, й до Лесі. Вона злякалася, що в справу таємного зникнення її чоловіка вмішається поліція і її будуть тягати та переслухувати. До того ж, очевидно, він міг виїхати в таких обставинах, про які не мав наміру розголошувати. Слова лікарки та ще вчорашня візита Млявого її трохи заспокоїли. Вона стала вірити, що чоловік повернеться, і кошмарний сон розвіється, все лихо минеться. Вона навіть стала звикати до його неприсутности.

Коли вона верталася додому з праці, під хатою чекала її Маруся Весела і брала її до себе на вареники або на гарячу кашу з молоком. Маруся завжди знаходила якусь причину, щоб затягнути її до себе. Леся колись прикро відчувала свою бездітність і компенсувала її якоюсь мірою думками про адоптування чужої дитини. Цього вечора вона, отримавши телефон від якоїсь пані Римаренко, рішила сама піти до Марусі і порадитись з нею, що це означає. Пані Римаренко просила провідати її в справі листа, якого вона дістала від Бучука.

Могла сама побігти на вказану в книжці адресу, але була така ослаблена й стривожена, що не могла відважитись іти самій до незнайомої жінки. Маруся була готова вмить піти з нею. Від Веселих до Дванадцятої вулиці було недалеко.

— Ти не гнівайся на мене, що я забираю тобі дорогий час, — але Маруся не дала їй закінчити.

— Дорогий час! Я не знаю, що я зробила б для тебе, що могла б для тебе вчинити... якби я лиш могла! Але цей лист дає мені надію, що щось, може вирішиться в справі твого чоловіка! Я маю передчуття, очевидно, спокійне! Спокійне!

Вони пішли, покинувши авто, а недалеко дорога давала Лесі надію, що хоч і пізніше, а все таки почує щось радісне, заспокійливе.

Марусині очі, в яких тліли колись веселі іскорки, не були веселі. Але якою щасливою здалося Лесі Марусине життя, що залишило за собою все прикре. І вона висловила свої думки вголос. Маруся не відповіла нічого, але Лесі видно було, що своїми словами порушила в Марусиній душі болючі спогади.

— А все таки, яка я егоїстка!

— Ти егоїстка? Леся, що завжди жила для інших, егоїстка? Скажи це комусь, хто тебе не знає.

— Я думаю, що це я нещаслива, а ти, ти стільки пережила...

—І ніколи не нарікою, гадаєш? Та це не причина, що я не терпіла і не терплю тепер, але коли подумаю, що буває гірше, що є люди, яким і не віриться, що життя може бути легким, безжурним, спокійним... якби ти знала, Лесю, як люди живуть там...

Леся не знала. І Маруся ніколи не розказувала їй ні про себе, ні про інших. Боялась, що їй не повірять. Леся не бачила того життя, але тепер якась непевність і острах повернули Лесю до „того життя” з думкою, що той світ має зв'язок з її бідним чоловіком. Де він, Боже, де він?

В кінці зеленої вулиці з верандами в квітах стояв будинок пані Римаренко, яка запрошувала паню Бучук до себе. Будинок тонув у морі квітів, що вилися по стінах, повнили малий палісадник, вузьку доріжку й вазонки. Серед тієї повені кольорів і запахів колисалася на гойдальному кріслі сива, смуглява жінка з чорними блискучими очима. Вона почула кроки й гомін розмови і вихилилась на вид молодих жінок, що прямували до неї.

— Добрийдень! Заходьте, будь ласка. Я маю листа, це не до мене, а до мого небожа, але його немає дома, то я подумала, що пан Бучук, який нам пише листа, певно буде вашим чоловіком...

Леся схопилася за серце.

— Лист від мого чоловіка? Чого вам, а не мені?

— Не знаю, мої пані, заходьте ближче, в господу, — підвелася з крісла й пішла до вітальні, відкриваючи двері жінкам.

— Будьте такі ласкаві й познайомте мене із змістом листа до... пана Богуславця? — знесиленим голосом вимовила Леся, аж звернула увагу незнайомої жінки на себе.

— Може вам погано?

Леся хотіла відповісти, привітній жінці, чого вона така схвильована, але Маруся, сіпнувши її за руку, відповіла за неї:

— Моїй приятельці дивно, що її чоловік пише не їй, а пану Богуславцеві, але тут, певно, якісь загальні, може, товариські справи. Будь ласка, прочитайте нам, якщо це не секрет.

Пані Римаренко подалась до столика за окулярами, а Леся важко опустила голову.

— Я стала така нервова, кожна дрібничка мене вбиває. Сльози котяться по лиці, як в істерички. Он Маруся — вона має характер!

Маруся присунулась до пані Римаренко й намагалася запам'ятати кожне слово, бо Леся, глянувши якимось неухважно на листа, більше на нього не дивилась, хоч по-

черк виглядав такий знайомий. Значить, він десь є і пише людям листи. Це добре. Хай пише комусь, не їй, аби тільки жив і повернувся. Як крізь сон чула слова, якісь без змісту, якісь неособисті, не такі, як колись писав... Писав про „нашу з вами зустріч після тої „саламахи” — це його слово — і наші постанови з вами й наради. Вдвох ми найкраще порозумілися і вся та нерозбериха, що існує в нашому комітеті, власне викликана вашим нерозумінням наших справ, вашою метою, яку годі стосувати до наших відносин”...

Це так Маруся вголос читала й ці слова залишилися в пам'яті Лесі. Але вона не збагнула, про які зустрічі з Богуславцем і ще про цю останню, пише Маркіян. Чому докоряв „парагвайцеві” за якесь нерозуміння та про помилкові методи, коли так шанував його і подивляв, бо будинок був і роботи, якої так прагнув Маркіян, було для всіх і для нього особисто по вуха? Одне було ясне, що обидва вони останнього вечора були після наради разом і Богуславець, а не Корній був тою особою, що була з ним перед його зникненням.

— А де ваш небіж, пані Римаренко? — гукнула тільки що зрозумівши сенс листа. Він був ключем до всього нещастя.

— Де ваш небіж? — почувла свій верескливий голос.

— Його нема, виїхав на вакації.

— Ох! Коли він вернеться? Чи маєте його адресу?

— Звичайно, повернеться, тут живе і працює, де він сьогодні, не можу сказати... може в Каліфорнії, може в Арізоні... він мав нагоду побачити трохи Америки...

— Ах, Боже мій, Боже мій! — застогнала Леся і впала на підлогу.

Пані Римаренко злякалася, але не могла нічого допомогти. Вона не могла зрозуміти, що такого дивного було в листі, що і чому пані Бучук така хвора. Не вияснюючи і їм незрозумілої справи, вони попрощалися й пішли, залишивши листа адресатові. Маруся зробила висновок

й рішила довірити комусь справу зникнення Бучука, що так дивно в'язалося з виїздом Богуславця. Все було поплутане й не Марусина голова могла розв'язати. Але з Лесею треба було щось робити, її здоров'я дуже стривожило приятельку.

Коли Маруся насилу тягнула свою подругу довгими вулицями до дому, коли її рука, на яку важким безвладним оберемком звисла зламана Леся, зовсім стерпла, коли тій дорозі не видно було кінця-краю й Маруся лаяла себе в душі за дурну фантазію „пройтися пішки”, Зоя готувалася цього разу не до виступу (відкриття з якихось там нових причин відсунули ще на деякий час), а до першої зустрічі з людиною! Що там виступ, коли їй призначили побачення! І хто? Той прекрасний, вимріяний, і зовсім такий інший від усіх тих глузливіців, зматеріялізованих, байдужих на дівочу красу, байдужих до святого мистецтва, до душі артистки емігрантів! Інженер Гончаренко! Її любов з першого погляду! Звичайно, вона воліла б поїхати його автом до ресторану, на концерт, або до театру, або, може, до того, над великою рікою, парку, але він не хотів, чи не міг „шлятися вулицями”, як оті паничі, що їм нічого робить”. Йому хочеться побути з нею на самоті, в такому місці, де їх ніхто не обговорить, де їм не заважатимуть на любій розмові. Романтичний, мрійний і, головне, уважливий до жінки, до її доброї слави, той інженер Гончаренко! Такої людини вона шукала стільки років у цій діловитій, практичній країні, де людям ніколи помріяти, понудувати, бо всі страшенно зайняті і то не лише працею, — іменинами й похоронами теж. Все це справи, які відбуваються в точно означений, вільний від праці час!

Зоя скупалася в гарячій воді, а від купелі її бліде, звичайно, личко набрало вишневих плям, і випарене до блиску біле чоло відбивало від рум'янців природним контрастом. Черешневі очі, як казали, були гарні, волосся звивалося на чолі короткими кучерями, а вистаючі „зайчиком” зуби білили серед пахучої рожею кар-

мінової помадки. Зоя одягалась дбайливо, підбираючи хустинку до костюму, рукавички до кольору торбинки. Вибиралася на перше побачення. Не мовивши нічого вдові, куди йде, попросила ключа, щоб не будити, якби не повернулася вчасно. Ключ був у торбинці, гроші на підземку в рукавичці (щоб не відкривати торбу) і вона, жмурячи короткозорі очі, на які не хотіла надягати окулярів, пішла темною, наче вимерлою, вулицею, хоч була всього восьма година суботнього вечора. Безрух вулиці порушували невтомні авта й світла, що мінялися з червоних, на жовті та зелені.

Зоя йшла, повторяючи, як молитву:

— Любий, дорогий, любий, любий, я маю щастя... маю щастя...

Воістину, це було щастя! Скільки мрій, скільки бажань у чужих ліжках, на чужих подушках, коли живеш весь день розмовами про інших, життям інших, коли з своєю самотністю не можеш виходити на люди, бо це твоя вина. Її вина теж і те, що її ніхто досі не чув! Оті комітетчики! Вони граються нею як м'ячем. Раз запрошують співати, а раз відкидають. А та друга? Вони її теж не чули. Вже третій раз прибуває до цього непривітного міста „братньої любови”, любови, але не для неї. Для неї це місто зависти, невирозуміння, некультурности. Та сьогодні все змінилося. Вчора вона приїхала з Нью-Йорку і пішла просто до Котиків. Давно в них не була, може пів року. Якби в них було незручно, то були ще Ховайли, до яких могла схоронитися перед такою сценою, як у Бучуків... До Леськи вона вже ніколи не заїде! Боїться того несамовитого Лесиного чоловіка. Якими дивними очима обкинув він її останнього разу! Може він закоханий в неї? Бідна Леська! Всі кохалися в Зої, всі бажали б з нею одружитись, якби були вільні... бідна Леська! Та чи могла б Зоя стати на дорозі добрій, вирозумілій Лесі? І він такий, що Зої важко було б зрозуміти, чого йому хочеться, що прийде йому до голови. Ні, ніколи Зоя не хотіла б бути

жінкою поета! Це він, ніхто другий запросив Лесину товаришку, що приїхала з України, співати на відкритті будинку! Як він міг таке вчинити! Відкинути її, Зою, приятельку і... Безвідповідальний, засліплений, неможливий поет! Подумасш, приїхала з України! Гончаренко теж приїхав з України і ніхто перед ним не падає на коліна! Ах, Гончаренко! Він тихий, скромний, джентельмен! Як це він запросив її на побачення? Як насмілювався? Такий стриманий, такий... чарівний, чарівний! Вранці зателефонувала до неї Василина. Зоя часто зустрічає її на засіданнях комітету. Вона надзвичайна! Хочє помирити, об'єднати розсварену, незгідливу громаду. Шляхетна пані! „Я їх мушу помирити”. „Вони житимуть як брати, а не як собаки”... Зоя пам'ятає останнє засідання, де були тільки суперечки, крики, образи, а Богуславець там таке викинув! Він мав відвагу виступити проти неї! Він запитався приявних, хто чув Зоїн спів! Нахаба! Він пропонував, щоб її прослухати, перевірити, її Зою Гук, яку всі навіть малі діти знають у цьому місті! А ту, що приїхала з України, хтось чув? А втім сварка почалася не лише за неї. Лесиноного чоловіка, коли він просив слова, ніхто не хотів слухати. Хтось навіть грубо кинув, коли він розсердився і збирався виходити:

— Тепер ви хочете говорити, а де ви були п'ятнадцять років?

За Бучуком вибігла Василина й вони обидвоє, мабуть, щось там радили в коридорі, і навіть разом поїхали додому. Млявий тоді якось дивно посміхнувся, для Зої було ясно, Лесин чоловік і Василина мають якісь між собою таємниці. Бідна Леська!

Зоя мусіла вертатись пішки, бо ніхто, крім Лесиноного чоловіка не виявляв ніколи до неї уваги. І це її трохи пригноблювало. Невже вона не заслужила навіть такої маленької чемности? Чи не було між ославленими культурними діячами одного джентельмена? Не було, не було! Василина була за всіх джентельменів! Вона

їздила ночами, як мужчина, нікого не боялась. Але й вона того разу була розгублена. Лесин чоловік таке накоїв, лихий знає що. Зоя глянула на годинник, і вже мала виходити, коли Василина дала їй очима невидний іншим знак. Зоя не розуміла. Василина підійшла до неї і тихо промовила:

— Як зійдете вниз, то зачекайте біля мого авта. Я зараз туди прийду. Потім відвезла її до підземки, бо далі не мала часу, але сказала щось таке, що Зої було за всі образи великі й малі.

— З вами бажає зустрітись ваш знайомий Гончаренко.

Зоя скрикнула:

— Це той, що приїхав...

— Той самий, тихо! Ви знаєте його.

— Так, я пізнала його в...

— Отож він просив мене, я ледве не забула за тими авантюрами в тому збіговиську, ох і пам'ять у мене! Він запросився до мене, нарікав що самотній, товариства не має, може б ви прийшли до мене, погугоримо собі трохи, він цікавий мужчина...

І ось Зоя їде до того жахливого кварталу, куди навіть вдень боялася заглянути, їде увечорі. Якось все щасливо обійшлося. Подзвонила і станула на порозі. За низеньким столиком на килимі сидів Гончаренко і радісно посміхнувся в її бік. Потім встав, потиснув руку якимсь змовним стиском, від чого їй відразу стало гаряче. Поміг скинути жакет і, обіймаючи при тому за плече, зняв у тілі цілу бурю. Було страшно і гарно. Вона знайшла собі місце біля нього, але місця було небагато і вона сиділа щільно притиснувшись до його повного, сильного тіла. Василина, виглянувши з кухні, — „я варю вам каву” — зникла.

— Яка ви гарна! — почав розмову.

— Ох! Я зовсім негарна! Не приглядайтесь мені так пильно, а то зовсім розчаруетесь — повторила фразу, якою кокетувала принагідних розмовників.

Гончаренко мовчки гладив руку, що лежала на коліні, легко тремтячи. Їй хотілося закурити, випити, вона була радісна й неспокійна. Василина барилася з кавою, він не знав, що робити, мовчати було незручно.

— Ви довго гостюватимете в тому місті? — не думаючи що говорить, кинула байдуже питання. Він відповів не зразу.

— А ви хотіли б, щоб я зараз вертався? Може набридаю?

— Як же могли ви набриднути, коли я тільки вдруге вас бачу...

— Тоді гаразд! Залишаюсь так довго, — шепнув нахилиючись, — як довго захочете, аж не набридну.

— Дозвольте! Я в це не вірю. Хіба ви можете робити все, що хочете?

— А як же? Якби не хотів, — чи їхав би в такий далекий світ? Сидів би оце біля чарівної дівчини? — глянув тепло на неї й притягнув її руку до себе. — Зайчик! Зайчик з гостренькими зубчиками! Люблю зайчиків...

Зоя затамувала віддих.

— Це ви про мої зуби?

— Чарівний зайчик! І певно кусається, — він приклав Зоїну руку собі до уст і притискаючи, легко поцілував. Зоя засміялась.

— Ви цілуєте руки, як старомодний пан, як буржуй, в Америці немає такого звичаю.

— В нас цілують. Звичайно не всім, любій дівчині цілують... Зочко! Хотите бути моєю любовою дівчиною?

— Та що ви! У вас там дружина, діти...

— Там... там і в вас хтось знайдеться, але тут...

— Про кого ви? — злякалася. Невже знає і може хоче передати їй якусь вістку?... Вона присунулась до Гончаренка і пильно глянула в очі. Але вони нічого не говорили. Навіть з милих, повних уст сповзла попередня усмішка, він уже був зовсім поважний, як там, в Бучуків. Яка переміна на обличчі! Зоя глянула в двері,

за якими поралася Василина. Там було тихо. Де Василина, чому не несе кави?

Він закурив ще одну цигарку і поклав на повну попельницю ще одного сірника. Сперся на стіну і простягнув руку до Зої.

— Не будемо згадувати минуле! „Сьогодні” належить до нас. Сьогодні живемо самі двоє! Геть з минулим!

— Яке минуле? Хіба ви знаєте мене?

Він усміхнувся з таємничим видом.

— А якби знав, то що? Дивуватись немає чого, світ такий невеликий...

— Про що ви? Не розумію! — і справді не розуміла. Вона й не помітила, як він почав гладити її руки гарячою долонею. Він почав наспівувати якийсь романс, що видався їй знайомий. Але вона мовчала, бо з нею трапилося щось невідоме й незнане. Вона немов би ослабла. Їй було гаряче, але разом з тим дуже приємно. Вона не бачила того великого, трохи затовстого чоловіка, що гладив так ніжно її руки, що наспівував таким тихим і приємним голосом, що говорив такі прекрасні слова, від яких морочилась голова. Вони мовчали й насолоджувались тим спокоєм, теплом і затишшям, якого не порушувала навіть послужлива господиня. Вона так і не з'явилась до кінця Зоїної візити й Зоя зрозуміла, що той жест був дуже товариський і невимушено благородний. Василина знала, що в Зої немає своєї хати. — Люба Василина! — шепнула до себе, — як можна помилятися в осуді людей! А іноді така буває непривітна!

В світлі притемненої лампи, що кидала занадто скупе світло на те місце, де вони сиділи, його обличчя видалося Зої трохи опухлим та безкольоровим. Але милий усміх і неспізнана досі щирість захопили її. Вона не боронилася перед тими несміливими поцілунками, які нібито ненароком падали на її майже дитячі, випещені руки.

— Що вже гарні руки в вас, що вже гарні — гладесенька шкіра, пальчики довгі, музикальні! — цей голос бринів, ніби здалеку, як звуки гарного інструменту, що мав супроводити її спів, спів її душі, її незайманого серця. Він згадав, що він знає від Василяни, звичайно, про її голос. Він дуже любить спів. Зоя згадала першу розмову з ним в Бучуків, про те, що в нього музикальна дружина; ці спогади задряпнули рану в душі... в нього дружина. Він поспішив привітати Зою з недалеким виступом і бажав їй успіхів. Вона зрозуміла, що він знає про всі її справи, що все його захоплює, що він захоплений „вільним світом”, і її осяяла думка.

— Ви не хотіли б тут залишитися довше... може, дуже довго?

Він давно чекав такого запитання. Гірко всміхнувся.

— В мене там рідні, я зв'язаний, — додав тихо, хоч у цілому мешканні, здавалося, не було нікого.

Не треба більше нічого виявляти. Зоя зрозуміла все. Він напевно хотів би залишитись з нею тут на все життя, якби не мав там рідних. Але вона хотіла упевнитись.

— Якби у вас не було дружини, діток, залишились би ви з нами?

Він глянув пильно в її черешневі очі й важко зідхнув. Поспішно підвівся і, нахилившись над нею, став її незручно, але сильно обнімати. Не чекаючи такого швидкого закінчення цікавої розмови, вона без опору опинилася в його обіймах і закрила очі. Вона уявила себе дівчинкою, що її вперше цілує молоденький студент медицини в Мюнхені, її перше невідплачене кохання, що залишилось на все життя недосяжним ідеалом. То й не бачила Гончаренкового уважного погляду в сторону дверей, не чула тихого рипу дверей і зовсім не уявила, що цей „закоханий” міг мати такий байдужий вигляд в таку хвилину! Таку хвилину! Їй було гарно! Її цілували, її пестили не лише любими словами. Ох, яке це чудесне почуття близькості любої людини!

Поцілунки відкривали новий світ, невпізнаний, розкішний, багатий! Все тіло відчувало їх як оживчий дощ, що проникає наскрізь теплою зливою радості й розкоші. Їй хотілося тривати в цьому неспокійному зворушенні, що обіцювало ще сильніші, ще кращі хвилини! Але вона відкрила очі й побачила, що його обличчя було бліде і якесь дуже зосереджене. І воно так близько було її гарячих розпалених щік.

— Ви хороша, ви моя? — і він притиснув м'які, холодні губи до її уст.

Але тепер прийшла черга на розсудливість. Ще вся пащить, ще губи повні його цілунків, а вона завмираючими очима водить по стінах чужої кімнати, не дібравши толку, як це він так обсипає її поцілунками, не мовивши однісінького слова про свої почування. Хіба цілують не кохаючи? Хіба доводять дівчину до такого стану, не маючи намірів продовжувати їх? Знала ж вона добре, хай лиш у теорії, що цілунки слідують після запевнень у коханні, ніколи перед ними. І вже без попереднього вогню чекала закінчення цієї хвили любовного вибуху. Навіть з острахом, що він, розпалившись, вимагатиме від неї жертви, доказу її взаємності, і готувалась до гідної й рішучої відповіді. Але він не вимагав нічого. Його цілунки були й далі солодкі. І Зоя з вдячністю подумала про його благородність. Який він елегантний! Як він шанує жінку! І притиснувшись до нього вдячним щирим відрухом. Немов би здивувавшись, перехилив її трішки взад і ліг на її уста бентежним гарячим поцілунком. В неї закрутилась голова. Їй стало гарно і вона вже не чула, що важкі поцілунки обпікають і обдають її обличчя перегаром горілки, від чого вона сама стала п'яніти. Вона не могла й відповідати на питання, які він в перервах їй завдавав, хоч як хотілося бути притомною та причасною. Це вперше в житті сплило на неї таке щастя. Не бачила сірих, без блиску й виразу очей, землистої шкіри, якої не розігріли поцілунки, не відчувала, що, може,

тільки вранці поголена шкіра коле її ніжне лице, не слухала слів, що бриніли десь біля неї. Її захопило почуття саме для себе, що лилося гарячими струменями в свідомість, створюючи там абстрактний образ щастя, що ця пристрасть, на збудження якої чекала стільки часу, не сміє обірватись.

Вони глянули одне одному ввічі. В затуманених Зоїних очах двоїлися обриси любого обличчя, затиралися кольори й виринав зовсім некликакий образ студента медицини, що їй не судився.

Гончаренко закурив цигарку, і любуючись її розчервонілим обличчям, якимось ніжно, незвично шепнув:

— Люба Зоя, хороша, мила, як ви мене зворушили. — і цілував поглядом жінку, що пригладжувала волосся та суконку. І бурмотіла.

— Не знаю, що зі мною діється. Якби так увійшла господиня, то вона б... але, власне, куди вона ділася? Чи це пристойно залишати безборонну жінку з таким небезпечним чоловіком... таким Ляндру! Я боюся, що закохаюся й тоді не дам вам дихнути, помішаю всі ваші досвіди, вашу працю, у всьому вам перешкоджую... ви мене не знаєте, ви не знаєте, з ким собі почали... і зараз засоромилась, бо хіба він щось починав? Невже так виглядало починання? Зоя чекала більшого.

Йому стало ясно, що має перед собою досвідчену, зовсім поважну жінку, якої на „ура“ не візьмеш. Скільки їй років? Хто вона? І він, притишуючи голубиний баритон, почав скаржитись. Зоя не уявляє, яке жахливе його життя, це він говорить їй першій і єдиній, він бачить, що з нею можна бути одвертим. Він не може кинути дружини, яка, правду казавши, йому осточортіла, артистка, вона занедбує його, дітей, дім, вона належить поклонникам, публіці, директорам, диригентом, коханцем. Він відкрив краєчок заслони на гірке, трудне й сумне життя розчарованої людини й зараз цей краєчок засунув так, щоб ніхто не міг туди заглянути. Лише одна Зоя знає, як він живе, і більше

ніхто. Зоя оцінила його щирість. Вона заборжилась, що нікому не зрадить гіркої тайни його життя. Обіцяла забути про хвилинку слабости, щирости, яка не обминула й Гончаренка. Чи їй відомо, що в нас щирість заборонена? Вона розуміє, вона мовчатиме, як могила Його щирість подіяла на неї сильніше, ніж попередні поцілунки та обійми, яких вона чекала й осягнувши, не оцінила. Вони сиділи, притулившись одне до одного. Коли вона поклала свої руки на його гарячі долоні, відчула, що вона сильніша за нього, що вона керує своїм життям, як хоче, а він у неволі дружини, сім'ї, пересудів і взагалі в неволі, з якої хоче вирватись, але не може. Невже не може?

Він доглянув в її обличчі дружність, бажання допомогти і щирі прихильність. Він запитав:

— А якби мені вдалося залишитися тут, кинути все, чи ти прийняла б мене до свого серця, до себе? Чи довірила б себе чужому? Чи пустила б його скитатись в чужому місті самому?

Це було те, на що вона чекала. Чи відкинула б цього сильного милого земляка, що для неї кинув близьких? Чи він міг би сумніватись? — Вже не помічала дивно холодних очей, дивної сірости молодого обличчя, в думках будуючи нове життя цієї людини.

— Ще не було випадку, щоб хтось з вас, тих, що приїжджають сюди, як обмінні студенти чи професіонали, залишився і просив азилу! Та якби ти хотів це зробити, ми тебе влаштували б, у мене багато знайомих, вони допоможуть тобі влаштуватися... Ти заживеш як і з ким тобі забажається! Дорогий, вільний світ, може, не такий, як рідний край, але тут справжня демократія, ти знаєш, що це таке?

— Так, розумію, але демократії не їстимеш...

— Уяви, що з тією демократією діється якість диво: її зневажають, недоцінюють, але це таки воля. Ти можеш зрадити демократію, але тебе за це не покарають. Це власне демократія — ти можеш робити, що тобі

подобається, ти можеш вибирати, що захочеш, і нікому не мусиш за це виправдуватись.

Інша справа— ми не звикли до демократії, ми звикли до неволі. В неволі ми мали характер, тут цей характер, якби то сказати...

— Розм'як, — піддав Гончаренко.

— Дехто вважає це дуже некорисним для нас, деякі земляки обурюються, що ми зустрічаємось з вами, вважають вас, ти не мусиш гніватись, висланниками московського КГБ. Це, очевидно, думка не моя. Я вважаю вас українцями, братами, такими, як і ми, може, навіть кращими, розумнішими, я переконана, що ти такий же як і я...

— Зовсім правильно думаєш, моя хороша, я такий як і ти, лише в Україні ми не можемо робити, що хочемо.

— Я розумію, розумію, всюди тут і там є люди слабшого характеру...

— Оце! Ми в міру можливостей і там щось робимо, боремось, але там боротьба жорстока, не на життя, а на смерть. Є жертви, бо мусять бути, але боротьба без жертв немислима.

— Ми знаємо, нам усе відомо.

— Вам відомо? Неможливо, щоб ви знали, коли ми самі добре не знаємо... це ж не робиться явно-славно...

— Ви, може, й не знаєте, але в нас є люди відважні, як і в вас... а втім, до нас приїжджають звідти...

Гончаренко притиснув Зою сильно й поклав гарячий поцілунок на її уста. Її тоненька постать вливалася в його повну фігуру й від цього їй стало так любо, так добре. Вона схопила його голову в свої руки й притиснула до грудей. Йому захотілося пити. Шукаючи очима за напитком, кинув оком у дзеркало. В кухні почувся легенький рух. Він залишив Зою на канапі і подався в кухню. Вернувся звідти з пляшкою та чарками. Приємно усміхаючись, налив чарки. Вона випила з одної

чарки ще раз після нього, щоб „знати його думки”, і, повна радості, заспівала.

Коли вона співала, він випивав коньяк чарку за чаркою, поринаючи в свої думки. А вони були досить далекі від співаючої дівчини. Вона закінчила куплет і витягнула руку по чарку. Гончаренко похвалив, не знати, чи за спів, чи за охоту випити, і підніс тост за нове життя, відвагу й щастя!

— Ти згадала, що хтось приїхав з України і залишився тут. Як йому тут живеться? І де живе? І чи вірять такому, що приїхав звідти? Чи, може, ставляться з підозрою?

— Не знаю, де живе той, що приїхав, і хто він взагалі, це теж не така публічна справа. Та я можу довідатись. В мене багато знайомих. Але я кажу, в демократичній країні кожному живеться вільно. Коли ти захочеш залишитись, я обіцяю тобі вільне, щасливе життя, я познайомлю тебе з людьми, вони тебе влаштують.

— Познайом мене, дуже прошу, може, й справді переконаюся в правді твоїх слів. Ну, чого мовчиш?

Але Зої важко було пригадати хоч одну особу, що приїхала „звідти” й залишилася. Це ж горілка та й дурна звичка лягнути й брести. Але хіба ж вона не могла розпитати в інших? Напевно хтось знає таких. О, напевно знають і мені скажуть!

— Сьогодні неможливо, але за кілька днів, дай мені трохи часу, я тебе познайомлю, —, щоб відхилити тему, простягнула чарку.

— Випиймо за твою волю! І за нашу приязнь!

— За приязнь? І нічого більше? Я тебе кохаю, — сказав хрипло, — я готовий для тебе на все. Лише допоможи знайти людей.

— Ось ти не знаєш такого. Він зветься Богуславець. Приїхав, хто його знає звідки, і що? Прийняли в товариство, віддали в руки провід усіх установ, і він собі робить, що хоче, хоч багатьом це не до вподоби,

але що ж, прийняли — не викинуть, а надто, що приїхав здалека. Але я його не люблю! — згадала Бучукові слова, мовляв, Богуславець не її радив просити на відкриття, а якусь іншу.

— А за що ти його так не любиш?

— А от за що: тільки приїхав, а вже господарить серед нас, як у себе.

— То, може, й мене не злюбиш, тому що тільки приїхав і...

— Ні, ні! Ти, — глянула на нього п'яними очима, — ти мій коханий, ти інший як усі!

— То познайом мене з людьми, познайом хоч би з тим, як його, Богуславцем... хоч, я волів би тих, що приїжджають з наших країв.

Це були останні слова, бо після них Гончаренко глянувши на годинника сказав, що небаром прийде господиня, а йому треба до готелю. Він не міг її провезти додому. Вона пішла пішки до підземки і тим разом навіть не боялася хуліганів. Спокійно сіла в підземку між галасливих хлопчиськів, і хитаючись неслася на північ до Котиків. Тільки на вулиці, під освіжливим вітром, згадала, — де ж знайти потрібних людей? Але ця клопітлива справа не мішала складенню пляну її нового, прекрасного життя з людиною, що бажала залишитись з нею й для неї!

Тепер було їй байдуже — співатиме на концерті вона, чи Маруся Весела, чи ще хтось інший. Найважливіше, щоб Гончаренко залишився. Але як це зробити? Коли Котикам розказала свої пляни, замахали руками, налякалися. Вони навіть запитали, як довго вона залишається в місті, бо їм треба відвідати сестру в горах. Зоя зрозуміла натяк і їй стало боляче. Тільки один раз гостювала в них цього року і вже хочуть її позбутись. Подумала, що краще жити їй у Софії. Це Софія була виrozumіліша. Вона сказала, що кожна людина має право на щастя.

— Кожний має право на щастя — повторила Зоя і пані Котик мусіла погодитися з нею.

— Але не можеш іти до щастя через нещастя інших. Сама кажеш, що в нього дружина, діти.

— Але він її не любить! Він не може жити з нею, вона не дає йому щастя, вона...

Пан Котик її грубо перебив.

— Кожний чоловік так говорить, коли хоче здобути жінку. Невже ви цього не знаєте? Він не буде вихвалити свою жінку, коли хоче вас до себе прихилити. Це звичайна стратегія, стара як світ.

Пані Котик хотіла злагіднити різкість чоловікових слів і сердечно звернулась до Зої.

— А він, що обіцяв залишитись тут? Хіба не будете кохатися з ним листовно, понад море, гори...

Тільки тепер згадала Зоя, що він не обіцював їй нічого, лиш просив.

— Він питався, чи міг би хтось допомогти йому залишитись тут і хто?

— Як то хто? Ти в першу чергу, а далі він сам мусить в еміграційному уряді просити азилу, бо він не хоче вертатися до свого краю. Та він, певно знає, що йому робити, не думай, що сюди приїжджають діти, чи нюні якісь... Ми йому можемо пошукати роботу, мешкання. Але тобі відомо, що ми стараємось за громадянство, вже подали заяву, тож не дуже зручно тепер клопотатись про особу, яка, хто його знає, чи й справді залишиться, чи лиш так говорить. Ми мусимо упевнитись, і... де він живе?

— Я не знаю, мені ніяково випитуватись, ще подумає, що я хочу його відвідати... а ми ще навіть не заручені.

— Знаю, що ви не заручені... — пані Котик щиро перейнялася долею дівчини й майбутнього нареченого.

— Як хочеш, я розпитаю знайомих про нього і що

він думає робити, і коли наша розвідка принесе корисні вістки, ми тоді удвох з тобою закрутимось біля нього.

— Досить тих розмов! — відізвався пан Котик, що читав собі спокійно газету. — Фантазуєте, мої дорогі, будете замки на піску і граєтесь як малі діти, але з вогнем граєтесь! Що вам відомо про того типа, якого нам сюди вислав ворожий уряд? Його вислали до Америки, а він крутиться серед нас, нібито в наших домах набуває інженерського досвіду. Не будьте наївні! Він робить те, що йому доручили. Ніхто для власної приємності не залишає жінки й дітей дома і не вибирається на довгий час в далекий світ.

— Він їх не...

— І то в домах не інженерів, з якими мусів би познайомитись перш за все, а в поета Бучука, людини зовсім далекої від технічної професії. Це все мені вельми підозріле і я не хотів би, щоб моя дружина вмоталася в темні справи, зв'язані з тими „товаришами”.

— Але ж, чоловіче, сюди приїхала кузенка голови клубу й має тут безліч товаришок з гімназії, відвідує всіх і нікому волос з голови не впав... Е, ти всього боїшся навіть тут в Америці, тебе не покидає давній страх.

Котик скочив з крісла.

— Ти мені не закидай боягузтва! Чи я колись там в Україні, боявся? Студентом, в підпіллі? Чи може тоді, коли прикривав німців, як вони втікали з-під Бродів? Може боявся як ішов у рейд до Австрії? Чи, може тут я показався боягузом, коли йшло про відповідальність перед загалом? Та що ти, Бога ради!

Пані Котик засоромилась:

— Вибач, не так сказала, не сердься!

— То краще мовчи і не зачинай собі з большевиками, вибачте за щирість, панно Зое, і з наївними дівчатами, яких можна обкрутити довкола пальця!

— Що? Що ви? — Кого ви маєте на думці? — застогнала Зоя, почувуючи, що впаде в істерію.

— А кого ж?

— Матінко Божа! Як ви можете ображати мене? Мене, що так любить вас, вашу дружину. Я не вагалась би для вас вчинити все, що мене попросили б, та й Галя зробила б те саме для мене, а ви мене лаєте! Які ви люди! Ви... — велика вітальня наповнилася криком і плачем. Пан Котик відчував, що погарячився і зробив прикрість дружині зовсім без бажання її вразити. Він багато пережив. Галя знала, що в нього були причини нервуватись, а ця дівка, що жила тільки собою, вносила стільки неспокою та замішання в спокійне життя! Але він не вибачався, чекав, щоб вона перестала плакати.

— Почекайте, адже ж і вашому амантові незручно в'язатися з емігранткою! За ним слідкують як і він слідкує за кимсь іншим, чи за чимсь. Думаєте, що його пустили сюди для любовних пригод? — він намагався бути спокійним, але ці здивовані „черешневі” очі доводили його до сказу. — Зрештою робить собі що хочете, але ради Бога, не в мене і без нас! Галю, поможи панні Зої спакуватися і хай я маю вже спокій!

Йому відповів голосний плач. Це плакала дружина.

— Куди вона дінеться? Перший раз у житті, перший раз! Зое, почекай я тобі поможу — побігла нагору за дівчиною, де лежали Зоїні валізки. В поспіху кинулись пакувати до валізок суконки і ще там щось, і не могли ніяк замкнути замків. Притискали колінами і плакали, ображені й налякані.

Котик сів на своє місце з газетою і вдавав, що читає. Але нерви не дозволяли зосередитись і на одному слові. Він водив очима по рядках і не бачив, що читає. Це його ще більше дратувало. Одна думка переслідувала інші: хай вона забереється!

З горішнього поверху долітав Галин плач. Зоя сходила з валізками вниз. Котик пішов геть з вітальні, не хотів навіть попрощатися з Зоєю. Галя витерла сльози.

— Мені так боляче. Мені жаль її. Чого ти дивуєшся бідній самотній дівчині? Сам знаєш, що її ніхто

не хоче. Їй хочеться мати родину, кутик, як ми всі. Ми нікому не бажали лиха, як можна бути таким безсердечним?

Котик відчував, що дружина була права. Вони знали Зою, знали, що вона наївна, їй треба було багато прощати, але нехить до всіх тих подій, які останніми часами розворушували життя громади, ці „братання” з чужими, незнаними людьми, що раптом почали вдиратись в їхнє життя й родини, вивертали все горі коренем та робили з порядних людей ненависників і відкритих лиходіїв, була сильніша від жіничиних розумних аргументів. Він не хотів мати тієї дівчини в своїй хаті, прагнув відмежуватися від непрошених „земляків”, які пролазили в стіни громадських будинків.

— То, може, відвезеш її до... — Галя не знала, куди саме відвезти Зою і побігла запитати, що вона думає робити.

Зоя стояла причепурена, підмальована і рилася за чимсь у торбинці.

— Куди тебе відвезти?

— Куди? Не журися, я тобі казала, що маю сьогодні бути в одних знайомих — сама ж думала про вдову та про те, що її тепер може й не буде дома. — Не журися! Я потелефоную тобі! — і вийшла з хати, не глянувши в бік зачитаного пана Котика.

Йшла на головну вулицю до підземки. Холодний вітер заспокоїв розпалену плачем голову. В кінці вулиці височіла в тумані постать основника міста Пена й вселявала в душі прохожих думки, що в цьому місті їх не стріне ніяке лихо. Все тут упорядковане і підлегле законам та великому милосердю людей, що зазнали горя на своєму віку, здобули собі волю і право. Про це все вона дізналася від дурної Гальки, яка мов сліпа курка, тюпає за тим неможливим Котиком, що так вульгарно повівся з жінкою. З твердим переконанням, що чоловік її приятельки нахабний, збігла до на-

співаючого поїзду й кинула „кводра” в автоматичні двері. Їхала до гарної і теплої удовиної хати.

Жінки сиділи якісь похнюплені й не могли знайти точки зачепу, з якої виринула б розмова, що й була ціллю їхнього наїзду на Богуславця. Це навіть Марусі Маргарита не зрадилась з тією виправою до Богуславця, бо донька певно би її відрадила. Пані Римаренко трохи здивувалась, що її небожа навістили оце вже вдруге в цьому тижні незнайомі їй жінки й вона трохи боялась, щоб розмови не зводились до неприємних інцидентів. Вона не цікавилась життям „нових емігрантів” і зовсім не розуміла, чого хочять ці жінки від її небожа.

— Моїй тітці важко звикнути до нових емігрантів — пояснив паням — коли тітка вийшла з вітальні. — Вони їй здаються невдячними. Ось наша сусідка спровадила дітей своєї сестри, поселила в своїй хаті, але довше місяця вони з нею не жили. Покинули місто і, хоч живуть всього вісімдесят миль, ніколи її не відвідують. Карточки на Великдень та на Різдво — це єдиний знак життя від них. Зрозуміло, що моїй тітці це щось говорить...

— А ви?

— Я — задумався Богуславець — я зовсім не те. Я парубок, сам один, а тітка теж самітня. Вона і досі багатьом землякам помагає.

Маргарита чула про її доброту, чула теж від доньки яка вона мила, хоч її візита до тітки була цілковито невдачна.

— Невдачна? — запитав Богуславець, чекаючи натяку на те, з чим же прийшли до нього пані.

— Ви лише не подумайте, пане професоре, що я мати Марії Веселої, прийшла просити вас за мою доньку.

Він признався, що не досить добре пригадує, яке він має відношення до доньки своєї гості. Кинувся вигребувати в пам'яті імена, якими рясніли протоколи засідань, списки студентів, прізвища нових знайомих, — не міг пригадати. Маргарита, яку зовсім не здивувала

забудькуватість професора, помітивши, що він зовсім не такий, як казали люди, посмілішала.

— Вона мала співати на концерті відкриття будинку. Її ще ніхто тут не знає, але в неї голос...

Богуславець кинувся. То це та співачка, через яку він мав стільки клопотів з управою товариства! То це через неї він не спав ночей і йому було соромно, що цю справу, може легшу від інших, він ніяк не міг закінчити і що вона довела громаду до нового розбиття та відсунула не знати доки свято. Згадав останнє засідання, на якому вперше погарячився і відповів на закиди, що це він крутить і зволікає поетові Млявому, що не потрібно нам ніякої співачки, коли не можемо погодитися з думкою, що Зоя Гук не справиться з завданням, а до тієї другої, яка ще ніколи тут не виступала, не маємо довір'я.

Все це стало в Богуславцевій пам'яті. Ті вовчі погляди в його бік, іронічні посмішки, коли він просив вибачення, той масовий вихід публіки, коли він признав, що погарячився. Вони виходили мовчки, не глянувши навіть на нього, ображені на „парагвайця”. Він знав, що для громади ображених, недовірливих, розсварених перебільшено амбітних, вічно невдоволених лінивих критиків він був „парагвайцем” і нічим більше. Це щось гірше за тих футболістів, яких спроваджувало спортове товариство з тропічної пущі, щоб тими босими, перевзаними на наше, хлопцями здобувати славу... Правда, його особою не виграли ні одного голя! І тому може „парагваець!”

Чи його гостя була з тієї громади збуджених з довгого сну та протираючих заспані очі міщан, що нічого не бажали, й його не хотіли, бо він чогось хотів? З тією панею Веселою прийшла Василина. Вона вперше переступила поріг його хати. Скільки не просив було зайти до нього, як товариша праці, як добру знайому, як самотню людину, що з нею мав надію працювати для громади, вона ніколи не мала часу, в неї завжди були справи... Господи, в кого їх немає?

Під великим світлом тітчиного жирандоля Васирина виглядала поруч незнайомої жінки зовсім не так, як колись. Невже можна постаріти так нечаяно? Мати співачки, яку він радив викинути з концерту, зрозуміла його не так. Засоромилась, побачивши його молодість і вроду.

— Боже! Якби знала, що ви такі... і не подумала б ніколи...

Богуславець зрозумів. Він мусів боронитись.

— Ви звернулись не на правильну адресу. Я там маленький гвинтик. Воля народу станула проти мене муром. Чи ви вірите, що я хотів би викинути вашу доньку не бачивши її, не чувши її голосу? Я між іншим чув про неї найвищі похвали, але цю другу пані поручив особливій увазі пан Бучук. Може вам відомо, що громада має якісь зобов'язання супроти неї... це його слова... Маргарита кинулась, не слухаючи тих останніх слів.

— Власне тому, що ви не чули й не бачили, ви поставили на її місце ту другу, заслужену Зою Гук!

Вмовкла, бо Васирина дала знак рукою.

Богуславець це підстеріг і подумав, що Висилині не вадило б мати доньку, задля якої треба було б зводити бої... І повернувся до Маргарити, сповнюючись ніжністю для її материнських заходів.

— Припустім, що це я „викинув” з програми вашу доню, хоч я нікого не викидав. Програму склав комітет, можу назвати прізвища, вани записані в протоколі. Ось прошу: поет Млявий, поет Бучук, пані... пані Зоя Гук і... наша приятелька пані Корній, — зрадів, побачивши на обличчі незнайомої новий вираз. Васирина кинула на нього зневажливий погляд.

— Може я помилився?

— Очевидно, це суцця неправда. Я була всього на трьох засіданнях і тільки на те...

— Щоб усіх остаточно розігнати, — пожартував і далі тягнув, — згадавши вас же, при вас таки і ще після вашого виходу вас назвали розбивачем! А пригадуєте,

хто це вам кинув такий комплімент? Ваш поклонник — поет Бучук!

— Неймовірно! Поклонник і таке обвинувачення. Що ти скажеш на це, Маргарито?

Маргарита розсіяним рухом чепурила волосся, і копалась у торбинці. Богуславець повернувся до неї просто:

— Отож тепер все ясно. Василина розбила засідання, на якому ми погодилися на виступ вашої доньки, Василина дочекалася докору від Бучука, він кудись виїхав, а ви привели пані Корній, щоб все це уточнити. Що я можу додати до цього всього?

Василина якби чекала.

— Ми власне прийшли запитатися вас, що сталося з Бучуком? І де його дружина?

Богуславець перевів очі з Маргарити, що дивилась на нього з надією в очах, на Василю.

— Кажуть, що він поїхав на Україну, а його дружина в своїх батьків в якомусь містечку. Це все, що донеслося до мене. Чи це правда, не знаю напевно.

Маргарита підвелася і стала ходити по вітальні. Василина, схиливши голову, мовчала.

— Ще кажуть, що Бучука намовляв їхати туди якийсь інженер Гончаренко. І ще кажуть, що це ваш знайомий, панно Василю.

Василина підвела голову. Маргарита кинулась до неї.

— Це правда? Хто такий Гончаренко? Кажі, що це таке? І чи Леся знає про це? Боже, я нічого не розумію! Василю, чого ти мовчиш? Ти ж мені говорила зовсім інше! Я зрозуміла... мені здавалось, що це власне пан Богуславець вислав бідного Лесиноного чоловіка туди, щоб йому тут не заважав... коли вже на таке пішло... от, не такої я розмови чекала з вами, пане Богуславе. Я тільки прийшла, щоб в'яснити справу з моєю Лесею. Що мені до Бучука, він повнолітній. Ви на мене не сердьтесь за мій язик... язик мій — ворог мій, люди кажуть, може, й краще знати, що про вас плещуть...

З темного кута, де сиділа Василина, почувся глухий голос:

— Немає нам чого обкидати себе взаємно зневагами! Це все дитячі забави! Покиньмо все, що до нас не належить! Маргарито, ти хотіла знати, хто й чому викинув твою Марусю з програми, чи тебе пече доля Бучука, що?

Але Маргарита не слухала. Вона схопилась з свого крісла і дивлячись Богуславцеві пильно ввічі, вибачалась:

— Вибачте мені мою візиту. Я запевняю вас, що й я бажаю, щоб будинок „Україна” дочекався гарного відкриття, щоб він став нашим спільним домом та символом нашої сили на чужині. В імені своєї доньки зрікаюся її виступу в користь Зої Гук. А вам обіцяю співпрацю і допомогу. Я маю до вас довір'я і хотіла б, щоб моя донька могла працювати для цього товариства, де ви поклали стільки праці. Прийміть від нас обидвох невеликий даток — і витягнула те, за чим шолопалась у торбинці — чекову книжечку. — Це вписове, а місячні внески платитимемо касиріві.

Басилина бачивши це, й собі поклала пару банкнотів на стіл.

— Ось вам, мій приятелю, закінчення прикрої справи. Несподіваний кінець — найкращий кінець... Може й я пригоджусь на щось.

Відпровадивши дам до авта, Богуславець не знав, що й думати. Не вірив, щоб дами прийшли, щоб принести гроші, особливо Василина. Це вперше він глянув на неї, вже трохи не довіряючи. Уклонившись поспішно, подався додому, якби боявся приторку її руки.

В авті пішла зразу жива розмова. Василина вимушено засміялася, аж Маргарита обурилася.

— Не розумію, чому тобі так весело. З нашого неспіху?

— Я б не назвала нашу візиту неуспішною.

— Невже? Тебе обізвали брехункою, а мене це коштувало нервів.

— І сотку долярів—нагадала Василина—і мене теж щоб не видатись гіршою.

Маргарита замовкла. Але її погідна вдача не дозволяла довго журитись і вона себе зразу потішила.

— Я всетаки рада, що наклепи в справі Бучука на Богуславця безпідставні! Я йому вірю! Кожному його слову вірю! Це єдина людина серед отари баранів!

Василина кинулась.

— А дома, що ти говорила! Громада баранів? Нове слово в твоїх устах! Чи ти... часом не переживаш другу молодість? І чи той жовтодзюб не запав тобі в невігори́ле серце? Що?

— Ти безсоромна! І це говорить особа, яку з ним люди бачили раніше, чим я його пізнала. Що ж тоді про тебе говорити?

— Мене з ним? Та він міг би бути моїм сином! А втім, ми працюємо в одній школі. Я, коли хочеш знати, рішила переконати тебе і вас усіх, Маргарито, що він чесний і всі наклепи на нього — лиш наклепи.

— Ти жартуєш? — не зрозуміла Маргарита. — Ти ж сама запевняла мене, що він винен у виїзді того... Лесиноного чоловіка.

— Я жартувала. Жартувала, серйозно. А тепер кажу правду. Богуславець порядна й чесна людина! Ну, дорога, ми приїхали! До побачення! Чорт бери те все!

**

Млявий затривожився зникненням друга. Він не міг звірити своїх підозрінь незнайомому ближче парагвайцеві, який до всього лиха був з зовсім іншого світу... молодого, агресивного, екстремістичного, як це вони з Бучуком, мавпуючи чужинців, обзивали молодше від себе покоління. Те покоління, що йшло за ними, яке мало, коли в них не стане сил, піднести прапор еміграції й нести його далі. Боже! І вони були колись націоналістами, демократичну налічку наліпили собі вже в та-

борах, щоб не різнитись від оточуючого їх повоенного світу. Щоб швидше й непомітніше ввійти в чуже оточення. Але чи вони це осягнули? Ні! Їм важко було перебороти мовні труднощі, а скільки минуло літ змарнованих на вивчення чужого світу! Так і не ввійшли, а налічка залишилась як признака приналежності. Цинічний Бучук признавав одверто: ми заслоняємо налічкою демократії нашу бездіяльність. І нашу духову порожнечу, — додав Млявий. На люди з таким самоосудом не виходили, забагато в душах було амбіцій та самопошани.

Поет, ба, поет, що п'ятнадцять літ нічого не писав і не друкував, мав одну маленьку збілочку поезій, що лежала в розкішній обкладинці на столі в кімнаті, призначеній для творчої праці. Збілочка — суцільний плач по втраченій батьківщині — формально належала до тих нових поетичних напрямків, що ними була повна Європа передвоєнних часів. О, яким модерністом був забутий поет Млявий в порівнянні з крикливою групкою молодших колеґ, що мішали епіґонські форми з духом горковського реалізму! Збілочка лежала не лише на столі. Її було повно в скринях, як єдине майно, спогад бурхливих років, коли всупереч воєнним та післявоєнним злигодням, надхнення вітало в молодій душі, та очевидно ідеалізувало зустріч з чужиною. Серце рвалося на захід, а душа була в полоні втраченої рідної землі і вирвати її звідти було зовсім неможливо. Виплакавши все, чим боліла душа, поет замовк, не маючи наразі що сказати. Далі плакати соромився, а інших спонук не знаходив. Страшно не могли писати, але стократ гірше, коли не маєш що писати. Цього вистачало, щоб потенційні поети Бучук і Млявий, нездатні вже ні до чого, заклепилися в шкаралуці перед дійсністю, в якій росли можливості, росли нові таланти, але вони самі чахли й завмирили. Почуття немочі в'язало обох поетів, навіть не однолітків, навіть не земляків, якоюсь дивною спільністю. Та спільність була не творчого, а радше

критичного, може порядкуючого, характеру. Здається, їм хотілося лиш одного: мати все в своїх руках. Їм було добре одному з одним, дарма, що Бучукові минула сороківка, а Млявий готувався до пенсії. Бучук був уродженцем Львова і часто дивував Млявого своїм чудним арго. Млявий називав себе харків'янином.

Довідавшись від „парагвайця” про Бучукове зникнення, Млявий звернувся перш усього до власного передчуття. Воно було неспокійне. Воно передчувало якусь неприємність, може й трагедію. І тому, що вірив йому, злякався, волів не розголошувати справи, що мусіла або сама вияснитись найближчими днями, або таки залишитись у тайні. Щоб уникнути розмов на цю тему, зашився дома, вирішивши не приймати ні візит, ні телефонів. Думав, що цим способом відмежується від виниклих неприємностей. Оце ліг він на канапі в своєму кабінеті, з думкою заснути. Але не спалося. Якийсь давно невідчутний неспокій крався до серця і обдавав тіло неприємним холодком. Не світив світла, яке могло бути видне з вулиці. Переніс писальне приладдя в перехідну кімнату з вигідним кріслом і сів з важкими думками за стіл.

Дружина повернулась з праці й, не бачивши світла, думала, що він спить. Стала тихо поратись у кухні. Атмосфера була погідна, щоденна, але серце не заспокоювалось. Засвітив лямпочку і став писати. Рядки за рядками заповняли папір, думки оформлялися в готові образи, рими слідували за римами. Він відкладав листок за листком нерівного, нетерплячого письма. Писалося. Прочитав і з незвіданою радістю поспішно відкладав, сягаючи по чистий папір. Химерне надхнення, що довгі роки його цуралось, — було тут з ним, не відходило, перекидало горі коренем усе, вбивало гнильний скепсис, віддалювало від нетворчої, непотрібної метушні тієї псевдо-громадської роботи, що довгі роки правила за творчість, за ціль життя.

Було вже по дев'ятій, коли дружина, яка в цю пору

йшла до своєї спальні, згадала чоловічий вечірній прохід. Стала на порозі слабо освітленої кімнати й застигла в подиві. Те, що лежало біля нього, не були ні адреси, ні запрошення, ні протоколи засідань! Вона нахилилась над чоловіком і ласкавою рукою провела по сивому чубі.

Млявий стрепенувся від теплого дотику і молодецьким голосом, повертаючись до неї, признався:

— Я зараз. До мене прийшов нежданний гість!

Ніби очищений від намулу, легким кроком зійшов униз і бадьоро попросив їсти. Після вечері читав дружині поему, яку вона порівнювала з найкращими поетичними творами, але він, щасливо усміхаючись, відхиляв ласкаві компліменти. І без неї розумів, що те, що він написав, могло бути твором його життя. Але тут згадався Бучук. Якби лякаючись, що хтось почує (стара звичка, ще з „раю”), тихо повторив дружині розмову з Богуславцем. Коли вона мовчала, широко розкривши очі, він впевнено промовив:

— Той дурень пішов туди...

Скрикнула:

— Неможливо!

— Я певний цього — і додав — багато шкоди буде від цього...

Позбувшись того тремтіння, що не покидало його весь вечір, ніби виладував тягар, притулився до жінчиної дебелої постаті, ніби шукаючи в неї захисту. Вона вміла заспокоювати і зараз удалась до випробуваної методи — вона не вірила, щоб Бучук був аж такий дурний! А Леся? Він таки любив Лесю, вона скарб і він це оцінив! Ні, вона не вірить! Бо це було б чудо. А те надзвичайне схвилювання останніми подіями дало привід до написання такої прекрасної поеми — це був успіх, успіх!

Успіх, але не заспокоєння. Йому хотілося, як кожного дня, вийти в парк, але боявся покинути хату. Йому стало погано і він попросив води.

Вже зовсім небагато часу залишилося до відкриття будинку. Весна буває в цьому місті коротка і швидко почнеться нестерпна спека. Лариса купила нову суконку на той вечір і хотіла приміряти, відіславши останнього хворого, коли голосно задеренчав дзвінок у входових дверях. Тільки тепер відчула, що вона втомлена і скільки зусиль коштує їй прославлена професія. Боже, хто це? Але не відкрити дверей, не впустити хворого, — на це її співчутлива вдача не дозволяла. Пішла до дверей і з здивуванням зустріла Маргариту Веселу, що зразу вияснила причину невчасного прибуття.

— Чи можете мені присвятити п'ять хвилин? Я прийшла з великою справою.

Лікарка закурила і сіла слухати „велику справу”. З цікавістю помітила вираз детермінації на обличчі прибулої. Особливо вражав вигляд звичайно елегантної пані. Ні сліду фарби на обличчі, розпущене волосся і скромна, занадто скромна суконка.

— Як би то так найкоротше... вам, певно, відомі всі ті події, що зайшли останніми часами в нашій громаді? Вам, як почесному господареві будинку, певно хотілось би, щоб усе відбулось якслід...

Лариса, пам'ятаючи недавню візиту Лесі й таємниче зникнення її чоловіка, запитала:

— Ви, може, про Бучука?

— Ні, ні! Я маю інші клопоти. Я мати співачки, що мала виступати на концерті, Марії Веселої. Її заступили іншою, Зоєю Гук, а тепер знову до неї звертаються з запрошенням, бо Зоя, мовляв, зв'язалась з якимсь советчиком і частина публіки збирається її висвистати. Тож я боюся, я хотіла б порадитись з вами, що робити? Чи прийняти запрошення комітету і співати, чи прихилитись до другої частини громади, яка підтримує Зою, не дивлячись на чутки, що ходять про неї? Вас усі вважають незвичайно розсудливою особою, що має багато досвіду з людьми...

Лікарка задумалась.

— З ким я маю досвід? Ви, може, вважаєте нашу громаду хворою?

Маргарита відповіла щиро, що так, що громада, відколи до неї ввійшли сторонні люди й порядкують у ній за своїм смаком, не здається нормальною. Хто хоче чи не хоче, накидає нам свою волю...

— Ви думаете — запитала тоном, що виключав нещирість, — про Василю Корній?

— Ні, я думаю про... ось читайте, — витягнула листа, — це лист Бучука до Богуславця. Останній знак життя. Невже він не насуває підозрінь, що Богуславець має якесь відношення до зникнення Лесиною чоловіка? А тепер цей Богуславець звертається до моєї доньки... я боюся його...

Лікарка уважно прочитала листа і мовчки віддала його Маргариті. Справді, лист був важким обвинуваченням молодого, енергійного чоловіка, який на Ларису, як і на інших робив таке гарне враження. Вона не могла погодитись з думками, що насувались при читанні листа. Якось, аж до болю, вразило її підозріння до людини, яка здавалася ідеальною. Гм... може й справді сатана прибирає постать месії для своїх сатанічних плянів?

Зідхнувши попрощала прибулу серйозним запевненням, що все можна перевірити і доки кинути підозріння на людину, треба подивитись на неї. Дайте мені трохи часу! Я перевірю і тоді дам вам відповідь!

Маргарита поверталась додому з доброю новиною. Лікарка, яку всі поважали і якій довіряли, теж не думала, що парагваець був причиною непорозумінь і що навмисне діяв на шкоду громади. Їй, правду казавши, не хотілось, щоб він був винен, занадто вже прихилив усі серця до себе! Вона навіть не мала на думці повторяти тих всіх сплетень, що нібито через парагвайця загинув Бучук. Боялася, щоб ці вістки не донеслися до Лесі, яка переживала важку нервову кризу.

Вже перед самою хатою завважила великі світла.

Це був знак, що в хаті крім Марусі та Оксанки був хтось чужий. Аж ввійшовши в вітальню, зустрілась віч-на-віч з Василюю. Але як вона виглядає! Фарба розмазана, очі напухлі, а всій постаті, якби хтось накинув добрий десяток років. Що сталося?

Василина склала молитовно руки:

— Рятуй мене!

— Та що таке? Від чого рятувати? А ти чого стоїш? — гукнула доньці.

— Хай вона скаже, я вже не можу — Василина лила потоки сліз.

Ще дивніше поводитись сама Маруся. Вона позбулася звичайної привітності, мовчала з твердим, чужим, безпристрасним обличчям. Чи можна бути аж такою нелюдяною?

— Чого стоїш, вирячившись? — кинула доньці.

— Що сталося? Ти хвора? Це певно в тебе нервовий випадок... Ну, чого ти мовчиш? Від чого тебе рятувати? Марусю, що ти наробила?

— Залиши доньку в спокою — врешті обізвалась Василина. — Вона знає, що робить. Вона мені не вірить. Вона нікому не вірить, бо так треба. Але ти мені повір, я щиро. Мое життя не таке просте, як ти думаєш, і до большевиків я пішла не сама... І тримаюся їх зі страху, ти знаєш, що таке страх?

— Та що ти плетеш? — крикнула Маргарита, відчуваючи якусь велику прикрість, — що за розмови! Розкажи мені, щоб я все знала! Які большевики?

А коли вони обидві мовчали, Маргарита вилила своє збентеження і страх на дочку:

— Що вони з тобою зробили! Яка ти холодна, незворушлива до людського горя! Аж не віриться, що ти моя донька! Випий, Василюю, води і заспокійся, а ти, Марусю, можеш іти до себе!

Маруся спокійно відповіла.

— Заспокійся ти, мамо. Пані Корній від нас нічого не потрібно. Вона знає краще за нас, куди їй звернутись

по спокій і безпеку. Ми не можемо нічого вчинити для неї. Ти, мамо, лиш п'ять років як громадянка, а я зовсім ні. Ми можемо лиш співчувати.

— Вел, ви таксамо говорите, як мій бос, щоб його земля викинула з гробу! Він також нічого не знав. Але ви знали, що Текля в Сибірі. І ви сказали мені це, щоб мене злякати. Ви мені хотіли затруїти життя, бо ви... кохаєте Гончаренка і думаєте, що я...

Маргарита з подивом глянула на дочку, яка при останніх словах Василюни вийшла мовчки з вітальні. Василюна кинулась до неї, щоб затримати, але ця, не оглядаючись, зникла на сходах. Василюна засоромилась.

— Вислухай ти хоч мене, твоя донька мовчатиме, як я мовчала ціле життя, бо її теж так вишколили, як мене...

Але Маргарита не розуміла.

— Що ти верзеш? На кого вишколювали мою дитину? Про кого вона мовчатиме? Прощу тебе, Василюно, не затруй нам життя. Що ми тобі злого вчинили? Чого ти хочеш від нас?!

Василюна витирала заплакані очі. Але не йшла.

— Ось послухай! Я нічого від вас не хочу. Я маю надію, що все скінчиться, що я вийду з того багна, в яке потрапила молодою і буду людиною як усі. Твоя донька розуміє, але вона не вірить мені. Я не маю права вимагати довір'я, я зрадниця, я... комуністка! Тепер знаєш, з ким маєш честь... Маргарита відсунулась від неї.

— Комуністка? А ми перед комуністами тікали аж сюди. Знаю добре їх, бачила, хто вони! А коли ти комуністка, то чого шукаєш між нами? Ми їх ненавидимо, ми гидуємо ними! Їдь собі туди, де комуністи панують, ми їх не хочемо! Я щиро, бо ти, мабуть, і хочеш щирости. Я не знала, що ти така, була б і на поріг не пустила... Іди собі, не кидай на нас тої ганьби, бо це ганьба з комуністами приставати! Іди собі до своїх...

Вже як Василюна нічого не відповівши Маргариті, пішла до дверей, Маргарита закликала доньку.

— А тепер розкажи мені все про цю Корній!

Маруся присіла на своє звичайне місце біля матері й заявила, що вона Василю не знає, чула лише від її подруги. Маргариті було прикро, що так повелась з людиною, яка шукала в них порятунку.

— Добре, що ми сюди приїхали гуртом, досвідчені й зустріли прихильних земляків, що нас зустріли як рідних. Помагали нам, відступали свої приміщення, обдаровували, шукали праці... чужі люди. Чи ти знаєш, що ми сьогодні так не приймаємо близьких нам, братів, сестер, батьків, як приймали нас ці чужі люди, що їх лиш національність ріднила з нами.

— Чи пані Корній була однією з тих, які вас зустрічали?

— Ні, я зустрілась з нею геть пізніше, випадково, коли вона приїхала сюди після довгого побуту десь на заході. Я її не питала, що вона робить, як живе, бо це не моя справа. Вона теж не цікавилась моєю долею. Ти з Лесею — вийняток, стільки років не бачились і так пристали до себе! Ти ж знаєш, скільки в мене було приятелів, знайомих, але чи ми з ними живемо? Напишемо одні одним різдвяне побажання, або лиш на готовому підпишемось, і все! На довгий рік! А тут у нашому місті, на концерті чи святі, махнемо рукою і нам досить. Ми знаємо, як вони живуть, як працюють, що купили, як діти і все. Немає несподіванок у нашому житті, то й нема чого гаяти час. Є телефон, є газети. Навіщо витрачати дорогий час на відвідини, розмови? З Лесею в тебе зовсім не те. Раніше вона була тобі потрібна, а тепер ти її мусиш розважити. Бідна Леся! Але чи зможеш? Хто його зна, що трапилось з її чоловіком! І ще тобі скажу — так у нас балакають про те — що вони не були щасливим подружжям. Лиш назверх жили так гарно і згідливо. Чи Леся тобі здалася щасливою? Дітей не мали, а хіба жінка без дитини може бути щасливою? Громадські справи, кар'єра — все це добре, але цього не вистачає жінці. Леся гарна дружина, у всьому слу-

хала чоловіка. Вірила, що він талановитий і що треба посвятити особисте щастя для його слави, успіхів. І посвятила. А він жив як вареник у маслі! Хіба йому прийшло колись до голови, чого Леся бажає? Він думав, що його особа для неї все. І Леся вірила. А тепер усе скінчилося...

Маруся здригнулась.

— Мені здається, я непевна, але боюся, що Василина допомогла Бучукові вчинити якийсь фальшивий крок. Потрібний комусь, не йому. Якщо мої здогади правдиві, то ми почуємо незабаром його виступи проти нашої громади, проти тутешніх патріотів.

І Маргариті було від таких здогадів важко.

— Ти думаєш, що він був аж такий важний, щоб його туди заманювати?

— Він не мусів бути такий важний, але їм і такі потрібні. Надто він був громадським діячем-головою або секретарем, або представником, у комісіях, у комітетах...

— Правда, він був всюди. Мав часу досить, бо не працював...

— А пані Корній йому помагала?

— Але ж пані Корній ввів в громаду її товариш з університету, Богуславець...

— Ти хочеш сказати, що Богуславець...

— Так говорять...

— Треба знайти жертовного козла, ти мене розумієш?

— Щождо Василяни, то може вона, після того, як ти їй розповіла про її подругу Теклю, може, й справді отямилась...

— І я так думаю, але якби ти знала, як не можна нікому вірити...

**
*

Коли Богуславець повернувся з подорожі по Америці для відпочинку, здавалося, всі справи, які його так втомили, відійшли геть від нього. Але дома чекав на нього лист і він знівечив весь спокій і відпочинок. Це

вперше в житті Богуславець занепокоївся, він просто злякався. Це було щось нереальне, йому було неможливо зрозуміти, що це таке. Декілька неважких фраз про справи давно вирішені, які вже забулися й не мали ніякого відношення до сьогодні, коли будинок вже був готовий і з трудом склеєна програма була вже уложена. Коли удалося якось вийти з блудного кола суперництва двох співачок і обійтися без Геленія, що виїхав до Європи, а вечір мав відкрити Млявий. І хор, що стояв перед ліквідацією, поповнився студентами і старше покоління врешті зрозуміло, що треба дати дорогу молоді, бо місце старших на залі, серед глядачів. І коли прийшла остання хвилина поставити крапку над низкою виснажливих зусиль щодо об'єднання маси в громаду — прийшов лист немов би з того світу. Про нього мусіли знати не лише ті дві жінки, щиро здивовані тим, що лист адресований був саме до нього, а не наприклад, до дружини, але й інші. Напевно й вони поділились своїми здогадами з другими особами, які не звикли зберігати таємниць. І досить було в місті лиш одній особі довідатись про це, то завтра можна було чекати розголосу ген-ген далеко... З гіркотою згадав тітчині слова:

— Ой знеславлять тебе твої земляки, зайдять...

Як запобігти? В кого шукати поради? Ні з ким не дружив, не бачив щирости в відношенні навіть прихильних до нього осіб. В пам'яті переплигнули десятки імен, але ніодне не підходило. Млявий? Це ж був задушевний друг Бучука. Можливо, що Бучук, залишаючи місто, передав йому якусь вістку? Найпростіша дорога була до Бучукової дружини, але про неї було відомо, що вона нездорова, виїхала з міста. Нездорова... усе місто, здається, хворіло невиліковною хворобою. Такі думки завели Богуславця до пані Лариси, лікарки душевних хворіб. На його телефонічний запит, коли міг би до неї завітати, дістав раду зачекати пару днів, коли вона матиме більше часу, щоб з ним довше порозмовляти. Довша розмова? Невже вона вважає, що зі мною

треба довше розмовляти, так як вона це робить зі своїми хворими? Тьфу! — він здригнувся. — Лікарка вважає його хворим?

— Пацієнт! Всі ми хворі. Один хворий, другий тільки починає, для іншого немає рятунку, — шипів у вухах тріскучий, неприємний Бучуків сміх.

— Немає рятунку... ми хворі, нам здається, що ми щось робимо, але це тільки нам здається... Це галюцинації, ми нічого не робимо, це все ілюзії...

З пожмурими думками, не відповівши на німий стурбований тітчин запит, що таке діється з ним, поїхав до школи. Лекції були виснажливі, а в коридорах не видно було когось, за ким тужило серце.

**

Вікторія відбувала практику в іншому місті. Вечори поглинали безконечні засідання. Василина... він не міг про неї й думати. Вона збуджувала страх. Він тікав з того коридору, де міг її зустрінути, хоч тікав даремно. Василини не було. Повертаючись на Дванадцятку, намагався поставити авто перед хатою і тікав непомічений сусідами на ганок. Тітка поралася в кімнатах і її стурбовані очі наганяли на нього безмежну нудьгу. Він не міг вияснити їй свого неспокою, чого така злоба в душі піднімається проти людей. А все таки жив, як і раніше. Працював, учився. Про будинок не мусів клопотатись, він був. Піднесення, з яким кинувся до праці, зникло, а що залишилось? Невже будинок був самоціллю? Неможливо, бо праця в ньому тільки мала початись. А чому для нього все закінчилося? Чого блукали, вешталась як пустими коридорами, по мізку слова про банду амбіціонерів, про баранів, про заздрісних, холодних людей, що витиснуть кожного і кинуть... Значить — я солоний вогонь, мої подвиги даремні? Чому? І з'являлися в пустих коридорах мізку фрази, тонкі, влучні фрази, слова не його! Але йому було байдуже, вони відповідали на той неспокій, що зірвався в душі.

— Для тієї банди амбіціонерів, порожніх, егоїстичних людей нічого не потрібно! Вони вас ненавидять за те, що ви їх виручили. Вони самі не роблять нічого, бо не можуть, але й вам не простять, бо ви... можете!

Я міг! Це правда! — це вже він сам, — я міг, я бажав, я жив, але тепер я теж нічого не можу. Господи! Що це я мав зробити? Я мушу подумати? Я... про що це я мав подумати? — і злякавшись безладної блуканини думок, скрадаючись зайшов до своєї спальні й кинувся нероздягнений на ліжко. Було душно. Як колись там, в Асунсіоні, коли комарі й парнота не дозволяли зімкнути очей до білого світанку. Як тими темними парними ночами напівсонний бачив інші світи, інші широти, в яких сонце милосердніше, незрадливі ріки й бажана витужена цивілізація, що допомагає, а не виснажує людину, як оця дика природа.

Внизу скрипнули двері, тітка могла кожної хвилини зайти, запитатись, чи бажає випити чого перед сном. Замкнув двері на ключ і закрив голову, щоб не чути ні скрипу дверей, ні тихого тітчиного порання. Тітка, що за старістю трохи не дочувала, не здогадувалась, що небіж дома, і, не бажаючи ще лягати в ліжко, вийшла на ганок. Тепла ніч розносила запах квітів, що облягли стіною протилежний будинок.

У Кучерявих світилося. Значить, дівчина дома. Тітці кортіло погомоніти з нею, знаючи, як ставиться до неї її небіж, але ліньки було сходити вниз на вулицю. Може небіж вернеться, тоді собі погомонять, і тітка запитає його, чи не бажав би він одружитись з милою дівчиною. Дівчина гарна і... Але небожа не було, коліно ламало, вона сиділа, вдивляючись у химерне плетіння дерев, що заслоняли протилежний дім, і, нюхаючи запах ранніх троянд, дрімала, похитуючись у плетену кріслі.

Вже було пізно. Тривога закрадалася в старе серце, тільки світло, що падало з сусідського будинку, якоюсь мірою заспокоювало й заставляло чекати. Вулицею за-

тіненою високими, кріслатими деревами, шуміли авта, але їх було щораз менше, світла в домах одне за одним гасли, тільки квіти пахли свіжіше, по нічному оп'яніливо. Пані Римаренко підвелася з крісла і, кинувши оком на протилежний бік вулиці, помітила, як з кімнати вийшла Вікторія і сіла, як і вона, на своєму ганку. Невже й вона чекає мого хлопця?

І гукнула в темінь вулиці:

— Вікторіє!

Постать дівчини повернулася у бік пані Римаренко.

— Вікторіє! — повторила голосніше — а йди сюди!

Осяяна радістю, що сусідка, з якою не мала досі ніяких розмов, кличе її, як кличуть рідних, прибігла як до рідної.

— Ви самі?

— Сама. Забарився мій небіж, чекаю його, тривожуся, щоб чого не сталося... Ніколи так пізно не вертався додому, все попереджував телефоном, коли затримався. Коли б чого не скоїлось!

Вікторія мовчала, не знаючи що відповісти. Адже його авто на вулиці, він мусить бути недалеко... Ще деякий час вони мовчки сиділи біля себе й пані Римаренко порадила дівчині йти спати, адже ж пізня пора.

— А я ще посиджу...

Вікторія пішла до себе, лягла в ліжку й погасила світло. Але якісь неспокійні думки тривожили неясними здогадами. Їй було жаль і сумно, що саме тепер, коли вона відчула, що без нього нема життя, його немає біля неї. Їй хотілося почути від нього ті любі слова, що мусіли бути відповіддю на її щирі любов. Вона могла похвалитись. Студентська група, яку вона зорганізувала задумала ставити весною „Бояриню”. А щоб те здійснити, Вікторії потрібно було його, його порад, його вказівок. І їй ще хотілось, щоб він глянув на неї, як лише він умів це робити. Щоб у його ясных очах був неповторний вираз захоплення й сили. Аж здригнулася, згадавши його очі. Ті очі! Але його не було.

**
*

„Північ” міста засинала, коли Зоя несла свою важку валізку і своє нове горе до милої удови, що була така спокійна і така тиха як оця принадна північна частина міста з її гарними будинками в запашних з квітами городках.

— Це остання пристань по бурях життя — шепоче репліку з якоїсь п’єси на вид засвіченої лямпочки, що спалахнула тоді, коли Зоя натиснула гудзика. Вдова дома.

— А де ж би? — вітас Зою добрячий голос колишньої красуні.

В кімнаті з круглою стіною та великими вікнами місце для Зої, її речей та спокійного сну. А внизу, спочивши на м’яких кріслах, зможуть провести кілька годин, дивлячись на телевізю, та розмовляючи про все, що торкається Зоїних справ. Зоїні справи це неможлива тяганина з концертом і... далекий, невпійманий, незрозумілий але коханий, дорогий Гончаренко. Коли він захоче, Зоя всі свої мрії, всі пляни, всю кар’єру покладе йому до ніг. Вона буде йому всім! Готуватиме вибагливі страви, буде дбати про його вигляд... (ця скручена шнурком краватка!) Гладитиме штани, щоб не дивувати елегантних людей витисненими колінами, чекатиме його, коли йтиме з праці... Але де він працюватиме? І яка в нього професія? Інженер, кажуть. Як вивчить мову, зможе заробити великі гроші! А всетаки добре було б про нього щось таки розвідати, доки ще дати згоду на одруження.

Софія якось дивно холодком приймає ці новини. Вона не звикла ні голосно виявляти свого задоволення, ні обурюватись. Зустріч з нею не буває ні радісна, ні сердечна. Немов би й не чекала Зої. Зоя мовчки пхнула валізку в прочинені двері й вибачилась за пізню пору. Не хотіла зрадити причини неумовленого приходу, соромно було за Котиків. Але у вдовиних очах стояло ладне, німе запитання. Неможливо було мовчати.

— Як не викинеш, як інші, то проведу в тебе одну-однісіньку ніч, а завтра...

— Та хто тебе викидає... живи й не журися, Зое, до речі то ти співатимеш в травні, на відкритті бенкету, так кажуть...

— Ти таке чула? То може й справді мене запросять?

— А тебе не просили?

— Та просили, але як приїхала та... Маруся (не могла пригадати прізвища), то й її зараз запросили, і так то її просять, то мене і тягнуть, що я й не знаю, чи я співатиму, чи вона...

Софія теж не знала, хто така ця друга співачка, Зоїна суперниця, але можна довідатись. Але Зою хвилювало не те. Вона переночує, перебуде день-два, а далі що? І як би то зустрітись з Гончаренком, він єдиний міг заповнити її порожнє життя багатим змістом. Не сміла так зразу вилити свої прагнення перед самотньою жінкою, яка ні про що не допитувалась. Минали години, Зоя скупалась, одягнула халатик і сиділа з удовою напроти телевізії. Але не глянули й гаразд, коли Софію покликкала до телефону лікарка психічних хворіб, питаючись, чи немає в неї Лесі Бучук, бо приїхали її батьки й не застали дома. Лікарка передзвонила вже половині міста. Софія глянула на Зою й гостро запитала:

— А може тобі відомо, що діється з твоєю приятелькою Лесею?

— З Бучуковою? Що ж може діятись? Сидить дома... з чоловіком.

Вдова махнула рукою.

— Ох! Ти нічого не знаєш! Бучука ж нема! А тепер і Леся кудись пропала. І ніхто не може...

Раптом Зоя згадала Василю. Кинулась до телефонної книжки, але там не було прізвища Корній.

— Нічого! Ми могли б туди поїхати. Я знаю де вона живе, була в неї. вона до мене дуже гарно ставиться і... вона може щось знати.

Софії не треба було двічі повторяти. Вона вмить

одягнулась і чекала на Зою, що барилася перед дзеркалом. Як їхати, то їхати! Скоро вони вже були в авті й їхали на південь. Минули головну вулицю, Зоя мусіла пригадувати з якого боку ця вуличка до якої вона була потрапила з підземки. Зараз вона ніяк не могла пригадати з якого боку заїхати до будинку, де жила Василина. І може були б так крутилися до ранку, викликаючи сенсацію серед порторіканців, що сиділи перед будинками або стояли перед шинком й розглядали нове авто з двома жінками, якби їх не минуло інше авто, ледве не торкнувши їх носом. З авта висіла Василина Корній. Зоя зраділа, але не Василюю, а чоловіком, що висів з Василюиною авта. І не знала до кого перше кинути. Тимчасом удовине авто підїхало вперед і легко стукнуло Василюинене. Пані Корній з криком напала „неправного” водія, що не навчився паркувати...

— Що вам мало місця на вулиці? — нахилилась до Софії, коли Зоя в ту мить схопила її за плече:

— Ми до вас, пані Василюно, а ви так гарно нас лайкою приймаєте! Ми до вас! Яке щастя, що взагалі знайшли вашу хату! Блукаємо тут може з годину. От і забралися в райончик!

— Ви тільки зараз побачили райончик — кинула лукаво, пізнавши Зою. — І не боїтеся поночі сюди показувати носа?

Софія запаркувала авто і висіла, чекаючи, що Зоя познайомить її з панею Корній. Але Зоя не звертала на жінок уваги, стала підстерегати чоловіка, який подався в сторону підїзду. А це ж був не хто інший, як її вимріяний Гончаренко! Він чекав, аж Василина звільниться. Вдова пояснила Василюні:

— Зоя така розгублена, забула нас познайомити. Я хотіла б вас запитати... В цю мить Зоя вже була біля підїзду, де стояв Гончаренко.

— Добрий вечір — прогудів Гончаренко, приглядаючись до пані Стеблянку. Зоя пояснювала — Ми мусимо довідатись, куди подівся Лесин чоловік, ви певно, його

знаєте, поет Бучук... Ми його так звали, а тепер і вона зникла... люди такі вражливі видумують всяке, кажуть, ніби він виїхав до Советського Союзу, тобто на Україну, хотіла сказати, чи це можливе? Скажіть, ви знаєте! — Зоя присунулась близько і шукаючи в його очах відповіді, сперлась бюстом на його груди. Це був би великий успіх, якби вона довідалась від нього, і сама без мудрагелів розгадала таємницю. О, вона ще покаже всім, хто вона, Котикові покаже! Йому особливо.

Але Гончаренко видивляв Василину, яка відійшла від них з незнайомою панею і здавалось забула про нього.

— Ви мене слухаєте? Скажіть — можливо виїхав отак собі туди?

— Абсолютно можливо — зірвався з задуми — та чи вони хотіли туди їхати?

— А я не знаю, їм було тут зовсім непогано. Мала б я такого друга в житті, як Леся...

— Нічого дивного, що чоловік забажав повернутися туди, де родився, де його дід, батьки, а дружина подалася за чоловіком, кожна жінка так зробить, коли любить...

— А ви? Ви теж подались би за жінкою, коли б любили... — але він думав про інше.

— Чого це та пані так затримує Василину Іванівну. Я мусів зайти до неї на хвилину, в мене немає часу...

— То ходім до них... — але Василина закінчила розмову з удовою й ішла до своєї хати. Зоя заступила їм дорогу.

— Я мушу з вами... ми маємо поговорити...

Але Василина не відповідала. Софія відкривала авто.

— Ми вже поговорили — якимось мляво обізвалася Софія — нам пора додому.

Щож було робити? Гончаренко подався за Василиною, а вона вже зникла в під'їзді. Зоя сіла з удовою в авто й махнула йому рукою. Правда махнути вже не

було кому, бо він забіг за Василюю до темної кам'яниці. Зоя наче б прокинулась зі сну.

— Що ти довідалася від пані Корній? — запитала Софію.

— Нічого — відповіла задумано — тут якийсь непорозуміння.

Вона була втомлена й не хотіла повторяти ті дивні слова, що їх тількищо почула. Пані Корній турбувалася Зоїним здоров'ям. Вона запевнила Софію, що Зоя видумала всю ту історію, щоб зацікавити своєю особою Гончаренка. Що вона набридає йому, та й не тільки йому. І вдова щиро пожаліла Зою.

**
*

Ось коли пані Підпольська могла допекти невдячній, гордовитій Вікторії! Злорадість несла її, як крила, бо ноги відмовлялись від надмірної швидкості. Короткі, жиликуваті й опухлі ноги не встигали за зловтішними думками, якими рада була облити, обплямити ненависну дівчину. Зупинилась перед домом Кучерявих, переводячи дух, які запахи, які чудові квіти, що нагадують власну молодість на убогому передмісті далекого Львова. Вона була красунею і, хоч бідна та невчена, знайшла любого чоловіка і з ним прожила довгий вік. Чи й тутешнім дівчатам дарує доля гарного хлопця та спокійний вік? Віконниці спущені, в хаті тиша, невже немає нікого в Кучерявих? Але Кучерява мусіла бути. Вона вже повернулася з роботи, певно, готує вечерю для „вчительки”. Подумаєш, яка честь! А скільки клопоту було з тією дівчиною. Хіба не вона, Підпольська, набігалась, нажурилась разом з матір'ю через смаркулю! Вчителька!

— О, гості! — привітала стару радісно всміхнена Кучерява. Наче помолодшала, наче покращала.

— Гості, не гості, — а пильна справа до дочки, професорки — хотіла сказати.

— Прошу заходьте, дочка дома. Та не величайте її професоркою, вона тільки починає вчитись і працювати.

Дуже любить свою працю. — Вони зайшли до вітальні, з якої гайнули врозтіч, як стадо горобців, хлопці та дівчата.

— У вас ціла школа, я перебила їм забаву, — вибачалась стара.

— Це не школа, вони вчаться до вистави, Вікторія запросила їх на пробу до хати. Вікторіє, ти вже закінчила? Нічого, ми почекаємо. Тут пані до тебе, але ми маємо час. — І знову, як розквітла квітка, повернула радісне обличчя до Підпольської. Ясно було, що Вікторія не лиш учителька, вона віднайшла себе в такій роботі, яка їй молоду колись Підпольську манила до читальні.

— Це що, вони виставу готують з дітьми? Це дуже корисно, — нахилилась до Кучерявої, — особливо добре для Вікторії після тих невдалих заручин з...

Кучерява насторожилась.

— Нема про що їй згадувати! Дитячий дур давно вивітрів з молодої голови...

— Та я не про чужинця, а про... Богуславця, не чули, що з ним трапилось?

Пані Підпольська вмостилася вигідно в кріслі, спираючи напухлі коліна на низький стілець і глянула змовно на Кучеряву, що стиснувши до болю уста, чекала чогось недоброго, бо щастя їй так уже довго тривало. Хіба воно вічне? А ще коли почувла це любе ім'я, яке їй вимовляти боялася даремно, чекала грому й прокляття: Підпольська ось так з нічим не приходила.

Оглянувшись, чи не дійде до Вікторії те, що почує від Підпольської, і віддала себе на поталу злого язика.

— То як? Такі близькі сусіди і нічого не знаєте? Таки справді нічого? О, якби я знала, що не знаєте, то може б не приїздила, бо то дуже неприємне! Отож знаєте — Богуславець не хто-будь, а насланий до нашого міста, щоб знівечити, розбити, зруйнувати всю роботу, яку ми тут двадцять років... не перебивайте... велику роботу ми зробили, так, наші патріоти склали великі

жертви, а він прийшов, щоб усе розбити. Ось хто такий ваш милий сусід та ще й кавалер вашої Вікторії!... Різні говорять про вашу доньку... почекайте... я хочу вас остерегти. Пам'ятайте, нікому ні слова. Думаєте я даремне їхала б підземкою, мучилась такою далекою дорогою, в мене авто нема... ви мусите вибити з голови доні того професора... і який він там професор, той „парагваець“?

Кучерява, ледве стримуючи плач, нахилилась до Підпольської, щоб Вікторія не чула:

— Не наша справа, професор він, чи ні, ніколи себе професором не називас, як інші, а щодо закиду, ніби його прислали, ніби він агент, то, дорога пані, кого вже наші не обзивали агентом? Ви самі казали, що Мальований і Котик агенти і той старенький дід, що працював на фермі й великі гроші склав на академію наук, то теж був агент, поки не вмер і вже нікому було давати гроші. О, якби ми вірили усім сплетням, поговорам!...

Та в самої серце обливалось кров'ю, вона бачила, як того, кого в мріях призначила для своєї одиначки, оплюють, зранять і викинуть, як це не раз вже робили ті добродушні, порядні, виховані люди в цьому місті. І хоч серце говорило, що це нікчемні наклепи, та воно чуло, що від тих наклепів не обереться, зів'яне, знидіє... чуло її серце.

Якою противною й ворожою здалась їй ця стара жінка, яка не шкодувала здоров'я, часу й труду, щоб гнатися в протилежний кінець міста, щоб настерятись їй з такими клеветами! Все ж жіночі хитрощі заставили її на вид спокійно вислухати отруйну мову, погоджуватись і випитати, від кого йдуть ці важкі обвинувачення. Її пильна увага й повага до старої розчулили Підпольську:

— Ви розумна жінка, пані Кучерява! Я боялася, що кинетесь до мене, скажете, що це не моя справа, а ви така витримана. І це добре. Ви мусите мені вірити, я з правдивої прихильности.

Стара розсілась і накинулась очима на склянну вазу, повну свіжих овочів. Кучерява вловила голодний погляд і принесла вазу до Підпольської.

— Дозвольте грушечку, м'якенька, соковита...

В ідальні гомоніли молоденькі артистки, Вікторія з запалом поправляла їхню мову й рухи, а пані Підпольська, втопивши губи в соковитому м'якуші, смоктала голосно й гримотіла штучними зубами. Облизавши губи з солодкої рідини, продовжувала дружні поради, на випадок, коли б „професор” не відставав від дівчини.

— Бо колись прийде хвилина, що його накриють, тоді незручно буде і для дівчини, що мала вже роман... люди люблять судити...

— Але що таке він зробив, що його вважають присланим? Хто мав його прислати? Він приїхав з Парагваю...

— Ох, які ви наївні! Таж большевики! Хто ж інший? Ви не розумієте?

— Та не розумію! То ніби большевикам був потрібний той будинок „Україна”, що його тепер маємо посвячувати...

— Власне, вони не хочуть, щоб ми мали той будинок...

— А Богуславця прислали? Він же придбав будинок.

— Говоріть! Він придбав! Як то? Купив за свої гроші? Громада придбала... вона і без нього збиралася це зробити! П'ятнадцять років про це думали...

— Отож то й є, п'ятнадцять років купували, а купили лише тоді, як приїхав Богуславець. Значить, большевики казали купити, а тепер не хочуть?

В старій піт виступив на чоло. Кучерява була темна, темна.

— З вами не можна розмовляти. Повірте мені на слово, що він московський агент. Приїхав до нас, щоб розбити наше життя. Ви бачили, яке воно було до його приїзду?

— Та яке було? Ніяке! Сварилися одні з другими,

не було ніде згоди. Та навіть залі не було, де можна було б поспівати, чи потанцювати. Ми бачили те все. Не знаю, що ви називаєте життям. Театру не було та й нема. А з жіночого товариства то й ви виступили, коли не запросили вашу внуку на весілля сина вашої голови. Хіба це неправда? Та це людські слабості, люди все робили помилки й робитимуть. Але як кажете, що Богуславець наш ворог, то що ж нам робити: проженемо його від себе, чи почекаємо аж американці посадять? — і навіть всміхнулася, бачачи як зажурилась стара, що Кучерява така дурна.

— Ви нічого не розумієте та ще філософуете, Ну, як собі знаєте, я вас попередила. — З'ївши ще одну грушку, дозволила підвести себе з канапи. На дворі було темно і Кучерявій стало жаль старої. Одягнулася й сказала Вікторії, що підвезе пані додому. Коли вийшли на вулицю й сідали в авто, на тому боці засвітилася лампа і було видно, що пані Римаренко вийшла з якимись жінками на ганок. Пані Підпольській видались ці жінки знайомими. І вона зумисне кинула голосніше:

— Мало хто не заходить до вашого Богуславця, різні пані... так, бо це він тут живе.

Прощаючись, Кучерява не могла стриматись.

— Дякую вам за остороги, але вдруге вже не турбуйтеся, шкода часу на таке!

Від тієї гостини залишилась нестерпна нудьга, щось від непевних таборових днів, від тірких переживань війни. Захиталось задоволення від спокійного, достатнього життя, що його творила власною працею, власними руками. І приїхавши додому, без попередньої радості слухала доччиного голосу:

— Все, що робимо, робім з думкою про нашу батьківщину, яку залишили наші батьки, але вона не залишила нас. Ми до неї належимо...

Це слова того милого професора, Вікторія їх повторяє, як свої... Може побігти до нього, остерегти, сказати, як його знеславлюють всякі Підпольські, хай сте-

режеться, але зараз же в серце заповзло підступно підозріння: а що, як це правда? Глянула на протилежну хату. Вікна заслонені, тиша, наче б там нікого не було. І не пішла, не остерегла. Вікторія була сама, діти розійшлись. Вона читала книжку. Боже! як не хотілося, щоб Вікторія вплуталась в ту халепу! Не чула гидких слів Підпольської! Але Вікторія піднесла очі від книжки, коли мама була на порозі:

— Я подивляю тебе! І ще тобі хотілося відвезити її додому!

Вікторія читала „Поета”. Їй хотілось повторити матері те, про що говорила з Богуславцем про цю книжку, але мати була втомлена й пішла до себе.

— Ти ще не лягаєш спати?

— Ще прочитаю і, може, матиму телефон. Я чекаю.

— Ти чула, з чим прийшла пані Підпольська? — запитала з тремтінням в голосі.

— Що Богуславець агент... чула.

— Що ти на це?

Вікторія тільки здвинула плечем. Але матері було видно, що дочка думає про це. Але, може, це все вигадки? В серці блимнув вогник надії. Може все виясниться. Вікторія була певна, що це звичайний наклеп.

— Іди спати після такої чудесної візити! Іди, йди!

Коли Кучерява закрила двері від своєї спальні, Вікторія відкрила книжку і задумалась. Згадала пречудовий вечір і розмову з Богуславцем у шкільній каварні. Їм було обоім страшно, щоб їхнє щастя не розплилося в рвучкому, з неочікуваними епізодами, житті. Вони боялися про своє щастя вголос говорити. Вікторія дивується. Перед очима виринув він, не такий, як завжди, а заклопотаний і натякаючий на те, що чекає вільної хвилини для якоїсь важкої з нею розмови. Та розмова відбулася вчора. Він чекав в коридорі на неї, вона дістала посвідчення, що словнило її гордістю. Він хотів побажати їй в майбутньому житті успіхів і сказав:

— Я хотів би, щоб ви і в особистому житті йшли

з таким відмінним папірцем, як оцей. Щоб ви так серйозно ставились до своїх обов'язків українки, як ставились до навчання. І до тих справ, які відносяться якоюсь мірою до моєї особи. Не зовсім зрозуміло, чи слова стосуються спільної громадської праці (вона обіцяла, що буде займатися молоддю) чи може... І вона мовчала. Тоді він підвів променисті очі на неї і дуже поважно і, може з налетом смутку, запитав:

— Чи бажаєте зо мною йти тим шляхом, який я вважаю для себе єдиним, чи можете відповісти прихильно на мої почування, на мою любов до вас?

Чому він не запитав про це раніше? Чому так довго важив свої слова? Вона ж, усміхнувшись — він каже сумовито — гарячим шепотом:

— Чи прийму вашу любов? Я вас покохала ще тоді, коли ви на мене й не дивились...

— Я думав про вас з першого дня, довідавшись від тітки, що ви кинули дім. Я глянув на ваш портрет і з тієї пори знав що це ви, що нікого другого не кохатиму!

Вона й зараз спалахує вогнями, згадуючи свій відрух. Там, серед студентів, в коридорі схопила його руку й хотіла притиснути до уст, але він не дозволив. Він поцілував їй обидві руки й тоді вони заключили незримий пакт. Це була присяга вірності на все життя, до смерти.

Сіли в авто й поїхали на північ, тією дорогою, якою їхали перший раз. Тоді вони мовчали сповнені неясного почуття, зараз вони мріяли. Але ці мрії мали реальні обриси, що по їх лиш рукою сягнути, вони були тут біля них. Лиш у нього були непоборні труднощі з будинком.

Вікторія насупилась. Постать коханого зникла і з-за будинку вилізла противна постать Підпольської і вона куцим товстим п'ястуком грозила, погрожувала. Треба було побігти остерегти, але в будинку напроти було темно. Його не було. Де він?

Мама спить. Яка щаслива вдача! Пережуриться,

перехвилюється й забуде. Вікторія, як і батько довго затримує в серці жаль. Не слова старої сплетнярки, а його Богуславцева мовчанка насторожила дівчину. Чи ж не вітали його в цьому місті, як старовинного пророка? Цей їдкий поет, що для нікого не мав доброго слова, назвав Богуславця Месією! Отож вітали як Месію, а тепер обливають болотом. Якби в неї хоч трошки маминої відваги! Кинулась би на них, вияснила б і був би і йому і всім спокій. А якби не вияснила? Недаром вивергали гори підозрінь, а він мовчав. Якось запитала його, про що таке нараджується з тією Корній — він теж мовчав. Непомітно, але вона добре затямила, змінив тему. Мав якісь тайни? Не хотів зрадити їх навіть Вікторії? Невже люди будують наклепи на чомусь конкретному? Та ні, дурниці! Коли я не віритиму йому, хто ж тоді в нього залишиться? І вона раптом з жахом згадала слова самотнього поета, що заgrimіли в нічній тиші, як грізна остопога:

„О, горе, мрійнику тобі без мір
і гріх без прощення у кожному разі
коли ти склавши геніяльний твір
його громадській віддаєш увазі.”

Ці слова вона приклала до особи милого Богуславця. Від цього порівняння піднеслася в душі хвиля гіркого передчуття.

Може треба було збудити маму, порадитись, як колись маленькою, звіритись в сумнівах і тих бажаннях, що мали стати розкішною дійсністю, але щось в серці застрягло болючою колючкою і будило незнаний острах, що з тими мріями й покінчиться той світлий, райський час, в якому Вікторія закуштувала першої насолоди й безмірно більше неспокою. Мати спала, Вікторія навшпиньки подалась до себе, бажаючи в сні побачити те, чого в житті не доставало: своє з Богуславцем незмірним коханням прекрасне майбутнє.

Ніхто вже в місті не вірив, що відкриття будинку „Україна” таки відбудеться. Будинок стояв на горбі й йому вклонялися роздоріжжя, амфіляди кам’яних будинків, приклякнувши на зелених муріжках. Під ними плили безгучним потоком блискучі авта, досягали роздоріж і зникали під світлами. Будинок блистів чистими вікнами, заносив свіжою фарбою, манив затишшям панських хоромів, м’якими килимами, кришталевими лампами. Під важкими заслонами, що вкривали широкі вікна, на прозорому, здавалося паркеті стояв чорний фортеціан, а овальні дзеркала поглиблювали залю, якій, здавалося, не було кінця.

Тихого, парного весняного вечора Лариса побачивши світло в будинку „Україна” зупинилась, щоб полюбуватись тим дивом спільних зусиль і чудом витривалості „просвітянина”, „парагвайця”. Коли ввійшла до вестибюлю, застала там Млявого, що про щось бадьоро сперечався з молодим, вродливим чоловіком.

— Пані Ларисо! Дозвольте познайомити вас з паном Богуславцем. Ми сперечаємось як звичайно... — і звертаючись до Богуславця додав — це дуже популярна особа, вона лікує і мало хто не навідувався до неї.

Не розуміючи натяку, Богуславець відповів, що до такого милого лікаря не жаль і прийти з хворобою. Млявий пояснив.

— Пані Лариса не лікує грипи, вона психіатр. — підморгнув.

Лариса подала товстеньку ручку і всміхнулася професійним усміхом, що нагнав раптом Богуславцеві незнаний страх. Після важкої розмови з опонентами він був трохи втомлений.

— Можливо, що й я шукатиму вашої поради — ох як я втомився!

Млявий, в якого минула вже охота сперечатись, пожалів молодого чоловіка.

— Ось що, дорогий приятелю. Я скажу пас. Я здаюся. Можливо, що ви, мавши ініціативу, завершите діло по своїй вподобі найкраще. Робіть, як вважаєте. Я не заперечуватиму вам ні в чому — і шукав у Богуславцевих очах вдячності. Але той болісно вигнув губи, як то колись робив Бучук, і з його уст прозмілось:

— Та ні, пане Млявий, робіть уже як самі знаєте. Я щиро, признаюсь, утомився. Смертельно втомився і... маю того всього по горло. Відкривайте, або не відкривайте! Співайте, або не співайте. Просіть Геленія або фельетоніста з парафії, ангажуйте Зою Гук, Марію Когут, її маму, бабу, мені байдуже!

— Що? — крикнули дружньо Лариса і Млявий.

— Як це так? Я замовила для Зої квіти...

— Ви ненормальний! Коли все готове...

— І добре! — гукнув Богуславець, чуючи, що до цього будинку він не має вже вороття. Він не бачив професійного усміху на обличчі лікарки душевних хворіб, ні надзвичайного заклопотання у літньої людини. Чогось він злякався, але чого? Він став таким як усі члени „клубу незадоволених”, і його вигук був криком Лесиного чоловіка. І навіть слова, які наступили за криком, якби вибачаючись перед незнайомою жінкою, були не його:

— Дайте мені бути собою! Не затикайте рота! Мені душно...

Десь не тлі вікна появилась постать співачки і її голос задеренчав прикрим меканням у вухах. З переляку оглянувся і, не побачивши Млявого з товстенькою лікаркою, верескнув:

— Замовчіть, Бога ради, замовчіть!

— Та ж це ми — почувся десь збоку батьківський басок Млявого, але пані Лариса не дала докінчити. Найпрекрасніша професійна усмішка зринула перед Богуславцевими очима, щоб запевнити поміч і пораду:

— Це я хотіла перевірити акустику, мені важко співати, а так хотілось би співати...

— Не робіть з мене божевільного! — бовкнув засоромившись і відійшов до вікна. Лікарка впевнилась, що в особі засновника будинку вона матиме нового пацієнта.

— Ви справді чули спів? — злякався Млявий, але Богуславець усміхнувся. — Коли вам хочеться бачити в моїй особі пацієнта милої пані Лариси, то я справді чув голос вашої улюблениці. До речі, ми мали вчора послухати, як вона співає... чи ви чули її спів?

— Я? — Млявий заперечив енергійно — як я міг оцінити чийсь голос, коли я не маю музичного слуху. Для мене жіночий спів — як м'явкіт кота — і вибухнув смішком, таким як у Бучука.

— Бучук теж немюзикальний. Він також не слухав Зоїного співу, хоч вона жила в них. Для нього спів а чи гуркіт засуваної ляди — однакове зворушення. — Млявий урвав сміх і кинув зніяковілий погляд на лікарку. Вона зрозуміла його тривогу й поспішила висвітлити:

— Ніяких вісток про Бучука немає, а Леся поважно хвора. Та маймо надію, що все може налагодиться, чи не так, пане Богуславець?

Дивлячись на спохмурніле обличчя „парагвайця”, відчула прилив зворушення і співчутливого тепла для людини такої відмінної від своїх земляків, для яких хотів „так багато зробити”.

— Може приймете мое запрошення на склянку чаю? Це єдиний час, який можу використати для моїх цікавих знайомих чи приятелів... не пацієнтів...

Млявий прийняв запрошення з вдовolenням, Богуславець не міг рипитися.

— У нас двоє авт. Їхати гусаком? А як погубимося в дорозі?

Та це був лише викрут. Лікарка подала свою візитну карточку.

— Пан Млявий знає до мене дорогу.

— Всі, на жаль, знаємо дорогу до вас, — сумно протягнув Млявий, але лікарка не жартувала.

— Ви не можете розписуватись за інших. Ось пана Богуславця я вперше бачу і мені хочеться з ним ближче познайомитись, без натяків...

Млявий вибухнув дрібненьким смішком і той смішок знову нагадав Бучука. Не дивлячись на те, Богуславець теж почав дрібненько безнастанно сміятись.

— Ну, досить! Посміялись, пора їхати! За мною! — скомандувала лікарка і сіла в своє авто. За нею йшли панове, все ще тихо сміючись, правда, без смаку.

**
*

Увесь тягар відкриття будинку впав на поета Млявого. Дружина журиться.

— У тебе серце...

Дарма. Він усього догляне. Вечір відкриє він, це так, але слово мусить мати молодий, для кого цей будинок споруджений, і ця дівчина з сумовитими очима, яку Млявий подивляв на студентській вечірці. Записав її ім'я — вона варта уваги. В старому серці (хворому серці) поета росли надії, воно обливалося теплою хвилею, коли згадав слова дівчини:

— „Все, що робимо тут, мусимо робити з очима зверненими на далеку, за морями землю наших батьків”...

Млявий десь чув ці слова. Нічого нового під сонцем, хто їх висловив перед дівчиною, важко пригадати, життя пливе своїм порядком, всього не запишеш. Дівчина їх вимовила як свої власні, з вогнем. А це добре. У нього такого ніколи не було. І співачку таки дібрали відповідну. Який голос! Це ж не те, що Зоя Гук! Зоя мусіла б знати свою вартість, та чи ми знаємо, на що ми спроможні? Але такі думки зовсім не на місці. Вони були добрі там, в клубі невдоволених, ах Бучук! Молодший за нього, а який вплив стільки літ... Млявий згадав товариша й секретаря з жалем. Він таки любив його сарказм, гостроту осуду, навіть вічне невдоволення. Любив, як хтось пересичений солодощами, п'є зі смаком гірку сильну каву. Гіркий був Бучук, але не

будь його — життя закисло б у надмірних солодошах. Тільки ж де він? Куди понесла його гіркота та невдоволення? Млявому стає слабо, він сів на крісло, обтер з чола холодний піт.

— Невже я не відкрию будинку? — злякався він, але відпочивши, почув, що це ще не кінець. Обов'язки голови наказали підвестись з крісла й потелефонувати до будинку. Коли підніс трубку — почув гамір.

— Що, вже збираються? Так багато? Гарзд! Зараз туди їду.

І легкою ходою пішов униз, де чекала дружина одягнена, готова. Вона тримала рукопис його вірша на відкриття будинку.

— Воно дуже гарне! — її обличчя помолодшало, вона раділа не так честою, що припала її чоловікові, як тим малим шедевром, що так спізнено, але таки не забарився до поета.

— Ти нарядилася як на баль — похвалив її святковий одяг — ти любиш такі збіговища.

— Ти знаєш, що я люблю — сяjala — Снобе! — з тим же усміхом — будеш глядіти хати, господарі їдуть без тебе. Я вдячна пану Богуславцеві, він у всьому, все те...

— Що все...

— Той будинок...

— Так, це правда...

— То страшно, що люди так допекли тому Богуславцеві... Це...

— Це доля пророка... довести нарід до Ханаану, але самому туди не...

— Мені від цього сумно, безмірно сумно... Снобе! не заводи! — гукнула з авта, обернувшись на хату. — Сумно мені, хоч їдемо на прекрасний вечір! Ах яка я щаслива!

— І зрозумій жінку!

І на цьому розмова урвалась. Мовчки проїхали мережу шляхів, минули мости, шосе, низькі будиночки,

хмародери, плекані городи й неймовірну одноманітність серійно будованих кам'яниць.

— А все ж таки відкрити вечір мусів би Богуславець — повторила з сумом у голосі пані Млява, висідаючи з авта.

Будинок „Україна” горів у проміннях заходячого сонця, як дорогоцінний камінь. З розчинених широко дверей аж на вулицю йшов гомін. На хіднику товпилися люди.

— Ще в Празі перед оперою було стільки народу... такий радісний натопв — якийсь старший пан гуторив з іншим, молодшим, що відповів зараз же, що Праги не бачив, але пам'ятає, що на Шевченківському концерті у львівській опері люди мали такий самий святковий вигляд.

— Щоб тільки програма не була надто довга — журився хтось.

Коли Мляві ввійшли до будинку, до них кинулись молоді люди з пов'язками на рукавах. Вони з гордістю виконували службу. Біля каси сиділи молоді жінки, завітчані, розщebetані.

— Дивись, скільки молодих...

— І всі наші мільйонери тут...

— Вперше воїстину, бачу Дучаків... пригадали, що вони теж українці.

В будинку було багато незнайомих людей. Вони товпилися біля каси, кидали гроші, не чекаючи здачі. Блискуча лявіна розливалася між рядами крісел тихо, мовчки, лиш інколи падали тихі чужі слова.

Чи ба?

Вікторія залишила батьків у кріслах, сама зникла за сценою. Пані Підпольська зрадила звичку сидіти в перших рядах, бо там сиділи зовсім незнайомі люди й підсіла до Кучерявих. Привітала облесними словами маму такої „талановитої дівчини”.

— Ви можете похвалитися перед найбільшими паннами своєю донькою. Це велика честь для вас, що вона в імені молодого покоління привітає зібраних. А так недавно що вона виробляла? Га?

Лікарка психічних хворіб трохи запізнилася і з жалем завважила, що місце біля Софії Стеблянко зайняте. Але й з цього місця на краю рядів їй було видно все. Розглянулася по залі. Ще ніколи не бачила стільки земляків на одному святі. Це було зовсім нове явище. Хтось зумів запалити цю байдужу громаду, об'єднати її одним спільним бажанням.

Згадалися палкі слова Богуславця на одному з засідань, коли ще ідея українського дому була лиш його ідеєю. Він умів довести діло до кінця! Оглянулася за ним, але чи в цій гуці побачиш, кого хочеться? Людський потік плив нестримною хвилею, не було йому кінця-краю. Нехай пізніше, коли всядуться... може під час антракту? Зустріну його і скажу, що я помилялась. Він, звичайно, назве мене недовірком, малодухом, як назвав тоді, після останнього засідання, втомлений, розчарований і не такий, як на початку своєї короткої, бо тільки однорічної в нашому місті, діяльності. Щож! Виявилось, що правий був він, а не ми всі, всі!

До своїх місць у перших рядах просувалися її пацієнти, знайомі, заслужені, відомі. Як їх багато! Це тільки тепер видно, що будинком радіють усі. Центром, музеєм, свідомством нашої спаяності — метлялись у голові слова першого засідання, слова тількищо прибулого десь з нетрів тропічних пущ, „парагвайця”.

— Це так і мусить бути, що я повторюю його слова, це зовсім доречі, але, — оглянулася по залі, — де ж він?

— В програмі деякі зміни. Не буде Геленія. Стільки пристрасних спорів, стільки нервів, а він собі полетів до Європи. Чи не слід було зразу погодити, узгодити? Але так уже є, що чіпляємось завжди за щось, що могло б нас запалювати, хоч би до спорів. Замість нього виступатиме Млявий. Жаль! Рум'янощокій велетень кожного разу по-новому освіжав затхлі настрої, упадочні розчарування еміграції. Як він це робив, будучи стільки років емігрантом?

Вечір почався, як заповіли, точно. Вже закрили

бічні двері, ніде було вмістити запізвених. Не слід було приходити з „українською точністю”. Що таке українська точність? Немає такого поняття! Ов! Знову Богуславцеві слова з першого, історичного засідання. Жаль, що не записала на ленті, жаль, що не звернула тоді уваги на „якогось молодого пана, що приїхав нас учити”... Богуславець! А де ж він?

За сценою неспокійно. Млявий підійшов до дівчини з темними, сумними очима.

— Бачили, може, пана Богуславця?

Не лиш Млявий, Вікторія теж не знала, де подівається Богуславець. Чи він поїхав кудись? Чи забув про неї? Але як же міг забути про будинок? Своє дитя? Чому досі його немає, — перегортала картки своєї доповіді і руки в неї дрібно тремтіли. Хтось кинув на плече плащ. Чи їй холодно?

— Дякую! Я виходжу на сцену...

— Ви? Ага!

— Це Кучерява, молодець!

— Почекаємо на пана Богуславця? — запитав хтось, хто орудував за сценою світлами.

— Виключене! Вечір заповіджений на...

— То що? А як не приїде?

— Та певно, що ніщо, але мусів би вже бути... такий точний звичайно...

— Тоді ще може почекаємо...

— Неможливо, — подали в газетах, що починаємо точно!

І знову хвилювання за кулісами.

— Таки нема Богуславця, — звернувся той, кого послали подивитись на залю.

Хором диригує молодий диригент. Він ще студент, але як вдарив пісню — зала вмить спалахнула і впала в здеревілу настороженість.

„Хоч нам судилась доля злая”...

До Млявого прискочили. Кричать.

— Хор вже закінчив співати! Ідіть! Ідіть швидше! Ваше слово.

Шпортаючись виходить перед завісу поет Млявий. Його вітають оплесками. Він ще не починає. Тихенько відкашлюється і потирає холодні пальці. Обвів залю допитливими очима і з дивною чіткістю усвідомив, що Богуславця на залі немає. І стало страшно. Аж замовкла заля, що дивилась на нього вичікуюче, і привела до свідомости. Підійшов до стола і почав читати. Букви заскакали перед очима і, хоч голос звиклий до промов, слухався внутрішнього наказу, думки відбігали від написаного, товпились як оце запізнілі глядачі, тиснулись біля одної фрази: Богуславця немає!

Затихаючим голосом ледве докінчив вірш і до вух долетів томін оплесків. Чи йому дякували, чи вітали за гарний вірш, яким він закінчив своє слово, чи закликали оплесками зійти зі сцени, чекаючи когось іншого, не його?...

Вернувшись за сцену, витер чоло і думав, чи там на залі біля дружини є для нього вільне місце. Йому хотілось бути з нею, в темноті сидіти, щоб ніхто не бачив його обличчя. Але йому заступили дорогу.

— Не протиснетесь на залю! Там і так нема одного вільного місця!

І всі раділи. А йому здавалося, що він зараз упаде. Схилився на вікно і виглянув на вулицю. Крізь маленьке вікно було видно шматочок неба, холодного, твердого. І площу заповнену автами. Ті темні жуки виблискували начищеними хребтами до моторошного місячного світла. Млявий повторив безрадно: а його нема.

Не знати, чи довго стояв, спершись на лутки малого віконця. Мабуть, довгенько. Всі, що снувалися за сценою, прикинули і слухали співу. Це співала Маруся Весела. Її випихають з акомпаніатором на сцену, вони виходять і виходять, їх не пускають зі сцени.

— Ото голос! Ото краса!

На сцену тягнуть квіти, хтось почепив до бутонерки Млявому троянду.

— Ви чули, як вона співає?

— Я бажав би вийти на залю.

— Неможливо рушитися, аж до перерви! Але ж і голос, ото співачка!

Млявий тиснеться ближче до сцени. Співачка співає. Пісня ллється теплою струєю на голову. Ох, якби тут десь присісти, можна б слухати. Пісня чудова. Вона зогріває, він чує, як у нього прокидається бажання щось робити, творити. — Мені лиш шістдесятка! — нотує здивовано, — і чого я рюмсаю? Він таки протиснувся на залю. Стоїть, обпершись на спину молодих, що обліпили бічну стіну. Співачка незвичайна. Голос могутній і рівночасно ніжний, промовляє до кожного зокрема переливами почувань, відтінками настроїв, акцентує і викликає нез'ясовані почуття, що зриваються на поклик краси. Млявий дивиться на залю. Жінки схлипують, чоловіки ворущаються, не можуть спокійно сидіти.

Млявий стоїть притиснутий до дверей. Він завмер. Лише слух начулений на звуки, що ллються з тієї фонтани краси. Шерхнуть губи, в горлі засохло, в грудях клекоче, але він боїться порушити настрої, що пливе по залі, окутує байдужих, а то й ворожих, насмішливих, завидющих земляків і єднає їх в один велетенський океан енергії. Пісня рідна, далека, з дитинства ще, з юності винесена пісня, визиває в душах тугу, зріднення й добро, що десь там сидить у заперті, залякане, засоромлене.

Пісня втихла, замовкли оплески, що, здавалося, рознесуть стіни гарного нового будинку, розметають усіх геть з того місця насолоди.

Млявий дивиться на ясне коло посеред темної сцени і крізь стіну сліз бачить постать. Невже він? Але коли обсушені тремтячими руками очі підвелися до ясного кола, він упізнав у постаті Вікторію Кучеряву, представника молодого покоління.

— Хай буде так — зідхнув.

Кінець.

